В. С. Гнатенко

Українська мова

Підручник
для осіб з особливими освітніми потребами (F 70)

6 клас

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Київ
«Либідь»
2020

УДК 811.161.2*кл6(075.3.056.26)
Г-56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист МОН України від 23.07.2020 р. № 1/11-4973)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Умовні позначення:

 — початок уроку

 — домашнє завдання

 — словничок

 — вправи підвищеної складності

 — робота з малюнками

Гнатенко, В. С.
Г-56 Українська мова : підруч. для осіб з особлив. освітн. потребами (F 70) : 6 кл. / В. С. Гнатенко. — К. : Либідь, 2020. — 192 с. : іл.
ISBN 978-966-06-0815-3.

УДК 811.161.2*кл6(075.3.056.26)

ISBN 978-966-06-0815-3

© Гнатенко В. С., 2020
© Гутман М. Б., ілюстрації, 2020

Любіть рідну мову

Мова — краса спілкування,
мова — як сонце ясне,
мова — то предків надбання,
мова — багатство моє.
Мова — то чиста криниця,
де б'є, мов сльоза, джерело,
мова — це наша світлиця,
вона як добірне зерно.
Мова — державна перлина,
нею завжди дорожіть:
без мови немає країни —
мову, як матір, любіть!

Федір Пантов

ПОВТОРЕННЯ

Будова слова

Вправа 1. 1 У кожному рядку знайди «зайве» слово. Чому воно зайве?

- Мило, мильниця, милитися, *милуватися*, мильний, мильце.
- Сирість, *сирник*, сирий, відсиріти.
- Сова, совеня, *совок*, совиний.
- Син, синок, *синій*, синівський.

2 Що таке корінь слова? Назви корінь у словах.

Пригадай, як позначаємо будову слова:

⌐	префікс
⌒	корінь
∧	суфікс
□	закінчення

Вправа 2. 1 Прочитай слова.

- *Лік*ар, *лік*увати, *лік*увальний, ви*лік*увати.
- *Буд*івельник, *буд*увати, по*буд*увати, пере*буд*увати.

2 Спиши слова.

3 Познач корінь у словах.

Вправа 3. Запиши спільнокореневі слова у відповідні стовпчики.

гриб

мак

сад

Садівник, маківка, грибний, маковій, садити, грибочки, маковий, садовий.

Вправа 4. 1 Прочитай вірш.

Хмарка

З далекого моря занесло хмарину:
то вітром її підганяло у спину.
Стомилась, заплакала хмаронька та
і сльози свої пролила на жита,
на гай, на долини —
сльозини-перлини.

Марія Познанська

2 Випиши спільнокореневі слова.

3 Познач корінь у виписаних словах.

Вправа 5. 1 Прочитай речення.

1. Я дуже люблю **квіти**. 2. На день народження Оленці подарували гарний букет **квітів**. 3. У **квітнику** ростуть різні **квіти**. 4. Уже **розквітли** осінні **квіти**.

2 Спиши речення.

3 Познач корінь у виділених словах.

1 Розгляньте малюнок.

2 Яку пору року зображено на малюнку? Опишіть її.

3 Доберіть спільнокореневі слова до слів **осінь**, **ліс**, **вода**, **листя**.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

Розповісти, бабуся; милуватися, квітка; зустрічати, друг; побачити, подруга.

2 Складіть із поданих слів словосполучення.

3 Запишіть словосполучення.

4 У змінених словах позначте закінчення.

Вправа 7. 1 Прочитай речення.

1. У річці холодна **вода.** 2. Дівчинка хоче **води**. 3. Пташка п'є **воду**. 4. Качки плавають у **воді**. 5. Тарас добре плаває під **водою**.

2 Спиши речення.

3 Познач корінь і закінчення у виділених словах.

Вправа 8. 1 Прочитай речення.

1. Пшениця росте на **землі**.
2. Бережи рідну **землю.**
3. На городі росте **капуста**.
4. Тарасик купив у **магазині** білий хліб.
5. Моя бабуся живе у великому **селі.**
6. У квітнику ростуть гарні **квіти**.
7. Опадає на землю **листя**.

2 Спиши речення.

3 Познач закінчення у виділених словах.

Вправа 9. Спиши речення, вставляючи пропущені закінчення слів.

1. У нашій річці багато риб.. .
2. Ми кожен день ходили ловити риб.. .
3. Мама смажила риб.. .
4. Ми часто їли суп із риб.. .

Вправа 10. 1 Спиши слова.

- Озеро, о́зера, озеру, на озері.
- Море, мо́ря, морю, на морі.
- Село, села́, селу, на селі.
- Дуб, дуба, дубу, на дубі.
- Парта, парти, парту, на парті.

2 Познач закінчення у словах.

Вправа 11. 1 Прочитай слова.

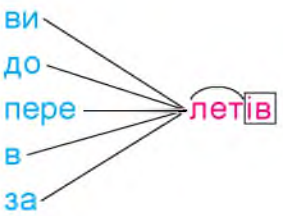

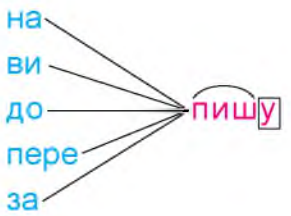

2 Подумай, чи однакове значення цих слів.

3 Зверни увагу на частину слова, що стоїть перед коренем. Пригадай, як називаємо цю частину.

Вправа 12. 1 Прочитай вірш.

Учителька

***За*просила** я сестричку до стола,
клаптик білого паперу їй дала.
***По*садила** я сестричку на стілець,
***по*казала**, як тримати олівець.
А сама, немов учителька, стою
і навчаю першокласницю мою.

Григорій Бойко

2 Спиши вірш.

3 Познач префікс у виділених словах.

Вправа 13. 1 Прочитай і відгадай загадки.

1. Під дубочком, під листочком **скорчився** колючим клубочком.
2. ***Сходжу*** ясно, всіх людей піднімаю.
3. Без язика, а все **скаже**.
4. Усе життя ходить, а з місця не ***сходить.***

2 Спиши загадки й напиши слова — відгадки до них.

3 Познач префікс у виділених словах загадок.

Вправа 14. 1 Спиши слова.

- *За*нести, *під*нести, *до*нести, *ви*нести, *від*нести.
- *Під*казати, *до*казати, *ви*казати, *від*казати, *роз*казати.
- *За*лити, *під*лити, *до*лити, *ви*лити, *від*лити, *з*лити.

2 Познач префікс у словах.

Вправа 15. 1 Прочитай слова.

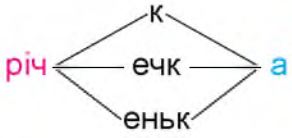

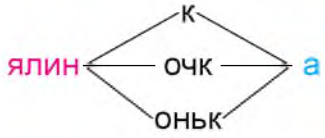

2 Зверни увагу на частину слова, що стоїть між коренем і закінченням. Пригадай, як її називаємо.

Вправа 16. 1 Спиши вірш.

Котик

Скочив **кот*ик,***
сів на **плот*ик,***
миє **рот*ик***
і **живот*ик.***

Він **біл*еньк*ий**
і **чист*еньк*ий,**
гарний Мурчик
мій **мал*еньк*ий**.

Марійка Підгірянка

2 Познач суфікс у виділених словах.

Вправа 17. 1 Від поданих слів утвори нові за допомогою суфіксів *-к-*, *-ик-*, *-ок-*.

Лапа, дощ, брат, лист, молот, зуб.

2 Запиши слова за зразком.

Зразок: *хмара — хмарка.*

Вправа 18. 1 Прочитай прислів'я.

1. **Яблучко** від **яблуньки недалечко** відкотиться.
2. Дивиться **лисичкою**, а думає **вовчиком**.

2 Спиши виділені слова й познач у них суфікси.

Вправа 19. 1 Спиши вірш.

На хмаринці — **ситечко**,
там **водичка** сіється.
Де поділось **літечко**?
Щось не розумію я…
Заховалось **сонечко**
у **садочку** з *ружами*.
Я дивлюсь з **віконечка**:
з *ринви* дощик стружиться.

Неоніла Стефурак

Ру́жа — назва троянди.
Ри́нва — труба для стікання дощової води.

2 Познач суфікс у виділених словах.

Речення. Види речень за метою висловлювання

Вправа 1. 1 Прочитай.

1. Уже по-осінньому світить
2. Спорожніло поле
3. Притих ліс
4. Звірі готуються до

2 У яких рядках слова можна назвати реченнями? Поясни відповідь.

3 Випиши речення, не забуваючи ставити в кінці крапку.

Пригадай!

Речення виражає закінчену думку.
Слова в реченні зв'язані між собою.

Вправа 2. 1 Прочитай.

Пішло від нас тепле літечко зів'яли й затихли дзвіночки в лузі але чути тепер дзвіночки в кожній школі кличуть вони школярів на урок.

2 Встанови межі речень.

3 Які різні предмети названо одним словом? Подумай, чому квітка має таку назву.

4 Спиши утворений текст. Перше слово в кожному реченні пиши з великої букви. У кінці речення став крапку.

Вправа 3. 1 Прочитай вірш.

Їжачок

Що несе на спинці
спритний їжачок?
Він несе на спинці
золотий листок.
Що несе на спинці
в дощик і сльоту?
Він несе на спинці
осінь золоту.

Григорій Усач

Сльота́ — хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом.

2 Поясни розділові знаки в кінці речень.

3 Спиши вірш.

Вправа 4. 1 Прочитай вірш.

Чом це, мамо, пташенята до вікна летять щомить?
Це вони до мене в хату, мабуть, хочуть залетіть?
Відчини віконце, мамо! Хай вони сюди летять!
Я дивитимусь. Руками я не буду їх займать!

Наталя Забіла

2 Відшукай спочатку питальні речення, потім — спонукальні й розповідне. Як ти їх розпізнаєш?

Вправа 5. 1 Прочитай спочатку запитання, а потім — відповідь.

Де живе дятел?	Дятел живе в лісі.
Як називають дятла?	Дятла називають лікарем лісу.
Що дятел лікує у лісі?	Дятел лікує хворі дерева.
Кого дятел дістає з-під кори дерев?	Дятел дістає з-під кори дерев шкідливих комах.

2 Спиши три запитання і відповіді на них.

Хвилинка спілкування

Разом з однокласниками складіть невеличкий *діалог* про те, як ви відпочивали під час літніх канікул. Під час діалогу використовуйте розповідні й питальні речення.

Діало́г — розмова між двома або декількома особами.

МОВА Й МОВЛЕННЯ

Мова як засіб спілкування

Мова **— це поєднання звуків, слів, словосполучень, речень, текстів, які слугують для спілкування людей.**
Мовлення **— це спілкування людей між собою за допомогою мови.**
Мовлення буває *усне* (говоримо, чуємо) і *писемне* (пишемо, читаємо).

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Ми живемо в Україні. У нашій країні проживає багато різних народів. І кожен має свою мову. Але всіх нас єднає одна мова — українська, державна. Кожен житель України, крім рідної мови, має знати державну українську мову.

2 Про що ви дізналися з тексту? 3 Перекажіть текст.

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Державна мова — це мова держави.

В Україні державною мовою є українська. Цією мовою ухвалюють закони, видають книжки, газети й журнали. Її використовують у щоденному спілкуванні, на радіо та телебаченні. Державна мова — це мова освіти й науки.

Усі люди, які живуть в Україні, мають знати державну мову й користуватися нею. Вона об'єднує людей інших національностей, для яких батьківщиною є Україна.

2 Як ти розумієш зміст виділеного речення? 3 Спиши текст.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Мова — то давній витвір людини. Завдяки слову ми розуміємо одне одного. Без слова не було б ні книжки, ні пісні.

Кожна мова по-своєму прекрасна. Вона, мов неповторний самоцвіт, має своє звучання, свою важливість, власну наповненість і красу. Серед інших мов українська мова виблискує своїм багатством, красою й пісенністю.

2 Для чого людям потрібна мова?

3 Спиши перший абзац тексту.

Вправа 4. 1 Прочитай вірш.

Ніжна, мила, світанкова,
ясна, чиста, колискова,
мелодійна, дзвінкотюча,
дивна, радісна, співуча,
солов'їна, барвінкова
українська мова!

Ігор Січовик

2 Якою автор вважає українську мову?

3 Спиши вірш.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Мова — великий дар. Це найбільше й найдорожче добро в кожного народу. Це жива схованка людського духу, його багата скарбниця. У неї народ складає і своє давнє життя, і свої мрії, розум, досвід, почуття.

А хто ж це — народ? Це ми з вами. І від кожного з нас залежить, чи житиме наша мова — одна з найспівучіших мов у світі.

За *Панасом Мирним*

2 Яка роль мови в житті кожної людини?

3 Спиши текст.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Прислухайтеся: з ранку й до вечора навколо нас звучить мова. Ось у сусідній кімнаті з кимось розмовляє мама, віддалік чується голос тата, а з вулиці долітають ледь чутні голоси людей. Ми всі так звикли до цього, що майже не помічаємо звучання мови. Ми чуємо її лише, коли вона звернена до нас безпосередньо. Саме мова допомагає людям порозумітися між собою.

2 Поміркуйте над прочитаним, відповідаючи на запитання.

- Для чого людині мова?
- Чи допомагає мова в житті людям?
- Чи можуть спілкуватися між собою звірі, птахи, комахи?

Вправа 7. 1 Спиши текст, вставляючи слова з довідки.

У кожного народу є своя мова. Вона для нього найдорожча. Ми живемо в … . Найкращою для нас є … мова, бо ми … .

Слова для довідки: українці, Україні, українська.

Вправа 8. 1 Прочитай вірш.

Материна мова

Колискова пісня, колискова —
то найперша материна мова.
Пахне вона м'ятою і цвітом,
чебрецевим і суничним літом.
Пахне молоком і споришами...
Скільки в ній ласкавості і шани,
скільки в ній тривожності людської,
і надій, і сивини гіркої...
Колискова пісня, колискова —
то солодка материна мова.

Микола Сингаївський

2 Поміркуй над прочитаним. Як автор називає рідну мову? Чим пахне рідна мова?

Вправа 9. Запиши текст, використовуючи слова з довідки.

Мова кожного народу ... . Вона є символом ... , ... Національна мова — це ... . Українська мова здобула статус ... . Мовні права закріплено в ... .

Слова для довідки: неповторна, духовності, єднання, душа народу, державної, Конституції України.

Вправа 10. 1 Прочитай висловлювання про мову.

1. Мова — це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною (*Кіндрат Крапива*).

2. Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! (*Максим Рильський*)

3. Кожен із нас має гордитися своєю чудовою мовою, адже вона того варта (*Олесь Гончар*).

2 Спиши одне висловлювання, яке тобі найбільше сподобалося.

Хвилинка спілкування

— Мовою спілкування у кожній сім'ї має стати рідна мова. Яка буде сім'я, така буде й країна. Без рідної мови ви не навчитеся любити так, як треба, рідний край.

— А якою мовою спілкуються у твоїй сім'ї?

Продовжте розмову.

Культура мовлення і спілкування

Мовлення **— це спілкування людей між собою за допомогою мови.**
Мовлення має бути виразним і зрозумілим. Для цього потрібно дотримуватися культури мовленого слова.

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Культура мовлення та спілкування — це вміння правильно говорити й писати.

Володіти культурою усного мовлення — означає висловлювати думки правильно, виразно, зрозуміло для всіх, хто слухає.

Володіти культурою писемного мовлення — означає правильно, точно, грамотно і зрозуміло оформляти думки на письмі, щоб кожен зміг прочитати і зрозуміти написане.

2 Поміркуйте над прочитаним, відповідаючи на запитання.

- Що таке культура мовлення і спілкування?
- Яким має бути усне й писемне мовлення?

Вправа 2. 1 Прочитай речення.

1. Однокласники обговорюють урок.
2. Онук надіслав дідусю листа.
3. Учні списують текст.

2 Скажи, яке мовлення (усне чи писемне) використано в цих ситуаціях.

3 Наведи приклади ситуацій, у яких варто скористатися усним або писемним мовленням.

Вправа 3. 1 Прочитай текст. Яку букву треба вставити замість крапок?

Спілкування з люд..ми свідчит.. про тебе як людину. Основою спілкування є ввічливість. Ввічлива людина доброзичлива й уважна. Вона з повагою ставит..ся до інших людей, поважає думку співбесідника.

Ввічлива людина тактовна, люб'язна й *делікатна*. Вона завжди пам'ятає, що добрим словом можна принести людині радість, а лихим — засмутити її.

Делікáтна — ввічлива, люб'язна, завжди готова виявити увагу.

2 Спиши текст, вставляючи пропущену букву.

Вправа 4. 1 Зі слів, поданих у лівій і правій колонках, склади прислів'я.

Невихованість —	чемності не навчишся.
Скромність —	виліковна хвороба.
У нечемного —	найкращий одяг.

2 Запиши прислів'я.

Вправа 5. 1 Прочитай вірш.

Буває, що слово відомо давно,
а знає не кожен, що значить воно.
І тут у пригоді стає визначник
скарбів наших мовних — тлумачний словник.

Дмитро Білоус

2 Поміркуй над прочитаним, відповідаючи на запитання.

- Для чого потрібен словник?
- Яке значення для культури мовлення має словник?

3 Спиши вірш.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте та пригадайте, які слова ввічливості є в нашій мові.

Зустрічаючись, кажемо: *Доброго ранку! Добрий день! Добрий вечір! Здрастуйте!*

Прощаючись, говоримо: *До побачення! Бувайте здорові! На все добре! До зустрічі!*

2 Скажіть, коли висловлюємо такі побажання: *Щасливої дороги! Щасливого повернення! Смачного!*

3 Поміркуйте, коли і з ким можна привітатися так: *Привіт! Здрастуй! Здоров!*

Вправа 7. 1 Прочитай вірш.

Сію дитині в серденько ласку.
Сійся-родися ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе.
Слово у серці — як зернятко в ниві.

Варвара Гринько

2 Випиши з вірша слова ввічливості.

Вправа 8. 1 Прочитай.

Хто це? Доброго ранку! Знову ви запізнилися! Я віднесу вашу сумку! Щиро дякую! Ти співаєш дуже гарно. До побачення! Бувай! Ходімо звідси. Усього вам найкращого! Сьогодні ми ще погуляємо. Бувайте здорові!

2 Випиши слова ввічливості.

Вправа 9. 1 Прочитай частини прислів'їв.

Добре слово будує,	кожному приємне.
Тепле слово	що весняний день.
Ласкаве слово,	а зле — руйнує.
Слово чемне	і в мороз зігріє.

2 Склади прислів'я і запиши їх.

Хвилинка спілкування

1 Розгляньте малюнки.

2 Спробуйте скласти діалоги «У шкільній бібліотеці», «У магазині», використовуючи слова ввічливості і звертання.

Вправа 10. 1 Прочитай текст.

Велике діло — добре слово! Воно часом дорожче від усього, від усяких ліків, від багатств і потрібне людині, як хліб і мед, як жива вода.

Олександр Довженко

2 Як ти розумієш словосполучення *добре слово*? Чому добре слово є таким дорогим і бажаним для людини?

3 Спиши текст.

СЛОВО

Слова з прямим і переносним значенням

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте словосполучення у лівому й правому стовпчиках.

золотий годинник	**золоте** колосся
каштанове листя	**каштанове** волосся
кришталева ваза	**кришталева** вода
колючий їжак	**колюче** слово
теплий чай	**тепла** зустріч

2 Порівняйте значення виділених слів у кожному рядку.

3 У яких словосполученнях виділені слова вжито так, як буває насправді, тобто в прямому значенні, а в яких словосполученнях значення переноситься на інший, чимось схожий, предмет?

4 Усно складіть речення з одним зі словосполучень.

Запам'ятай!

Слова вживають у *прямому* й *переносному значеннях.* Наприклад: у словосполученні ***пшеничне*** *колосся* слова вжито **в прямому значенні**; а в словосполученні ***пшеничне*** *волосся*, тобто волосся кольору пшеничних колосків, слова вжито **в переносному значенні**.

Вправа 2. 1 Прочитай словосполучення.

Гострий ніж, ***гострий*** *розум*; **теплий** ранок, ***тепле*** *слово*; ***летять*** *години*, **летять** птахи; **на крилах** птаха, ***на крилах*** *думки*.

2 Порівняй словосполучення. У яких висловах виділені слова вжито в прямому значенні, а в яких — у переносному?

3 Випиши словосполучення, які вжито в переносному значенні.

Вправа 3. 1 Прочитай словосполучення.

Сонячна усмішка, сонячний день; кам'яне обличчя, кам'яний будинок; залізна витримка, залізні двері; м'яка подушка, м'який характер.

2 Випиши словосполучення: 1) у яких слова вжито в прямому значенні; 2) у яких слова вжито в переносному значенні.

Вправа 4. 1 Прочитай речення.

1. Про золоті руки коваля Івана знало все село.
2. Навкруги вирує золота осінь.
3. Старовинний золотий годинник займав почесне місце серед експонатів музею.
4. На виставці туристи розглядали золоті прикраси єгипетських фараонів.
5. Золоте волосся принцеси сліпучо сяяло.

2 Спиши речення.

3 Підкресли словосполучення, у яких слова вжито в переносному значенні.

Вправа 5. Запиши словосполучення, у яких слова вжито в переносному значенні.

Плаче (верба, дитина); залізний (цвях, характер); глибока (криниця, думка); важкий (приклад, мішок); солодкий (цукор, сон); дивиться (людина, сонце); прийшла (сестра, осінь).

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Надворі осіння вітряна ніч. Низько в небі висить, як золотий серп, пізній місяць. Через нього спотикаються хмаринки, прудкі та ворухливі, як рибки. Біжать вони кудись отарами й табунами, розгойдуючи по землі хвостатими тінями.

За *Степаном Васильченком*

2 Спиши текст.

3 Підкресли словосполучення, у яких слова вжито в переносному значенні.

Хвилинка спілкування

Ти хочеш запропонувати дідусю місце в автобусі. Що ти скажеш? Що сподіваєшся почути у відповідь?

Складіть і розіграйте в класі діалог за поданою ситуацією. Пам'ятайте про культуру мовлення і спілкування.

Слова, що мають кілька значень

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте малюнки. Кого на них зображено?

2 Прочитайте два тексти.

1. Морж — велика морська тварина, яка живе на Півночі. У нього дуже великі ікла, маленькі очі. Моржі — тварини товариські. Вони живуть сім'єю, захищають одне одного.

2. Тих, хто любить зимове купання, називають «моржами». Увійшовши в крижану воду, «морж» занурюється в неї з головою.

3 Визначте значення слова *морж* у текстах.

Запам'ятай!

У мові є слова, що мають кілька значень. Одне слово може називати різні предмети, ознаки, дії.
Наприклад: ***крило*** *літака,* ***крило*** *птаха,* ***крило*** *будинку,* ***крило*** *вітряка;* ***іде*** *людина,* ***іде*** *дощ.*

Вправа 2. 1 Прочитай вірш-пораду.

Як говориш, будь обачним:
є слова багатозначні.
Ось вам відповідь жива:
що то значить **голова**.
Має **голову** людина,
і тварина, і пташина.
Голова — це керівник,
дуже цінний працівник.

Дмитро Білоус

2 Спробуй пояснити значення слова *голова.*

3 Спиши вірш.

Вправа 3. 1 Прочитай віршовані рядки.

1. Якщо є у тебе **мати**, будеш все на світі **мати**.
2. Я тягнув на гору **віз**, а згори мене він **віз**.

Ігор Січовик

2 Поясни, що означають виділені слова.

Вправа 4. 1 Спиши речення.

Школярі вишикувалися на урочисту лінійку.
Дарина взяла до школи олівець і лінійку.
Величезні язики полум'я охопили будинок.
Язик відіграє величезну роль у творенні звуків.

2 Підкресли однакові слова, які мають різні значення.

Вправа 5. 1 Прочитай речення.

- Журавлі летять ключем. Наталка відчинила двері ключем.
- У дівчинки довга русява коса. У дідуся гостра коса.

2 Визнач у кожній групі речень слова, які звучать і пишуться однаково. Поясни їхнє значення.

3 Спиши речення.

Вправа 6. 1 Прочитай вірш.

А *лисичка* з кошиком ходила,
всі *лисички* позбирать хотіла.
Що то за лисички у тім лісі,
що живуть у норах, на узліссі?

Олексій Катрин

2 Спиши вірш.

3 Знайди й підкресли слова, які звучать і пишуться однаково.

4 Поясни, що означає кожне з цих слів.

Хвилинка спілкування

1 Прочитайте скоромовку.

Ой збирала Маргаритка
маргаритки на горі.
Розгубила маргаритки
Маргаритка на дворі.

2 Спробуйте вивчити скоромовку напам'ять.

Слова, близькі за значенням (синоніми)

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Раптом схопився вітер. Зашелестів, залопотів крилами, набрав розгону. Порвав, пошматував, підхопив із собою павутиння. Поніс у далечінь. На лузі чисто стало.

Микола Сингаївський

2 Які слова, близькі за значенням, вжито в цьому тексті?

Запам'ятай!

Слова, які мають близьке або однакове значення, але різне звучання, називають *синонімами*.

Вправа 2. 1 Прочитай, добираючи до виділених слів синоніми з довідки.

Чисте джерело, **чисте** небо, **чисті** руки; **свіжий** калач, **свіжа** сорочка, **свіжий** вітер; **суха** погода, **суха** булка; **сміливий** погляд, **сміливий** воїн, **сміливий** учинок.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *чисте джерело — прозоре джерело;*

Слова для довідки: прозоре, безхмарне, вимиті; сьогоднішній, чиста, прохолодний; бездощова, черства; безстрашний, відважний, хоробрий.

Вправа 3. Згрупуй і випиши у два рядки слова й словосполучення, близькі за значенням.

Батьківщина, Вітчизна, діти, учні, рідний край, школярі, Україна, дітвора, наша країна.

Вправа 4. 1 Прочитай словосполучення.

Морозний день — … день.
Надійний товариш — … товариш.
Радісний настрій — … настрій.
Добрий борщ — … борщ.

2 Запиши, замінивши виділені слова синонімами.

Вправа 5. До поданих слів добери синоніми й запиши.

абетка — … малюк — …
праця — … пригода — …

Слова для довідки: випадок, дитина, азбука, подія, робота, алфавіт.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст, добираючи з дужок потрібний синонім.

Лісовою (доріжкою, стежечкою) (ідуть, ступають) батько і син. Лісовий струмочок (дзюрчить, дзюркотить) у лісовій гущавині.

Назустріч їм іде бабуся.

— Тату, куди бабуся йде? — питає син.

— Зустрічати або проводжати, — (каже, говорить) батько і усміхається: — Ось як ми зустрінемося з бабусею, ти й (скажеш, промовиш): «(Доброго дня; Доброго вам здоров'я; Вітаю; Привіт), бабусю!»

За *Василем Сухомлинським*

2 Визначте, яке вітання хлопчика свідчило б про його невихованість.

3 З ким можна вітатися словом *привіт*?

Вправа 7. 1 Прочитай слова.

- Спокійний, *мир*, тихий.
- Будинок, хата, *будівельний*, дім.
- Говорити, розмовляти, балакати, *розмова*.
- Міркувати, думати, мислити, *думка*.

2 Назви «зайве» слово в кожному ряду синонімів. Поясни свою думку.

Вправа 8. 1 Прочитай текст, добираючи з дужок потрібні за змістом слова.

Ранком до будинку підлетіла … (зграя, група) горобців. Вони сіли на кущі й весело … (співали, щебетали, цвірінькали). Раптом горобці побачили під вікном годівницю. Вони … (злетіли, знялися, спурхнули) з куща й полетіли до годівниці. Тепер щоранку горобці … (їли, клювали, харчувались) у нашій годівниці.

2 Запиши утворений текст.

Вправа 9. Спиши речення, вставляючи потрібні синоніми з довідки.

1. Кожної п'ятниці у нашій школі відбувається … драматичного гуртка.
2. … в майстерні захопила всіх учнів старших класів.
3. … на пришкільній ділянці йшла дуже жваво й цікаво.

Слова для довідки: робота, заняття, праця.

Вправа 10. 1 Прочитай слова.

- Сміятися, реготати, *сміх*, хіхікати.
- Дорога, *дорожній*, шлях, траса, шосе.
- Лелека, *пташиний*, чорногуз, бусол.
- Дзвонити, *дзвін*, дзенькати.

2 Назви «зайве» слово в кожному ряду синонімів.

3 Спиши слова-синоніми.

Хвилинка спілкування

— Я вважаю, що слова *парк* і *сад* є синонімами.
— А я так не вважаю, бо …

Продовжте діалог.

Слова, протилежні за значенням (антоніми)

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення.

Папороть — це рослина, яка показує зміни в погоді. Згорнулися її листочки **донизу** — буде **ясний** день, а піднялися **догори** — **похмурий**.

2 Прочитайте виділені слова парами.

Запам'ятай!

Слова, протилежні за значенням, називають *антонімами*.

Вправа 2. 1 Прочитай прислів'я.

1. Слухай *перший*, а говори *останній*.
2. Знай *більше*, а говори *менше*.
3. *Радість* і *сум* поруч ходять.
4. Ластівка день *починає*, а соловей *кінчає*.
5. Корінь навчання *гіркий*, та плід його *солодкий*.

2 Спробуй пояснити зміст прислів'їв.

3 Назви антоніми.

4 Запиши антоніми парами.

Вправа 3. 1 Прочитай і відгадай загадки.

Увечері прокидаються і сяють,
а **вранці** гаснуть і **засинають**.
(*Зорі*)

Хто **вдень** блідне, а **вночі** ясніє?
(*Місяць*)

2 Випиши виділені антоніми парами.

Вправа 4. 1 Прочитай, добираючи до кожного слова антонім.

лагідний — …
сумний — …
початок — …
глибокий — …
повільно — …
мало — …
важко — …
далеко — …

2 Запиши за зразком.

Зразок: *сумний — веселий.*

Вправа 5. До кожного слова добери антонім із довідки.

день — ніч
схід — …
запитання — …
мовчати — …
швидкий — …
веселий — …
шкідливий — …
тут — …

Слова для довідки: захід, відповідь, говорити, повільний, сумний, корисний, там.

Вправа 6. 1 Прочитай словосполучення.

Старі дерева, **старе** пальто, **старі** новини; **свіжий** батон, **свіжа** білизна, **свіжі** квіти; **легка** задача, **легкий** рюкзак, **легка** хвороба.

2 До виділених слів добери антоніми з довідки.

Слова для довідки: молоді, нове, свіжі, черствий, брудна, зів'ялі, складна, важкий, тяжка.

3 Запиши утворені словосполучення за зразком.

Зразок: *старі дерева — молоді дерева;*

Вправа 7. 1 Прочитай слова.

- День, ніч, ранок.
- Веселий, швидкий, сумний.
- Казати, мовчати, стояти.
- Чужий, рідний, близький.
- Добро, зло, радість.
- Купувати, продавати, любити.
- Світло, темрява, друг.

2 Назви «зайве» слово в кожному ряду антонімів.

3 Запиши антоніми парами за зразком.

Зразок: *день — ніч*.

Вправа 8. 1 Прочитай прислів'я.

1. З малої хмари великий дощ буває.
2. Де багато слів, там мало діла.
3. Краще гірка правда, ніж солодка брехня.
4. Що вранці не зробиш, те ввечері не наздоженеш.
5. Ледачого всі оминають, а роботящого шанобливо вітають.

2 Спиши прислів'я.

3 Знайди антоніми й підкресли їх.

Вправа 9. 1 Прочитай, добираючи до виділених слів антоніми.

солодке яблуко — … яблуко
повне відро — … відро
веселий хлопець — … хлопець
чистий рушник — … рушник

Слова для довідки: кисле, порожнє, сумний, брудний.

2 Запиши утворені словосполучення за зразком.

Зразок: *солодке яблуко — кисле яблуко.*

1 Розгляньте малюнки.

2 Усно опишіть тварин, використовуючи слова-антоніми.

БУДОВА СЛОВА

Корінь слова. Спільнокореневі слова

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

- Дощ, дощик, дощовий, дощовик, дощище, задощило.
- Квітень, квіти, розквітає, квіточка, квітучий, квітник, квітка.

2 Поміркуйте, що об'єднує слова в рядках.

3 Знайдіть у словах кожного рядка спільну частину — корінь.

Запам'ятай!

Спільну частину схожих за значенням слів називають *коренем.*
Корінь позначають так: ⌒ **.** Наприклад: *ліс, лісочок, лісовий, лісник.*
Слова зі спільним коренем і об'єднані спільними значенням називають *спільнокореневими (спорідненими).*

Вправа 2. 1 Спиши слова.

Вікно, вікна, на вікні.
Гриб, грибок, грибний.

Сад, садок, садівник.
Летіти, прилетів, залетів.

2 Познач у словах спільну частину (корінь) дужкою.

Вправа 3. 1 Прочитай слова.

1. Садівник, посадити, насадження, пересадити.
2. *Сміливий, хоробрий, відважний, безстрашний.*
3. Співочий, співати, наспівувати, підспівувати.

2 У якому рядку слова не є спільнокореневими? Чому?

3 Випиши спільнокореневі слова й познач у них корінь.

Вправа 4. 1 Спиши текст.

Біля тихої річки росла одинока **береза**. Довге **березове** гілля опускалося до самої води. Коло **берези** дівчата водили хоровод.

2 Підкресли виділені слова. Чи є ці слова спільнокореневими?

3 Познач у підкреслених словах корінь.

Вправа 5. 1 Прочитай скоромовку.

Дядько **конюх**
вивів **коней**:
два гнідих
і два рябих,
три гривастих
вороних —
із **конюшні** повз ожину
на зелену конюшину.

Анатолій Камінчук

2 Спиши скоромовку.

3 Познач корінь у виділених словах.

Вправа 6. 1 Прочитай речення.

1. Чиста й прозора *джерельна* вода. Маленькі *джерельця* дають початок багатьом річкам. Озера теж утворюються там, де є багато *джерел*.

2. Осіннє небо затягнуло хмарами. *Дощило* вже цілий тиждень. *Дощові* краплини тихо спадали на пожухле листя.

2 З кожної групи речень випиши спільнокореневі слова. Познач у словах спільний корінь.

Вправа 7. 1 Прочитай текст.

Гриби ховаються у торішньому листі. Головне в гриба — *грибниця*. Зрізайте грибочки тільки ножем. Бережіть грибниці. Тоді буде багато грибних місць.

Грибни́ця — нижня частина гриба, яка міститься в ґрунті.

2 Випиши спільнокореневі слова.

3 Познач у виписаних словах спільний корінь.

Вправа 8. 1 Спиши слова.

- Ліси, лісочки, лісовий, пролісок, лісник.
- Сонце, сонечко, сонячний.
- Риба, рибка, рибний, рибалка, рибалити.
- Хмара, хмарка, хмарне, безхмарний.

2 Познач корінь у словах.

Вправа 9. Попрацюйте разом! Прочитайте текст.

Осінній теплий ранок. Бабуся приготувала Василькові на сніданок смачну сирну **бабку** з медом.

Після сніданку вони пішли до лісу по гриби.

На галявині весело пурхали метелики. На яскраву квітку сіла велика **бабка**.

Цього разу Василько знайшов багато грибів: лисичок, **бабок**, опеньків.

— Спасибі тобі, **бабцю**, за гарний день!

За Діною Шеремет

Зауважте: у виділених словах корінь *баб-*, але слова мають різні значення.

Ба́бка — страва з сиру, рису, локшини, картоплі.
Ба́бка — комаха з довгим тонким тілом і двома парами великих прозорих крил.
Ба́бка — гриб підберезник.
Ба́бця — бабуня; мати батька або матері.

Запам'ятай!

Слова, корені яких тільки звучать однаково, але мають різне значення, називають *різнокореневими словами*. Наприклад, слова ***гус**ка*, ***гус**нути* не спільнокореневі, бо мають різні значення.

Вправа 10. 1 Прочитай слова.

1. Літа́, літати, приліт, перелітні.
2. Літо, літечко, літній, влітку.

2 Подумай і скажи, чи спільнокореневі слова в першому й другому рядках.

Вправа 11. 1 Спиши слова.

- Син, синок, синій, синочок, синівський.
- Сова, совеня, совиний, совок.
- Гора, горить, горіння, згоріти.

2 Підкресли спільнокореневі слова в кожному рядку.

Вправа 12. 1 Прочитай уривок із казки.

Родичі

Стежкою йшли гусак, гуска й гусенята. А назустріч повзла гусениця.

— Ви хто такі? — запитала гусениця.

— Я гусак. Це гуска. А то — наші гусенята, — ввічливо відповів гусак. — А ти хто?

— А я ваша родичка, — похвалилася гусениця.

Гуси ображено заґелґотали.

2 Знайди спільнокореневі слова.

Вправа 13. 1 Спиши слова.

- Вода, водичка, підводний, водій, водяний.
- Гусак, гуска, гусочка, гуснути, гусенята.
- Хмара, хмарка, хмарне, безхмарний, марний.

2 Підкресли «зайве» слово в кожному рядку.

3 Познач корінь у спільнокореневих словах.

Хвилинка спілкування

— Я вважаю, що слова *вода* і *водій* є спорідненими, бо в них однаковий корінь.

— А я так не вважаю, бо ...

Продовжте діалог.

Закінчення

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте прислів'я.

1. **Правда** світліша за сонце.
2. Не шукай **правди**, коли в тебе її нема.

2 Зверніть увагу, як змінюється у реченнях слово *правда.*

3 Поставте питання до виділених слів.

Запам'ятай!

Змінну частину слова, що стоїть у кінці слова, називають *закінченням.*

Закінчення позначають так: □. Наприклад: *школ*а.

Щоб визначити закінчення, треба змінити слово. Наприклад: *мор*е, *мор*я, *мор*ем, *на мор*і.

Незмінювані слова закінчення не мають. Наприклад: *голосно, зранку, таксі, шосе.*

Вправа 2. 1 Спиши слова.

- Думка, думкою, думки.
- Історія, історії, історію.
- Легенда, легенди, легендою.
- Джерело, джерела, джерелом.

2 Познач закінчення у словах.

Вправа 3. 1 Прочитай речення.

1. **Праця** прикрашає людину.
2. Без **праці** людина не живе.
3. Бережіть **працю** людей.
4. Багатство Батьківщини створюється **працею**.
5. Своє щастя людина бачить у **праці**.

2 Спиши речення.

3 Познач закінчення у виділених словах.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Ліси — наше багатство. З року в рік лісами засаджують нові території. Наша держава дбає про охорону лісів. У лісах заборонено розводити багаття. Пожежі завдають значної шкоди лісам. Бережіть ліси!

2 Знайди в тексті спільнокореневі слова й випиши їх.

3 Познач корінь і закінчення у спільнокореневих словах.

Вправа 5. 1 Прочитай слова.

- Річка, ріки, річку, річкою, на річці.
- Птахи, птахів, птахам, птахами, на птахах.
- Зерно, зерна́, зерну, зерном, на зерні.

2 Спиши слова.

3 Познач закінчення у словах.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст, змінюючи слова в дужках за змістом речень.

У криниці джерельна (води). Люди із задоволенням п'ють (вода). Біля (вода) завжди є кухлик. Смачною (вода) можна втамувати спрагу.

2 Спробуйте усно поставити питання до змінених слів.

Вправа 7. 1 Прочитай.

Русявий, дівчинка; рум'яного, хлопчик; розмовляти, з, матуся; подарувати, дідусь; брат, із, сестра; учень, з, шостого, клас; чай, без, цукор; квіти, на, підвіконня; підручник, з, малюнки.

2 Склади словосполучення.

3 Запиши утворені словосполучення за зразком.

Зразок: *русявий, дівчинка — русява дівчинка*;

Вправа 8. Спиши прислів'я, вставляючи в словах пропущені букви.

1. На добрій земл.. що посієш, те вродить.
2. Коли сонечк.. пригріє, то й трав.. зазеленіє.
3. На чорній землі біла пшениц.. родить.
4. Без охот.. нема робот.. .
5. Не одяг красить людин.. , а добрі діл.. .
6. Хочеш їсти калач.. , не сиди на печ.. .

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Вірші Павла Григоровича Тичини часто порівнюють із **музикою**. Вони й справді звучать, як **музика**. Уважно прислухайся, і почуєш шум гаїв, дзюрчання **струмка**, **подих вітерцю**. Багато у творах Павла Тичини світла й барв. Його поезія музична й живописна.

За *Владиславом Заславським*

2 Випиши виділені слова.

3 Познач корінь і закінчення у виписаних словах.

Вправа 10. 1 Спиши прислів'я, вставляючи в словах пропущені букви.

1. Людину в'яжуть не мотузком, а **слов..** .
2. **Слов..** до **слов..** — зложиться мова.
3. Говори так, щоб **слов.**. було тісно, а думкам просторо.
4. **Слов..** — не горобець, вилетить — не піймаєш.
5. Не кидай **слов..** на вітер.
6. Будь господарем своєму **слов..** .

2 Познач корінь і закінчення у виділених словах.

Префікс

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте спільнокореневі слова.

- *Ви*ходити, *пере*ходити, *за*ходити, *в*ходити, *с*ходити, *під*ходити.
- Писати, *під*писати, *ви*писати, *над*писати, *с*писати, *за*писати, *о*писати.

2 Знайдіть корінь у словах.

3 Назвіть частину слова, що стоїть перед коренем.

4 Поміркуйте, для чого потрібна ця частина.

Запам'ятай!

Частину слова, що стоїть перед коренем, називають *префіксом.*
Префікс позначають так: ⌐¬. Наприклад: *при*казка.
За допомогою префіксів утворюються нові слова: *нести* — ***при****нести, везти* — ***від****везти*.

Вправа 2. 1 Від поданих слів утвори нові слова за допомогою префіксів. 2 Запиши утворені слова й познач у них префікс.

за
при
пере
з
носити

за
при
пере
з
бігти

Вправа 3. 1 Прочитай вірш.

Облітав журавель
сто морів, сто земель.
Облітав, **обходив**,
Крила, ноги **натрудив**.
Ми **спитали** журавля:
— Де найкращая земля? —
Журавель відповідає:
— Краще рідної немає!

Платон Воронько

2 Випиши виділені слова у стовпчик.

3 Запиши через тире слова, від яких утворилися виписані слова за допомогою префіксів.

4 Познач корінь і префікс.

Зразок: *облітав* — *літав*.

Вправа 4. 1 Спиши слова.

Загубити, записати, запам'ятати, прийти, зібрати, підняти, підгорнути, прилетіти, розмалювати, підкреслити.

2 Познач у словах префікс.

Вправа 5. 1 Від поданих слів утвори нові слова за допомогою префіксів.

По-: читати, ставити, дивитися, бігти, клеїти.
З-: берегти, горіти, різати, давати, малювати.
На-: мазати, годувати, кидати, нести.

2 Запиши утворені слова й познач у них префікс.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

У море **впало** кілька здорових важких крапель дощу. Несподівано **загув** страшний вітер. Він кинув човен угору, як трісочку. **Посипався** краплистий дощ, а далі **полив** як із відра. Море **застогнало** й **загуло**, як сосновий бір у час бурі. Берег **закутався** у туман і дощ. І в одну мить і земля, і море **злилися** докупи. Тільки вітер свистів, шипів і ревів.

За *Іваном Нечуєм-Левицьким*

2 Випишіть виділені слова.

3 Позначте у виписаних словах префікс.

Вправа 7. 1 Спиши вірш.

Джерельце

Джерельце під вербою
виблискує водою.
Прийду до нього й до ладу
порозчищаю, **обкладу**.
Все дно камінням **обмощу**,
в пісок ні краплі не пущу.
І **задзвенить**, і **заспіва**
вода джерельна, мов жива.

Тамара Коломієць

2 Познач префікс у виділених словах.

Вправа 8. 1 Від поданих слів за допомогою префіксів утвори нові слова, протилежні за значенням.

приїхати — …	відчиняти — …
заходити — …	віднести — …
вибігти — …	розібрати — …
полетіти — …	закопати — …

2 Запиши за зразком.

Зразок: *заходити — виходити.*

Вправа 9. 1 Спиши словосполучення.

Збирати гриби, **сказати** правду, **прочитати** в книжці, **посадити** яблуньку, **полити** квіти, **написати** листа, **попросити** вибачення, **вийти** з хати, **сходити** в ліс, **вибігти** з під'їзду.

2 Познач префікс у виділених у словах.

Розрізнення префіксів і прийменників

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте, поєднуючи слова з частинками, що в дужках.

(на)писати	(на) даху
(за)співати	(за) школою
(з)ламати	(з) братом
(при)їхати	(від) подруги

2 Чи скрізь утворилися нові слова?

3 Вставте, де можливо, між частинкою та словом інше слово.

4 Поміркуйте, чому в одних випадках частинки зі словами пишемо разом, а в інших — окремо.

Запам'ятай!

Префікс **— це частина слова, що завжди стоїть перед коренем.**
Прийменники **— це слова. Їх пишуть окремо від інших слів.**
Наприклад: ***у***летів, ***у*** *сквері*, ***під***скочив, ***під*** *столом.*

Вправа 2. 1 Утвори нові слова за допомогою префіксів. Запиши.

2 Утвори сполучення слів за допомогою прийменників. Запиши.

3 Поясни, як пишемо префікси і прийменники зі словами.

4 Підкресли прийменники та познач префікс у словах.

Вправа 3. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні прийменники.

З краю ... край колишуться хліба. Золотом і міддю виблискують ... сонці достиглі жито, пшениця. Не стихає ... степу трудовий гомін. Золотим потоком пливе хліб ... комори.

Для довідки: у, на, в.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Прийшла золота осінь.

Лагідне сонце частіше ховається за хмаринками. Погода часто **змінюється**. Осінь **замальовує** ліс у багряний колір. Трава жовтолиста, суха, скоро геть **почорніє**. У полях та садах господарі **збирають** щедрий урожай.

Ось високо в небі **відлетів** журавлиний ключ. Не чути веселого щебету птахів. Тільки на шкільних **подвір'ях** лунає гомін школярів.

2 Спиши текст.

3 Познач префікс у виділених словах.

4 Підкресли прийменники в тексті.

Вправа 5. Спиши, розкриваючи дужки.

(За) пагорком (в) долині,
як вийти (за) село,
(в) живій криниці б'ється
прозоре джерело.
І хлібороби (в) спеку
(до) нього часто йдуть.
А джерело радіє,
що (з) нього воду п'ють.

Микола Сингаївський

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

(До)бігти (до) річки; (при)мостили (при) вікні; (до)вчити (до) вечора; (за)шуміло (за) тином; (у)скочити (у) воду; (від)плив (від) *причалу*.

Прича́л — місце стоянки кораблів.

2 Запишіть утворені словосполучення.

3 Підкресліть прийменники.

Вправа 7. 1 Спиши вірш, розкриваючи дужки.

— Чого (з) ганчірками весь клас?
— (За) чистоту змагання (в) нас!
— Ну, а чого так (роз)кричались?
— Бо ми (за) тишу вже змагались.

Григорій Бойко

2 Познач префікс.

Вправа 8. 1 Спиши текст.

Підготовка до зими

Бджоли на зиму **закривають** усі щілинки вулика воском. Це щоб зимовий холод до їхнього дому не добрався. Мурашки **закладають** ходи різним будівельним матеріалом і **заклеюють** слиною. Навіть дощові черв'яки **загороджують** земляними грудочками шлях у глибокі нірки.

2 Підкресли прийменники.

3 Познач префікс у виділених словах.

Вправа 9. 1 Запиши речення, розкриваючи дужки.

Учень (на)писав (на) дошці завдання.
Вечір (за)став туристів (за) селом.
Грак (від)летів (від) гнізда.
Миколка першим (до)біг (до) фінішу.

2 Підкресли прийменники.

3 Познач префікс у словах.

Правопис префіксів *роз-, без-*

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте пари слів у двох стовпчиках.

чистити — розчистити
будити — розбудити
казати — розказати
фарбувати — розфарбувати
писати — розписати
хвалити — розхвалити
сипати — розсипати

хмарний — безхмарний
дощовий — бездощовий
росяний — безросяний
шумний — безшумний
сонячний — безсонячний
зоряний — беззоряний
цінний — безцінний

2 Визначте, чим відрізняються слова в кожній парі.

3 Поміркуйте, якого значення надає словам префікс *без-*.

Запам'ятай!

В українській мові в префіксах *роз-*, *без-* завжди пишемо букву *з*. Наприклад: *розказати, безшумний*.

Вправа 2. 1 Прочитай групи слів.

роз-: бити, в'язати, класти, нести, робив, малював.

без-: сердечний, хмарний, краї, радісний, страшний, відповідальний.

2 Утвори нові слова за допомогою префіксів.

3 Запиши утворені слова.

Вправа 3. Прочитай слова й спиши їх, вставляючи пропущені букви.

Ро..плавлений, бе..журно, ро..гублений, ро..шукати, бе..шумний, бе..платний, ро..чистити, бе..страшний, ро..відати, бе..крилий, ро..дати, бе..водний.

Вправа 4. 1 Від поданих слів утвори спільнокореневі слова, протилежні за значенням (антоніми), за допомогою префіксів *роз-*, *без-*.

Одягнутися, вусатий, крилатий, закрити, зсунути, платний.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *одягнутися — роздягнутися; вусатий — безвусий.*

3 Познач префікс у словах.

Вправа 5. 1 Спиши, вставляючи потрібний префікс *роз-* або *без-*.

..крив книжку; ..казав випадок; ..сніжна зима; ..листе дерево; ..ніс журнали; ..краї простори; ..питав батька.

2 Познач префікс у словах.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте вірш.

Сад листочки **ро..губив**,
ро..кружляв, **ро..віяв**.
Причаїлися гриби
в сонечка на віях.
Струни рвуться у стерні
і летять у вирій,
ніби птахи неземні —
золоті та сірі.

Тетяна Винник

2 Спишіть вірш, вставляючи пропущені букви.

3 Позначте префікс у виділених словах.

Вправа 7. 1 Прочитай текст.

Як багато може **ро..повісти** людині природа! Вона говорить правдивою мовою барв і відтінків, щедро **ро..дає** людям свої плоди.

2 Спиши текст, вставляючи пропущені букви.

3 Познач префікс у виділених словах.

Вправа 8. 1 Прочитай словосполучення.

Сміливий хлопчик; тихі кроки; широкий степ; пуста вулиця; жорстокий ворог; тривале неспання.

2 Запиши кожне словосполучення одним словом, використовуючи слова для довідки.

Зразок: *сміливий хлопчик — безстрашний;*

Слова для довідки: безсоння, безжалісний, безлюдна, безмежний, безшумні, безстрашний.

Вправа 9. 1 Прочитай словосполучення.

Поле без меж; життя без турбот; людина без прав; погода без вітру; людина без зброї; тварина без захисту; текст без змін.

2 Запиши словосполучення, змінюючи їх за зразком.

Зразок: *небо без зір — беззоряне небо*;

3 Усно склади речення з двома словосполученнями (на вибір).

Вправа 10. 1 Прочитай текст.

Ростуть над ставком дві берези. Стрункі, високі, білокорі. Опустили берези зелені коси. Віє вітер, **розчісує** їх. Тихо шелестять листям берези. То вони про щось **розмовляють**.

Однієї ночі стало холодно. На траві заблищали білі кристалики льоду. Прийшла до беріз осінь. Принесла їм золотисті стрічки. Вплели берези стрічки в зелені коси.

Зійшло сонце. **Розтопило** кристалики льоду. Подивилося сонце на берези й не впізнало їх — у зелених косах золоті стрічки. Сміється сонечко, а берези сумують.

Василь Сухомлинський

2 Спиши текст.

3 У виділених словах познач префікс.

Правопис префіксів *з-, с-*

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

з*л*етіти	с*к*осити
з*в*ільнити	с*п*алити
з*ш*ити	с*т*ворити
з*г*оріти	с*ф*отографувати
з*р*обити	с*х*овати

2 Простежте, перед якими буквами пишемо префікс *з-*, а перед якими — *с-*.

Запам'ятай!

У словах української мови префікс *с-* пишемо перед буквами *к, п, т, ф, х*. Наприклад: ***с**казати*, ***с**питати*.
Перед усіма іншими буквами пишемо *з-*: ***з**робити*, ***з**чепити*, ***з**шити*.

Вправа 2. 1 Спиши слова.

Скинути, зрізати, зробити, сформувати, спекти, знести, створити, змішати, спитати, зламати, злити.

2 Познач у словах префікс.

Вправа 3. Спиши слова, вставляючи префікс *з-* або *с-*.

(З,с)сипати, (з,с)цілити, (з,с)лити, (з,с)варити, (з,с)топтати, (з,с)чесати, (з,с)куштувати, (з,с)плести.

Вправа 4. Спиши, вставляючи пропущений префікс *з-* або *с-*.

..казати, ..ліпити, ..тиснути, ..мити, ..фотографувати, ..питати, ..різати, ..ховати, ..дати, ..пекти.

Вправа 5. 1 Спиши, вставляючи пропущений префікс *з-* або *с-*.

..терти гумкою, ..формувати кулю, ..сипати зерно, ..цілити від недуги, ..варити *джем*, ..палахнути полум'ям, ..пекти хліб, ..мішати з молоком.

Джем — густе варення із фруктів або ягід.

2 Познач вставлений префікс у словах.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

Кипіти, бігати, купатися, піймати, варити, хотіти, темніти.

2 Утворіть від поданих слів спільнокореневі слова за допомогою префікса *з-* або *с-*.

3 Запишіть за зразком.

Зразок: *різати — зрізати.*

Вправа 7. 1 Прочитай текст.

Над ставом ..хилилися верби. Вони вже давно ..кинули своє вбрання. Їжачок ..горнувся у клубочок, не ..будіть його. Білочка ..ховала в дуплі горішки.

2 Спиши текст, вставляючи замість крапок префікс *з-* або *с-*.

3 Познач вставлений префікс у словах.

Вправа 8. Спиши текст, вставляючи замість крапок префікс *з-* або *с-*.

Якщо дружити зі стежиною, вона багато цікавого розповість. Тетянка вийшла на ґанок, а стежинка неначе взяла її за руку й повела за собою. Гарбуз та гарбузиха з гарбузенятами ..ховалися під лапатим листям — щоб сонце не ..пекло. Зелений огірочок ..котився з грядки на стежку. Соняхи ..хилили свої золоті голівки. Квасоля ..висає над городиною.

За *Василем Чухлібом*

Вправа 9. 1 Спиши текст, вставляючи пропущений префікс *з-* або *с-*.

На зиму зерно ..сипають у ..ховища. Багато його потрібно буде для весняної сівби.

У ..ховищах ..творюються всі умови для ..берігання зерна. Тут уважно стежать за тим, щоб воно не ..сохлося, не ..воложилося і не зігрілося.

Перед висіванням зерно перевіряють на ..хожість.

2 Познач вставлений префікс у словах.

Хвилинка спілкування

Уяви, що ти зустрів (зустріла) свого друга (подругу), якого (яку) давно не бачив (бачила). Про що ти з ним (з нею) поговорив (поговорила) б? Складіть з однокласником (однокласницею) невеличкий діалог.

Апостроф після префіксів

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

Об'ява, з'юрбитися, з'єднати, об'їхати, з'явитися, *з'юрмитися*, роз'єднати, з'їсти.

З'ю́рми́тися — зібратися, скупчитися в одному місці.

2 Які звуки позначаємо буквами *я*, *ю*, *є*, *ї*?

3 Зверніть увагу, який знак вжито після префіксів.

Запам'ятай!

В українській мові після префіксів, що закінчуються на приголосний, перед *я, ю, є, ї* пишемо апостроф. Наприклад: *з'явитися, з'юрмитися, об'єднати, з'їхати, об'їхати*.

Вправа 2. 1 Утвори нові слова за допомогою префіксів.

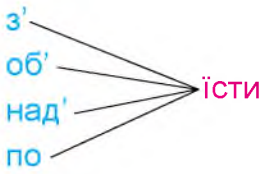

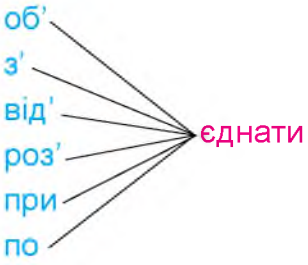

2 Запиши утворені слова й познач у них префікс.

Вправа 3. 1 Прочитай слова. На які дві групи їх можна розподілити?

Об'ємний, приємний, від'ємний, об'їзд, приїзд, від'їхали, з'їхали, під'їхали, наїхали, проїзд, в'їхали, роз'їзд.

2 Випиши слова в два стовпчики: перший — слова з апострофом після префікса, другий — без апострофа після префікса.

3 Познач префікс у словах.

Вправа 4. 1 До поданих слів добери слова з протилежним значенням.

Виїхати — … , об'єднати — … , з'їхатися — … , роз'єднати — … , приїзд — … .

2 Запиши слова-антоніми парами.

Слова для довідки: в'їхати, роз'їхатися, з'єднати, від'їзд, роз'єднати.

Вправа 5. 1 Прочитай прислів'я.

1. У ліс не з'їздиш — то й на печі замерзнеш. 2. Щастя й нещастя на одних санях роз'їжджають. 3. Як поїдеш в об'їзд, то будеш на обід, а як навпростець, то ввечері. 4. Воду з вогнем не з'єднати.

2 Спиши прислів'я.

3 У словах з апострофом познач префікс.

Вправа 6. 1 Спиши слова, вставляючи, де потрібно, апостроф після префікса.

При..єднати, з..їсти, під..їхати, по..їдуть, під..їзд, з..явився, від..єднали, об..їзд, по..їзд, за..ява, роз..яснили, по..єднувати, до..їсти, роз..їзд.

2 Познач префікс у словах з апострофом.

Перенос слів з апострофом після префікса

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

З..єдналися, при..їзд, під..їхав, з..їзд, роз..єднати, по..їхати, бур..як, з..яблик.

2 Спишіть слова, вставляючи, де треба, апостроф.

3 Слова з апострофом поділіть на склади для переносу.

Запам'ятай!

Слова з апострофом після префікса переносимо, як і інші слова, по складах. Апостроф залишаємо з префіксом. Наприклад: ***під'***-*їхав*, ***без'***-*язи-кий*, ***об'***-*єм-ний*.

Вправа 2. Запиши слова, поділяючи їх на склади для переносу за зразком.

П'ятнадцять, роз'їхалися, об'єднати, подвір'я, в'юн, від'їзд, об'ява, роз'яснити, з'ясував, пам'ять, дев'ять.

Зразок: *роз'їхалися — роз'- їха-ли-ся.*

Вправа 3. 1 Спиши слова, вставляючи, де потрібно, апостроф після префікса.

Під..повзти, від..їхати, об..єднати, за..ява, пере..їзд, роз..єднувати, з..ясувати, об..їхати, від..пливти.

2 Слова з апострофом поділи для переносу.

Вправа 4. 1 Прочитай речення.

1. О п..ятій годині ми вирушаємо до театру.
2. Дев..ятнадцятого жовтня мої друзі йдуть на концерт.
3. Здоров..я треба берегти.
4. Ми *від..їжджаємо* завтра вранці.
5. У птахів дуже багато пір..я.
6. Хижі звірі полюбляють м..ясо.
7. У неї рум..яні щоки від буряка.
8. Хлопці сперечались на подвір..ї.
9. Після початку уроку *з..явився* учень.
10. У моєї подруги дуже гарна сім..я.

2 Спиши речення, вставляючи апостроф.

3 Слова, у яких апостроф стоїть після префікса, поділи для переносу.

Суфікс

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

Вечір, вечорниці, вечеряти, вечірній.
Хмара, хмаронька, хмаринка, хмарна.
Квіти, квітка, квітень, квітковий, квітникар.

2 Спишіть слова.

3 Позначте у словах корінь і закінчення.

4 Знайдіть у словах частинку, що стоїть між коренем і закінченням.

Запам'ятай!

***Суфікс* — це частина слова, що стоїть після кореня перед закінченням. Суфікс позначають так: ⌒.**

Наприклад: *квіт⌒ка*, *лісо⌒вий*, *вузе⌒нький*.

За допомогою суфіксів творять нові слова.

Вправа 2. 1 Утвори нові слова за допомогою суфіксів.

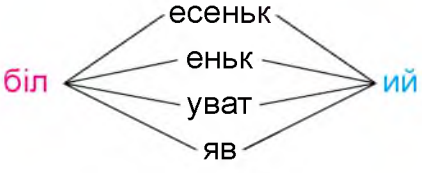

2 Запиши утворені слова й познач у них суфікс.

Вправа 3. 1 Прочитай слова.

Лист — лист*ок* — лист*ки*.
Сад — сад*ок* — сад*ки*.
Вірш — вірш*ик* — вірш*ики*.
Кут — кут*ок* — кут*ки*.

2 Запиши слова й познач у них суфікс.

Вправа 4. 1 Від поданих слів утвори нові спільнокореневі слова без суфіксів.

ротик — рот
дощик — …
синок — …
медок — …
деньок — …
гайок — …

2 Запиши утворені слова.

Вправа 5. 1 Спиши спільнокореневі слова.

Вода, водичка, водяний.
Ліс, лісок, лісник.
Голуб, голубка, голубонька.
Хмара, хмарний, хмаронька.
Мороз, морозище, морозний.
Кущ, кущовий, кущик.

2 У словах познач корінь, суфікси, закінчення.

Вправа 6. 1 Від поданих слів утвори нові спільнокореневі слова за допомогою суфіксів.

Ліс, гриб, лист, сад.

2 Запиши слова за зразком.

Зразок: дуб — дубок — дубочок.

3 У словах познач корінь і суфікси.

1 Розгляньте малюнки.

2 Назвіть професії людей. Що вони роблять?

3 Які професії ви ще знаєте?

4 Запишіть назви професій людей.

5 У словах-назвах позначте корінь і суфікс.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте вірш-загадку.

Я творю нові слова

В слові знаєш, де я є?
Після кореня.
А **призначення** моє —
словотворення.

Я творю нові слова
або форми слова,
щоб **красива** і жива
розквітала мова... Хто я?

Дмитро Білоус

2 Відгадайте загадку.

3 У виділених словах назвіть суфікс.

Вправа 8. 1 Прочитай слова.

Старий, товстий, солодкий, круглий, розумний, світлий, повний, гострий.

2 Від поданих слів утвори спільнокореневі слова за допомогою суфікса *-еньк-* і запиши за зразком.

Зразок: *зелений — зелененький.*

Вправа 9. 1 Від поданих слів утвори спільнокореневі слова.

село — … будинок
козак — … пісня
яблуня — … цвіт
учень — … парта
Україна — … борщ
навчання — … книга

2 Запиши за зразком.

Зразок: *герой — геройський учинок.*

3 Познач суфікси в утворених словах.

Вправа 10. 1 Від поданих слів утвори нові за допомогою суфіксів *-к-*, *-ик-*, *-ок-*.

Хмара, брат, лист, молот, зуб, сад.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *дощ — дощик.*

3 Познач суфікс в утворених словах.

Хвилинка спілкування

— Спілкуючись зі своїми рідними, я вживаю такі пестливі слова, як *мамуся*, *бабусенька*, *татусь* та інші. А як ти спілкуєшся у своїй родині?

Продовжте розмову.

ІМЕННИК

Загальне поняття про іменник

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте вірш.

Рідне

Україна — рідний **край**,
рідне **поле**, зелен **гай**,
рідне **місто** й рідна **хата**,
рідне **небо** й рідна **мати**.

Ярослав Скидан

2 Поміркуйте, на які питання відповідають виділені у вірші слова.

Запам'ятай!

Слова, які означають назви предметів, явищ, істот і неістот, — це *іменники.*
Іменники, що є назвами істот (людей і тварин), відповідають на питання *хто?*
Іменники, що є назвами неістот, явищ, відповідають на питання *що?*
Наприклад: (*хто?*) *сестричка*; (*що?*) *стрічка*.

Вправа 2. 1 Прочитай слова.

Калина, дитина, кінь, осінь, хмаринка, лоша, теля, вогник, ромашка, горобець, радість, дощ, маляр, сонце, ластівка, дерево, двері.

2 Випиши іменники за зразком.

Зразок. *Назви істот (хто?): …*
Назви неістот (що?): …

Вправа 3. 1 Прочитай речення.

1. Поважати можна того, хто заслуговує на повагу. 2. Не можна сидіти, коли стоїть доросла людина. 3. Умій поважати працю батьків.

2 Спиши речення.

3 Підкресли іменники. Усно постав до них питання.

Вправа 4. 1 Прочитай і відгадай загадки.

1. У зеленому лісочку
під мережаним листочком
червоніє невеличка
спіла ягідка … .

2. Хто це сплів ажурні сіті
на густих зелених вітах?
Кажуть, майстер той без рук —
звичайнісінький … .

2 Запиши слова-відгадки.

3 Над словами-відгадками напиши питання, на які відповідають ці іменники.

4 Які ще загадки про тварин і рослини ти знаєш?

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Під час грози блискавка відколола від дерева гілляку, на якій було грачине гніздо. Випало з гнізда граченя і, мабуть, загинуло б, та його підібрав Дмитрусь. Узяв Дмитрусь коробку з-під торта, намостив сінця і посадив туди граченя. Так і підростало воно потроху. Хлопчик давав йому розмочену в молоці булку, а мама ще й сиром, салатом та яєчним жовтком підгодовувала.

Коли з'явились у дворі каченята, граченя почало пастися з ними. Під осінь молодий грак уже добре літав. А потім, як дихнуло прохолодою, пристав до грачиної зграї і полетів у вирій. Вірить Дмитрусь, що навесні його вихованець повернеться і обов'язково постукає до них у вікно.

За *Андрієм Орликом*

2 Знайди в тексті іменники та випиши їх за зразком.

Зразок. *Назви істот (хто?): …*
Назви неістот (що?): …

Вправа 6. 1 Прочитай слова.

Фіалка, осіннє, жовтень, фіолетовий, яблуко, пожовкло, береза, праця, дощ, працювати, учень, учитель, навчання, малювати, літак, літати.

2 Випиши іменники за зразком.

Зразок. *Назви істот (хто?): …*
Назви неістот (що?): …

1 Розгляньте малюнок. Що на ньому зображено?

2 Назвіть слова — назви предметів (іменники), які ви бачите на малюнку: спочатку — назви істот, а потім — назви неістот.

3 За малюнком складіть розповідь «Прогулянка в осінньому лісі».

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте, замінюючи подані словосполучення іменниками. Використовуйте слова з довідки.

Висушена трава — …
Сильний вітер — …
Людина, яка керує школою, — …
Сильний дощ — …
Багато птахів — …
Людина, яка малює картини, — …
Плоди, які ростуть на садових деревах, — …

Слова для довідки: буря, фрукти, зграя, сіно, директор, художник, злива.

2 Запишіть за зразком.

Зразок. *Висушена трава — сіно.*

Вправа 8. Запиши речення за зразком.

Зразок. *Хліб вирощує (хто?) хлібороб.*

1. У бібліотеці працює … .
2. Дім будує … .
3. На скрипці грає … .
4. Картини малює … .
5. Вірші пише … .

Слова для довідки: поет, художник, будівельник, бібліотекар, музикант.

Вправа 9. 1 До поданих іменників добери слова, протилежні за значенням (антоніми).

літо — …	день — …
радість — …	початок — …
схід — …	шум — …
тепло — …	весна — …

Слова для довідки: зима, ніч, сум, кінець, захід, тиша, холод, осінь.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *літо — зима.*

Вправа 10. 1 Прочитай, добираючи потрібні іменники.

Щука — риба, а бджола — … .
Чоботи — взуття, а сорочка — … .
Морква — овоч, а яблуко — … .
Дуб — дерево, а малина — … .

2 Запиши речення.

3 Підкресли іменники — назви неістот.

Вправа 11. 1 Прочитай. 2 Назви іменники, якими можна замінити подані визначення.

Той, хто доповідає, — … .
Той, хто слухає, — … .
Той, хто спостерігає, — … .
Той, хто читає, — … .
Той, хто співає, — … .

Слова для довідки: читач, спостерігач, слухач, доповідач, співак.

3 Запиши речення, доповнюючи їх відповідними іменниками.

Вправа 12. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Старий **дуб** жив багато років у лісі. Ніхто з ним не сперечався. Усі **дерева** його слухали, і навіть **вітер**, який налітав зі **степу**, вгамовувався у його міцному **гіллі**.

Під цим дубом **діти** часто гралися. Одного разу вони прийшли сюди, назбирали **жолудів** і посадили їх у степу.

Через кілька років там виріс чудовий **ліс**. І кожної **весни**, коли поверталися **птахи** з теплого **краю**, молоденькі дубки простягали до них свої гілки.

За *Оксаною Іваненко*

2 Випишіть виділені слова, записуючи в дужках питання до них.

3 До якої частини мови належать виписані слова?

Вправа 13. 1 Прочитай слова.

трактор — …	хліб — …
школа — …	космос — …
ліс — …	сад —

2 До поданих слів добери спільнокореневі іменники, які відповідають на питання *хто?*

3 Запиши за зразком.

Зразок: *школа — школяр.*

Вправа 14. 1 Прочитай вірш.

Листопад

Осінь, осінь, листопад,
жовте *листя* стелить *сад*,
за *моря* в *краї* далекі
відлетіли вже *лелеки*.
Хмари небо затягли,
вітер віє з-за *гори*,
ходить *осінь листопадом*,
жовте *листя* стелить *садом*.

Анатолій Житкевич

2 Випиши іменники, записуючи в дужках питання до них.

Вправа 15. 1 Зі слів кожного рядка склади речення.

1. Ведмедю, меду, захотілося.
2. на, Він, забрався, пасіку.
3. на, Бджоли, налетіли, гостя.
4. Мишко, від, відбивався, них, але, не відходив.
5. вже, Мед, солодкий, дуже.

2 Запиши утворені речення.

3 Підкресли іменники — назви істот.

Вправа 16. 1 Прочитай текст.

Пожовкли *берези* і *клени*, почервоніли *осики*, поруділа *трава*. Прийшла *осінь*.

Початок осені для лісових *мешканців* — чудова *пора*. У *лісі* є *ягоди*, *гриби, горіхи, жолуді.*

Але чому *білки* в *тривозі*? Не вродили цього *року шишки* на *соснах* і *ялинах*. І ось *білки* мандрують у пошуках *їжі*. *Голод* жене їх далі й далі. Нарешті вони опинились у *лісі*, де *гілля ялин* прогиналось під *тягарем шишок*.

Буде тепер у *білок* що їсти цілу *зиму*.

За *Григорієм Скребицьким*

2 Спиши текст.

3 Підкресли іменники. Усно постав питання до них.

Власні й загальні іменники. Велика буква у власних іменниках

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте.

- Джміль, бджола, оса — …
- Щиглик, синиця, беркут — …
- Карась, щука, окунь — …
- Дуб, клен, береза — …
- Карпати, Альпи, Анди — …
- Дніпро, Дунай, Десна — …
- Київ, Львів, Одеса — …
- Калинівка, Озерне, Радісне — …
- Микола, Олена, Тетяна — …

2 Доберіть загальну назву до кожної групи іменників.

3 Поміркуйте, чому деякі іменники пишуться з великої букви.

Запам'ятай!

***Загальні іменники* — це назви, що дають багатьом предметам. Загальні іменники пишемо з маленької букви.**
Наприклад: *село, сестра, мама.*
***Власні іменники* (власні назви) — прізвища, імена, по батькові людей, клички тварин, назви країн, міст, сіл, вулиць, майданів, річок, морів, гір. Власні іменники пишемо з великої букви.**
Наприклад: *Іван Якович Франко, Дністер, Запоріжжя, Карпати, Чорне море.*

Вправа 2. 1 Прочитай вірш.

Я тримаю у руці кольорові олівці.
Хочу я намалювати Кримські гори і Карпати.
Степ і пагорби Дніпрові, і озера, і діброви,
і веселку, і калину, Чорне море і Дунай —
все це наша Україна, наш чудовий рідний край!

Наталія Зарічна

2 Спиши вірш. 3 Підкресли власні назви.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

У селі Моринцях, на Черкащині, народився видатний український поет Тарас Григорович Шевченко. Невдовзі родина Шевченків переїхала до сусіднього села Кирилівка, де жив дід Іван.

Гірке було дитинство в малого Тараса. Його матуся померла, а потім і батько. Щирими друзями хлопчика були сестри — Катерина, Ярина та Марійка. Однак найбільше Тарасик любив діда Івана.

За *Михайлом Маморським*

2 Спиши текст. 3 Підкресли власні назви.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Хоробрі воїни, умілі полководці, мудрі державні діячі здавна мали всенародну шану. Немало таких людей зажило собі слави народних героїв. Назавжди збережуться в історії України імена гетьманів Богдана Хмельницького і Петра Дорошенка, подвиги козацьких отаманів Северина Наливайка, Івана Сірка, Петра Калнишевського, Максима Залізняка та Івана Гонти. Їх подвиги завжди житимуть у народних піснях і думах.

2 Спиши третє речення. 3 Підкресли імена і прізвища народних героїв.

Вправа 5. 1 Добери з довідки власну назву до кожного загального іменника.

місто — …	село — …
річка — …	хлопчик — …
дівчинка — …	гори — …
собака — …	прізвище — …
корова — …	вулиця — …

Слова для довідки: Будівельників, Гончаренко, Карпати, Василько, Калинівка, Зірка, Рудий, Світланка, Дніпро, Київ.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *місто — Київ.*

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення, вставляючи з довідки пропущені загальні іменники.

1. Багато віршів для дітей написала … Катерина Перелісна.
2. *Опери* для дітей «Коза-дереза» і «Пан Коцький» створив … Микола Лисенко.
3. … Павло Попович і Леонід Каденюк із дитинства мріяли про космічні польоти.
4. Українська … Ніна Матвієнко задушевно виконує народні пісні.

О́пера — музичний твір, що поєднує музику зі співом і призначений для виконання в театрі.

Слова для довідки: поетеса, композитор, співачка, космонавти.

2 Запишіть утворені речення.

3 Підкресліть власні іменники.

Вправа 7. 1 До загальних назв добери відповідні власні назви, використовуючи слова з довідки.

Річка, місто, вулиця, село, поет, льотчик, письменник, космонавт, столиця.

Слова для довідки: Київ, Шевченко, Гончар, Ужгород, Рокитне, Каденюк, Кожедуб, Гоголівська, Дніпро.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *річка Дніпро.*

Вправа 8. 1 Прочитай текст.

Древній слов'янський народ, який оселився над Дніпром, здавна називався полянами. Жили поляни родами і мали своїх князів. Були серед них брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив. І була в них сестра Либідь.

Сидів Кий на горі, де тепер *узвіз* Боричів — крута дорога з верхньої частини міста на Подолі. А Щек сидів на горі, яка зветься Щекавицею. А Хорив — на третій горі. Від нього вона прозвалася Хоривицею.

Віктор Близнець

Узві́з — дорога або вулиця зі спуском униз.

2 Спиши текст.

3 Підкресли власні назви.

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Україна — це велика держава в самому центрі Європи.

За своїми розмірами Україна більша за такі держави, як Велика Британія, Австрія, Бельгія, Голландія, Данія, Португалія і Швейцарія, разом узяті.

За чисельністю населення Україна посідає п'яте місце в Європі після Німеччини, Італії, Великої Британії, Франції.

В Україні є гори Карпати і Кримські, є й моря — Чорне й Азовське.

Київ — столиця України. Він розташований на берегах найбільшої в Україні річки — Дніпра. Це одне з найдавніших і найкрасивіших міст Європи.

Україна — твій рідний край, твоя земля, де ти народився і зростаєш.

2 З тексту випиши власні назви.

країни — …
річка — …
моря — …
гори — …

Вправа 10. 1 Прочитай, добираючи загальну назву для кожної групи власних назв.

Київ, Вінниця, Херсон, Полтава, Одеса — … .
Іваненко, Білозір, Шевченко, Перелісна — … .
Леонідівна, Сергійович, Василівна — … .
Дмитро, Олексій, Зоя, Оксана — … .
Дністер, Тетерів, Дніпро — … .
Україна, Туреччина, Німеччина — … .

2 Запиши утворені речення.

Хвилинка спілкування

Складіть невеличкий діалог про те, як ви проводите свої вихідні дні. Під час діалогу вживайте власні назви.

Вправа 11. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення.

1. Летить у небі орел. Віктор Орел виборов золоту медаль на спортивних змаганнях із легкої атлетики.

2. Ромашка — лікарська рослина. Діти назвали теля Ромашкою.

3. Під моїм вікном ластівка звила гніздечко. Улітку ми відпочивали в таборі «Ластівка».

2 Випишіть однозвучні слова у два стовпчики:

власні іменники	загальні іменники
…	…

3 Поясніть правопис виписаних слів.

Вправа 12. 1 Прочитай текст.

Кожного року ми їздимо в гори Карпати. У невеликому гірському селищі Путило живе моя тітка Зоряна. Гарно там: краєвид, гірське повітря… Але найбільше нам, міським жителям, подобаються тітчині тварини: пара коней — білий Сніжок і гнідий Вихор, корова Мальва, маленьке телятко Хвостик і велика, вередлива свиня Фіна. Є в тітки ще й вівці, качки, кролі й кури, якими керує півень Воїн. Стереже все це господарство собака Лорд.

За *Ольгою Данилко*

2 Випиши речення, у яких розповідається про хазяйство тітки Зоряни.

3 Підкресли назви тварин однією рискою, а клички — двома.

Вправа 13. Спиши словосполучення, розкриваючи дужки.

Дівчина (т,Т)етяна, річка (д,Д)есна, місто (м,М)иколаїв, собака (ж,Ж)учка, гори (к,К)арпати, країна (б,Б)ілорусь, учень (а,А)ндрій (к,К)оваленко, вчителька (о,О)лена (с,С)ергіївна.

Вправа 14. Спиши текст, розкриваючи дужки.

Ти живеш в (у,У)країні. У тому краї, де співають (с,С)олов'ї і виграють на (с,С)онці пшеничні лани. Де веселими хвилями котиться (д,Д)ніпро. Де виростали (т,Т)арас (ш,Ш)евченко, (і,І)ван (ф,Ф)ранко, (л,Л)еся (у,У)країнка. Твій рід український. А ти — (у,У)країнець. Бережи свій рід, свою (у,У)країну.

Вправа 15. 1 Зі слів кожного рядка склади речення.

1. Чорне, несе, Дніпро, море, свої, води, в.
2. Канів, на, розташовані, Черкаси, Міста, берегах, Дніпра, і.
3. «Кобзаря», всесвітньо, відомого, Тарас, Шевченко, Автор.
4. Тараса, Шевченка, театр, опери, названо, ім'ям, і, балету, Столичний.

2 Запиши утворені речення.

3 Підкресли власні іменники.

Вправа 16. Спиши речення, розкриваючи дужки.

Красиві наші (м,М)іста. Славетний (к,К,)иїв — столиця (у,У)країни. А ще (л,Л)ьвів, (х,Х)арків, (о,О)деса. На берегах (д,Д)ніпра розкинулись такі (м,М)іста: (к,К)иїв, (д,Д)ніпро, (з,З)апоріжжя, (х,Х)ерсон, (ч,Ч)еркаси, (к,К)ременчук, (к,К)анів. І все хочеться побачити, скрізь побувати.

Хвилинка спілкування

Складіть невеличкий діалог про те, які гуртки ви відвідуєте в позаурочний час. Під час діалогу вживайте власні назви.

Рід іменників (чоловічий, жіночий, середній)

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте й відгадайте загадки.

1. Рідке, а не вода, біле, а не сніг.
2. Не кінь, не віл, а прив'язаний.
3. Який є, таким покаже,
   і без слів про все розкаже.
4. Хто хвіст лишає,
   а від ворогів тікає?
5. Хоч не шию я ніколи,
   та голок завжди доволі.
6. Сидить дівчина в коморі,
   а коса її надворі.

2 Слова-відгадки запишіть у три рядки:

він: …
вона: …
воно: …

Запам'ятай!

Іменники бувають *чоловічого, жіночого й середнього роду.*
Іменники, до яких можна додати слова *він, мій*, — це іменники *чоловічого роду*. Наприклад: *помідор, барвінок, рушник, боєць.*
Іменники, до яких можна додати слова *вона, моя*, — це іменники *жіночого роду.* *Наприклад: квітка, ластівка, стежка, бабуся.*
Іменники, до яких можна додати слова *воно, моє*, — це іменники *середнього роду.* Наприклад: *поле, цуценя, село.*

Вправа 2. Спиши речення, вставляючи слова *мій, моя, моє, він, вона, воно* за зразком.

Зразок. *Моя сестра — вчитель, вона працює у школі.*

1. … тато — інженер, … працює на заводі.
2. … мама — продавець, … працює в магазині.
3. … кошеня руде, … дуже кумедне.

Вправа 3. 1 Прочитай вірш.

Мій рушник

Як **веселка,** мій **рушник**
різнокольоровий!
Все я вишила на нім:
луки і діброви,
річку, **жито**, синій **льон**,
татуся на полі,
з білим бантиком **дзвінок**,
що у нашій школі.

Марія Чепурна

2 Випиши виділені іменники за зразком.

Зразок. *Він, мій — рушник, … , … .*
Вона, моя — … .
Воно, моє — … .

Вправа 4. 1 Прочитай слова.

Клен, море, автомобіль, місто, коза, фабрика, іній, ластівка, дощ, веселка, метелик, небо, музей, світло, озеро, вербичка.

2 Випиши іменники у три стовпчики, розподіливши їх за родами за зразком.

Зразок:	*чол. рід (мій, він)*	*жін. рід (моя, вона)*	*середн. рід (моє, воно)*
	клен	*коза*	*місто*
	…	…	…

Вправа 5. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Тайга — це дикий хвойний **ліс**. Ростуть там **сосна**, **ялина**, **смерека**, **кедр**, **модрина**. Стоять ці дерева щільними рядами. **Проміння** сонця майже не проникає крізь гущавину. **Земля** вкрита товстим шаром опалої хвої. Під деревами росте **мох**.

2 Випишіть виділені іменники, записуючи в дужках їхній рід за зразком.

Зразок: *ліс (чол. рід), сосна (жін. рід).*

Вправа 6. Допиши відповідні іменники, визначаючи їхній рід.

Звірі: *вовк (чол. рід), …*
Дерева: *тополя (жін. рід), …*
Квіти: *айстра (жін. рід), …*
Шкільне приладдя: *лінійка (жін. рід), …*
Комахи: *комар (чол. рід), …*

Вправа 7. 1 Прочитай текст.

Здавна слов'яни вирощували **жито**, пшеницю, **ячмінь**, **просо**, **овес**, гречку. Любили чорний житній **хліб**. З білого **борошна** на **свято** пекли пироги з рибою, м'ясом, капустою, ягодами. Були поширені овочі: **капуста**, **часник**, **цибуля**, **буряк**, **ріпа**. Біля хат росли **яблуня**, **груша**, **слива**, **вишня** і **калина**.

За *Михайлом Слабошпицьким*

2 Спиши текст.

3 Визнач рід виділених іменників.

4 Над іменниками напиши їхній рід: *чол. рід.*, *жін. рід.*, *середн. рід.*

Вправа 8. 1 Прочитай текст.

Криниця

Майже в кожному селі, на гомінких перехрестях доріг *цебенять* живі джерела, перетворені в криниці й прихорошені турботливими руками. Над колодязями красуються дашки, щоб **вода** завжди лишалася чистою. А яка **криниця** без зелені? Традиційно *обіч* них висаджують калину. Розлогий **кущ** не тільки прикрашає **місце**, а й оберігає воду від спеки. З ранньої весни духмяніють тут квіти, гудуть бджоли, витьохкують солов'ї, а восени багровіють пучки соковитих ягід. У дбайливих господарів обабіч стоятимуть чепурненька **лавка**, **відерце** й **кухлик.**

За *Василем Скуратівським*

Цебеня́ть джере́ла — б'ють сильним струменем, з силою виливаються, ллються.
Обі́ч — поруч, поряд.

2 Спробуй переказати текст.

3 Випиши виділені іменники. Визнач їхній рід.

Вправа 9. 1 Прочитай прислів'я.

1. Слово — не стріла, а глибше ранить.
2. Знання — дерево, а діло — плоди.
3. Не перо пише, а розум.
4. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.
5. Наука для людини — як сонце для життя.

2 Спиши прислів'я.

3 Підкресли іменники.

4 Напиши над іменниками їхній рід.

Вправа 10. 1 До поданих іменників жіночого роду добери іменники чоловічого роду.

Учениця, вчителька, артистка, провідниця, спортсменка.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *поетеса — поет.*

Вправа 11. Попрацюйте разом! 1 Випишіть іменники у три стовпчики, розподіливши їх за родами.

Іграшка, слоненя, ведмідь, дівча, олівець, яблуня, теля, день, котик, лисиця, село, хустина, крісло, книжка, трамвай.

Зразок:	*чол. рід (мій, він)*	*жін. рід (моя, вона)*	*середн. рід (моє, воно)*
	дах□	*коса*	*сонце*
	…	…	…

2 Позначте закінчення іменників.

3 У яких іменників немає закінчення?

Вправа 12. 1 Прочитай слова. До якої частини мови вони належать?

Земля, небо, хліб, лісочок, яблуко, поле, кукурудза, комбайн, олівець, калина, морозиво, зоря, космос, лінійка, вітерець, колосся, журнал, зерно, бабуся.

2 Спиши подані іменники.

3 Визнач і надпиши рід кожного іменника.

4 Познач закінчення слів.

5 У яких іменників немає закінчення? До якого роду вони належать?

Вправа 13. 1 Прочитай вірш.

Осінь

Ніби притомилось **сонечко** привітне,
у траві пожовклій **молочай** не квітне.
Облетіло **літо** листячком із клена,
лиш **ялинка** в лісі сонячно-зелена.
Журавлі курличуть: — Летимо у **вирій**! —
Пропливає **осінь** на хмарині сірій…

Богдан Чалий

2 Випиши виділені іменники.

3 Познач закінчення у виписаних іменників.

4 Визнач рід кожного іменника.

Вправа 14. 1 Прочитай текст.

Крізь твоє вікно видно лише вулицю. І ще дерева. І ще ставок, де плавають качки. Це куточок нашої країни, хоч його не знайдеш на карті, такий він маленький. Але саме з таких невеличких куточків і складається Батьківщина.

Батьківщина — це твоє рідне місто чи село, вулиця, де стоїть твій будинок.

Це твоя школа і твій клас.

Батьківщина — це твоя рідна мова, якої навчили тебе мама й тато. Батьківщина в нас єдина, як мати.

2 Випиши з тексту іменники.

3 Визнач і надпиши рід виписаних іменників.

Вправа 15. 1 Прочитай словосполучення.

Мамина пісня; батьківська хата; дідусева казка; бабусина вишиванка; чиста криниця; вишитий рушник; лагідне сонце; відкрите віконце.

2 Випиши іменники й визнач їхній рід.

3 Познач закінчення іменників.

Змінювання іменників за числами (однина й множина)

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Пролітають лебеді

Прямо над нашою хатою пролітають **лебеді**. Вони летять нижче хмар і струшують на землю бентежні **звуки** далеких дзвонів. Говорять, що так співають лебедині **крила**.

Я дивлюся на них, прислухаюся до їхнього співу. Мені теж хочеться полетіти за лебедями. Тому й підіймаю **руки**, наче крила. І **радість**, і **смуток**, і срібний **передзвін** огортають мене.

Я стаю ніби меншим. Навколо більшає, росте і міниться увесь **світ**. Він тріпоче в моїх очах і віддаляє та віддаляє лебедів.

За *Михайлом Стельмахом*

2 Поміркуйте, які з виділених іменників означають один предмет, а які — багато предметів.

Запам'ятай!

Іменники змінюються за числами — вживаються в однині й множині.
Іменники, що означають один предмет, вживаються *в однині*.
Іменники, що означають два і більше предметів, вживаються *у множині*.

Вправа 2. 1 Зміни подані іменники за зразком.

Зразок:	*однина*	*множина*
	*подруг**а***	*подруг**и***
	ручка	…
	степ	…
	вулиця	…
	верба	…
	дуб	…
	карась	…
	дерево	…
	вікно	…
	яйце	…

2 Познач закінчення іменників.

Вправа 3. 1 Запиши подані іменники в множині.

Гілка, казка, стежка, книжка, плече, село, весло, верба.

2 Познач закінчення іменників.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Настала красуня зима. Земля вкрилася білим снігом.

Діти вирішили допомогти птахам. Вони повісили на гілці яблуні годівницю. Тепер біля годівнички завжди багато пернатих гостей. Прилітають до годівнички жваві синички й веселі горобці.

Птахи добре перезимують!

2 Спиши текст.

3 Іменники, вжиті в однині, підкресли однією лінією, а іменники в множині — двома.

Вправа 5. 1 Прочитай небилицю.

Небилиця

А у зими на порозі
цвітуть маки на морозі.
А у літа на печі
замерзають калачі.
А у весни коло поля
листя скинула тополя.
А в осені коло стежки
верби вбралися в сережки.
А ми стали коло хати
та й не можем розібрати,
кому іти рибу пасти,
кому воду в копи класти,
кому піски молотити,
кому сніги волочити.

Тамара Коломієць

Небили́ця — те, чого немає в дійсності; неправда, вигадка.

2 Поміркуй, що наплутав автор. Чому вірш має назву «Небилиця»?

3 Випиши іменники, що вжито в однині.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Там, на деснянських лугах, серед шовкових трав, під високими вербами, ходить моє дитинство. Там росяні прохолодні світанки, золоті від сонця дні й тихі задумливі вечори. Там плавають хитрі щуки, і довірливі окуні, і мудрі соми. Там чапля стоїть на одній нозі, когось виглядає.

За *Василем Чухлібом*

2 Спиши текст.

3 Підкресли іменники, що вжито в множині.

Хвилинка спілкування

— Добрий день, Миколо!

— Добрий день, Оксано! Радий тебе бачити. Як справи?

— Дякую, добре. До мене приїхала сестра з Києва, і ми завтра хочемо кудись піти, а куди саме не знаємо. Порадь, будь ласка, щось.

Продовжте діалог, використовуючи іменники в множині.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Здавна люди помітили в природі цікаву річ. Багато (птах) і (звір) розуміють тривожні (сигнал) один одного про небезпеку. Затріщала сорока, яка побачила мисливця. Одразу всі (тетерук), (кабан), (олень), (вовк), (лисиця) тікають від небезпеки. Мова тривоги зрозуміла для всіх (птах) та (звір).

2 Поміркуйте.

- У якому числі записано іменники в дужках?
- У якому числі слід ужити іменники? Чому?

Вправа 8. 1 Прочитай текст, змінюючи число іменників за змістом.

Україна завжди славилася своєю кухнею. Її (страва) знані далеко за межами країни. Усім відомі українські (борщ), (галушка), (вареник), (корж), (калач), (гречаник). У багатьох стравах вдало сполучаються овочі та м'ясо. Смачні (голубець) з м'ясом, (перець), фаршировані рисом із м'ясом. Особливо смачні й корисні страви з грибами.

За *Ніною Ковпак*

2 Спиши текст, розкриваючи дужки.

3 Познач рід змінених іменників.

Вправа 9. 1 Спиши текст, вставляючи пропущені закінчення.

По гриби

Восени я завжди ходжу по **гриб**.. з дідусем та бабусею. Під **деревам**.. знаходимо білі **гриб**.. . Серед **лист**.. та **мох**.. я завжди шукаю руді **лисичк**.. . А ще мені дуже подобаються **мухомор**.. . Вони такі гарні та яскраві! Проте ми їх залишаємо в **ліс**.. . Ці отруйні **гриб**.. не можна брати додому.

2 Підкресли виділені іменники.

3 Визнач і надпиши скорочено число підкреслених іменників.

Вправа 10. 1 Прочитай слова. До якої частини мови вони належать?

Трава, сестра, ліс, син, озеро, поле, море, батько, вода, зерно, сосна, кущ, земля, край, гай, брат, лікар, шахтар, білка, квітка, хлопець, яблуня, держава, зірка.

2 Подані іменники запиши в множині.

Вправа 11. 1 Прочитай прислів'я.

1. Де волошки — там хліба трошки. 2. Де пташки — там гинуть комашки. 3. Літо з дощами — осінь з грибами. 4. Багато снігу на полях — багато хліба в *засіках*. 5. Восени й курчата курми будуть.

Засі́ка — відгороджене місце в коморі, зерносховищі для зсипання зерна або великий і високий ящик для зсипання зерна, борошна.

2 Спиши прислів'я.

3 Підкресли іменники.

4 Визнач і надпиши скорочено число підкреслених іменників.

Вправа 12. 1 Спиши, розкриваючи дужки.

Україна — це тихі (вода) і ясні (зоря), зелені (сад) і білі (хата), лани золотої (пшениця).

Україна — розкішний вінок з (рута) і (барвінок).

2 Визнач число іменників.

1 Розгляньте малюнок.

2 За малюнком складіть невеличку розповідь «На уроці». У своєму мовленні використовуйте іменники, які означають один і багато предметів.

Іменники, що вживаємо тільки в множині

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

Ножиці, ворота, окуляри.

2 Поміркуйте, чи можна визначити рід цих іменників. Чому?

Запам'ятай!

В українській мові є іменники, що вживаємо тільки в множині: *окуляри, граблі, вила, двері, ножиці, дрова, кліщі, сани, терези, ворота, пахощі, канікули, веселощі, Карпати, Черкаси.*

Вправа 2. 1 Спиши прислів'я та приказки.

1. Щастя та *злидні* однією стежкою ходять.
2. Щастя за *гроші* не купиш.
3. Швець без чобіт, а тесля без *воріт*.

Зли́дні — матеріальні нестатки, бідність.

2 Підкресліть іменники, що вживаємо тільки в множині.

Вправа 3. Прочитай і відгадай загадки.

1. У зимову веселу пору
ми кращі друзі дітвори.
Вивозять діти нас нагору,
а ми веземо їх з гори.

2. Хто входить і виходить,
той перший нам руку подає,
а ми стоїмо завжди при вході,
нас в хаті кілька є.

3. Хто голівку свою влітку накриває
і по двадцять хусток має?

2 Запиши ті загадки, слова-відгадки до яких вживаємо тільки в множині.

Вправа 4. Допиши іменники, що вживаємо тільки в множині.

Ігри — …
Інструменти — …
Міста — …
Гори — …

Слова для довідки: Альпи, піжмурки, кліщі, Анди, Карпати, шахи, кеглі, Суми, Ромни, Черкаси, шашки, плоскогубці.

Іменники, що вживаємо тільки в однині

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

Кілок, взуття, ворона, дружба, працьовитість, горе, сіль, біганина, цемент, вариво, картоплина, людина, людство, хід, радість, асфальт.

2 Скажіть, які іменники можна вжити в множині, а які — не можна. Чому?

Вправа 2. 1 Спиши слова.

Мед, масло, віск, колосся, сміливість птаство, плавання, цемент, гіпс, гнів, ненависть, врода, тісто, слава.

2 Запам'ятай іменники, що вживаємо тільки в однині.

Вправа 3. 1 Прочитай речення.

1. У пшениці золоте колосся.
2. Сонячне проміння нагріло землю.
3. Де сила не може, там розум допоможе.
4. Мед — це корисний продукт харчування.
5. Українська пісня вчить пам'ятати козацьку долю й козацьку славу.
6. У похід учні взяли необхідні продукти: хліб, масло, цукор.

2 Спиши речення.

3 Підкресли іменники, що вживаємо тільки в однині.

Хвилинка спілкування

— Добрий день, дідусю!
— Добрий день, Васильку! Як успіхи в школі?
— Дуже добре! Отримав сьогодні «одинадцять» з української мови!
— А що ви сьогодні вивчали?

Продовжте діалог.

Вправа 4. 1 Прочитай слова.

Пахощі, тісто, печиво, сіно, Одеса, свинина, Черкаси, зелень, рибальство, узлісся, Карпати, картоплиння, шосе, молоко, цинк, дитинство, успішність, тюль, Балкани, городина, сметана, шоколад, ліки, ділянка, будяччя, ковзани, зброя, горох, посуд.

2 Запиши іменники в два стовпчики:

- ті, що вживаємо тільки в однині;
- ті, що вживаємо тільки в множині.

Вправа 5. 1 Прочитай слова.

Рідня, ворота, двері, масло, морква, залізо, гроші, канікули, дружба, ножиці, борошно, ліс, іменини, дрова, сіль, олія, кров, жнива.

2 Спиши слова.

3 Підкресли іменники, які вживаємо тільки в однині, однією рискою, а ті, що вживаємо тільки в множині, — двома рисками.

Змінювання іменників за відмінками

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Нарешті випав білий **сніг.** Земля вкрилася **снігом** і спочиває. Височіють глибокі замети. Мисливці бачать на **снігу** мережки звіриних і пташиних слідів. Ось по **снігу** проклав стежку заєць. Великими копитами лосі протоптали **сніг**.

За *Іваном Соколовим-Микитовим*

2 Спробуйте переказати текст, уникаючи повторів виділеного слова.

3 Випишіть виділені іменники.

4 Позначте у виписаних іменниках закінчення.

Запам'ятай!

Закінчення слугує для зв'язку слів у реченні. Іменники змінюють своє закінчення, зв'язуючись з іншими словами в реченні. Установити зв'язок слів у реченні допомагають питання.
До іменників, що є назвами істот, ставимо питання *хто? кого? кому? ким? на кому?*
До іменників, що є назвами неістот, ставимо питання *що? чого? чому? чим? на чому?*

Вправа 2. Утвори словосполучення, вживаючи слово *білка*.

Стрибає (*хто?*) …
Хвіст (*у кого?*) …
Дав (*кому?*) …
Побачив (*кого?*) …
Спостерігав (*за ким?*) …
Шубка (*на кому?*) …

Вправа 3. Спиши словосполучення, вставляючи в дужках питання до іменника за зразком.

Зразок. *Зупинився (хто?) їжачок;*

Зупинився (… ?) їжачок; годувати (… ?) їжачка; принести (… ?) їжачку; товаришувати (з … ?) з їжачком.

Вправа 4. Спиши речення, вставляючи в дужках питання до іменника.

Зразок. *Прийшла (хто?) мама.*

Прийшла (… ?) мама. Світить (… ?) сонце. Підпис (… ?) вчителя. Дякую (… ?) друзям. Виконую (… ?) завдання. Зустрічаю (…. ?) сусіда. Грати (на … ?) на гітарі. Надіятися (на … ?) на краще. Глечик (… ?) молока.

Вправа 5. 1 Спиши, вставляючи потрібні за змістом іменники.

1. За селом розкинулося пшеничне (*що?*) … .
2. Бджілки перелітали (*з чого?*) … … на квітку.
3. Берег ставка заріс густим (*чим?*) … .
4. Річка (*на чому?*) … … блищала, переливалася.
5. (*За чим?*) … … в'ється річечка.
6. Ми пливли катером (*по чому?*) … … .

Слова для довідки: поле, з квітки, очеретом, на сонці, за селом, по Дніпру.

2 Познач закінчення у вставлених іменниках.

Вправа 6. Спиши прислів'я, вставляючи закінчення іменників.

1. Міцну (*що?*) дружб.. і (*чим?*) сокир.. не розрубаєш.
2. Добре (*кому?*) дитин.. біля рідної матері.
3. Дерево міцне корінням, а людина — (*чим?*) дружб.. .
4. Зима радує (*чим?*) сніг.. , а літо (*чим?*) пирог.. .
5. Раді люди (*чому?*) літ.. , а бджоли — (*чому?*) цвіт.. .

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Могутній беркут вилетів на полювання. Кружляє в зимовому небі. Он лісом біжить **зайчик**. Беркут побачив **зайчика**. Що робити бідному **зайчикові**? Ось-ось беркут зловить **зайчика**. Нависла над **зайчиком** небезпека! На **зайчикові** біла шуба — от і врятувала його! Кружляв беркут і не побачив своєї здобичі. Так і полетів. Виходь, **зайчику**, небезпека минула.

2 Спробуйте переказати текст, уникаючи повторів виділеного слова.

3 Утворіть словосполучення, вставляючи виділені іменники.

Біжить (*хто?*) … ; побачив (*кого?*) … ; що робити (*кому?*) … ; зловить (*кого?*) … ; нависла (*над ким?*) … … ; шубка (*на кому?*) … … .

Запам'ятай!

Іменники, що пов'язані в реченні з іншими словами, змінюються за відмінками. В українській мові є *сім відмінків*, кожний з яких, окрім кличного, відповідає на певне питання.

Вправа 8. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте таблицю.

Назва відмінка	Питання	Приклади (однина)
Називний (Н. в.)	*хто? що?*	сестра, стіл, село
Родовий (Р. в.)	*кого? чого?*	сестри, стола, села
Давальний (Д. в.)	*кому? чому?*	сестрі, столу, селу
Знахідний (Зн. в.)	*кого? що?*	сестру, стіл, село
Орудний (Ор. в.)	*ким? чим?*	сестрою, столом, селом
Місцевий (М. в.)	(*на*) *кому?* (*на/у*) *чому?*	(на) сестрі, (на) столі, у селі
Кличний (Кл. в.)	—	сéстро, стóле, селó

2 Простежте, як змінюються закінчення іменників у кожному відмінку.

3 Користуючись таблицею, провідміняйте слово *мама*. Запишіть.

4 Користуючись таблицею, провідміняйте слово *слива*. Запишіть.

Хвилинка спілкування

Щоб краще запам'ятати відмінки, прочитайте вірш.

Всім, щоб грамотно писати,
сім відмінків треба знати.
Називний завжди питає
(*хто?*) і (*що?*) — це кожен знає.
Родовий повідомляє
нам (*кого? чого?*) немає.
Все ***Давальний*** повручає,
лиш (*кому? чому?*) спитає.
А **Знахідний** радий знов:
він (*кого?*) і (*що?*) знайшов.
Десь **Орудний** забарився:
(*ким?*) і (*чим?*) він натрудився.
І **Місцевий** скаже знову:
ви (*на кому?*) і (*на чому?*).
Кличний кличе всіх завзято
нові віршики вивчати.

Оксана Дзьоба

Відмінки іменників	
Н.	слово
Р.	слова
Д.	слову
Зн.	слово
Ор.	словом
М.	(на/у) слові
Кл.	слово

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Що за страхіття впало на стовбур? Тихенько визирнула перелякана миша з нори. Роздивилася, — аж то **дятел** прилетів жучків шукати. Побачила миша **дятла** — вилізла з нори, пішла у своїх справах. Розхазяйнувався дятел. То тут, то там чути стукіт **дятла**, лісового лікаря. Міцним дзьобом **дятлу** потрібно роздовбати кору дерева й дістати шкідника. Без щоденних старань **дятла** багатьом деревам було б скрутно. Поряд із **дятлом** працюють інші птахи — теж рятують ліс.

За *Олександром Копиленком*

2 Утвори словосполучення, вставляючи виділені іменники.

прилетів (*хто?*) … ;
побачила (*кого?*) … ;
стукіт (*кого?*) … ;
роздовбати й дістати (*кому?*) … ;
без старань (*кого?*)… ;
поряд (*із ким?*) … .

3 Запиши утворені словосполучення.

Вправа 10. 1 Утвори речення, вживаючи слово *собака*.

У Оксани є (*хто?*) … .
Без (*кого?*) … їй було сумно.
Вона дає їсти і пити (*кому?*) … .
Дівчина дуже любить (*кого?*) … .
Оксана гуляє (*з ким?*) … … .
(*На кому?*) … … гарний ошийник.

2 Визнач відмінок слова *собака* в кожному реченні.

Вправа 11. 1 Прочитай вірш.

— Хліб — усьому голова, —
так віддавна в народі казали.
Тож і не дивно, що люди без хліба вмирали.
Хлібові шану, як рідним батькам, віддавали.
Пісню про хліб на весіллі й обжинках співали.
З хлібом і сіллю гостей дорогих зустрічали.
В хлібові силу й могутність народу вбачали.

Алла Свашенко

2 Як ти розумієш вислів: *Хліб — усьому голова*?

3 Випиши слово *хліб* із відмінковими питаннями за зразком.

Зразок: *хліб (що?); хліба (чого?).*

Вправа 12. 1 Прочитай словосполучення.

Мій (… ?) друг; немає (… ?) друга; дарую (… ?) другу; знайшов (… ?) друга; іду (… … ?) з другом; зупинив погляд (… … ?) на другові.

2 Спиши словосполучення, вписуючи в дужках відповідні питання.

3 Визнач відмінок іменників.

Вправа 13. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте словосполучення.

Розмова (*з ким*?) з **подругою**; побачив (*кого*?) **синицю**; написати (*на чому*?) **на аркуші**; гніздо (*кого*?) **сороки**; користуватися (*чим*?) **викруткою**; сидів (*на кому*?) **на слоні**; подарував (*кому*?) **однокласниці**; посвятив (*чому*?) **місту**; відійшов (*від чого*?) **від столу**.

2 Визначте відмінок виділених іменників.

Вправа 14. 1 Прочитай прислів'я і приказки. Спробуй пояснити їхній зміст.

1. *Робота* гарна, та день малий.
2. Аби руки і охота, буде зроблена *робота*.
3. *Роботи* багато, а користі мало.
4. До *роботи* треба охоти.
5. Без *роботи* день роком стає.
6. *Роботі* ніколи немає кінця.
7. Їсти дай, пити дай, а про *роботу* не питай.
8. За чужою *роботою* й світу не бачить.
9. У *роботі* швидко час минає.

2 Спиши прислів'я та приказки.

3 Познач відмінок слова *робота.*

Вправа 15. 1 Прочитай текст, змінюючи слова в дужках відповідно до змісту.

Чорне море дістало таку назву, бо предмети, які лежать довго на його дні, стають чорними під дією *сірководню*. Через сірководень на дні Чорного (море) немає життя. Вода в (море) часто покрита водоростями. Багато поетів присвятили Чорному (море) свої вірші.

Сірково́день — безбарвний газ із різким неприємним запахом.

2 Спиши текст.

3 Познач відмінок слова *море* в кожному реченні.

4 Підкресли власну назву.

Вправа 16. 1 Прочитай текст.

У річках, озерах і морях **плескотить** вода. Чистої води на Землі **стає** дедалі менше. У морській воді **розчинено** багато солей. Водолази-аквалангісти можуть **працювати** під водою кілька годин. Рослини корінцями **висмоктують** із землі воду. Воді ми **завдячуємо** гарним урожаєм.

2 Постав питання до слова *вода.*

3 Випиши іменник *вода* з питаннями разом із виділеними словами за зразком.

Зразок: *плескотить (що?) вода.*

Вправа 17. 1 Спиши, вставляючи питання до слова *дерево.*

1. Вічнозелене (… ?) дерево зберігає листя всю зиму.
2. Корінь відіграє дуже важливу роль у житті (… ?) дерева.
3. Корінь допомагає (… ?) дереву міцно стояти на землі.
4. Хвоя і взимку забезпечує дерево (… ?) поживними речовинами.
5. У теплий день велике (… ?) дерево витягує з землі приблизно тисячу літрів води.
6. На вічнозеленому (… ?) дереві завжди є листя.

2 Познач відмінок слова *дерево.*

Вправа 18. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте таблицю.

Назва відмінка	Питання	Приклади (множина)
Називний (Н. в.)	*хто? що?*	се́стр*и*, столи́, се́л*а*
Родовий (Р. в.)	*кого? чого?*	сестре́р, столі́*в*, сіл
Давальний (Д. в.)	*кому? чому?*	се́стр*ам*, столи́*м*, се́л*ам*
Знахідний (Зн. в.)	*кого? що?*	сестре́р, столи́, се́л*а*
Орудний (Ор. в.)	*ким? чим?*	се́стр*ами*, столи́*ми*, се́л*ами*
Місцевий (М. в.)	(*на*) *кому?* (*на/у*) *чому?*	(на) се́стр*ах*, (на) столи́*х*, (у) се́л*ах*
Кличний (Кл. в.)	—	се́стр*и*, столи́, се́л*а*

2 Простежте, як змінюються закінчення іменників у кожному відмінку в множині.

3 Провідміняйте слова *книжка*, *брат*, *море* в однині й множині за зразком.

Зразок. *Н. в.:* *(що?) — книжк*[*а*]*, книжк*[*и*]
(хто?) — брат[ ]*, брат*[*и*]
(що?) — мор[*е*]*, мор*[*я*]

Вправа 19. 1 Прочитай текст.

Важко собі уявити, як *люди* жили у стародавні *часи*! Не було тоді ні *заводів*, ні *залізниць*, ні *машин*, ні *теплоходів*. Не було електрики. Освітлювали тоді житло лучиною — трісочкою.

Люди сіяли хліб на невеличких *нивках*, полювали на *звірів* і диких *птахів* — *качок* та *лебедів*. Тоді на Дніпрі водилися і дикі *лебеді*! І цукру ще не вміли робити, а щоб поласувати, збирали в лісі мед диких *бджіл*.

За *Наталею Забілою*

2 Спиши текст.

3 Підкресли іменники, які вжито в множині.

4 Визнач відмінок підкреслених іменників.

Вправа 20. 1 Прочитай текст.

Художниця їхала в село малювати. Вона вибирала гарні **краєвиди** на **лузі**, на **узліссі**, біля **ставка**. Намальовані **картини** були **пейзажами**. Окрім пейзажів, художниця малювала **дівчинку**, **жінку**, старого або молодого **чоловіка**. Це **портрети**. Часом вона складала купу різних **речей** і малювала. Тоді на картині з'являлися **гарбуз**, **калина**, **маківка**, **глечик**, **свічка**. Це були **натюрморти**.

2 Спиши текст.

3 Укажи число й відмінок виділених іменників.

Вправа 21. 1 Прочитай загадки.

1. Що за дивинки —
льодяні морквинки —
звисли над дахами
догори ногами.

2. Стоять високо,
висять далеко,
кругом гладкі,
всередині солодкі.

3. Вдень — завзяті і проворні:
можем бігати, стрибати,
а вночі ми безпорадні,
бо лягають ноги спати.

2 Запиши слова-відгадки й провідміняй їх у множині.

Вправа 22. 1 Спиши приказки, вставляючи слова з довідки.

1. Птаха впізнають по перу, а людину — … … .
2. Багато віддаси … , багато від них матимеш.
3. Людина вчиться … … .
4. Птах сильний …. , людина — розумом.

Слова для довідки: по справах, крильми, людям, на помилках.

2 Познач відмінок уставлених слів.

Вправа 23. 1 Спиши вірш, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку.

Далеко в (гори), за стіною лісу,
де буйні трави вкрили полонину,
жив молодий, веселий лісоруб.
Дружив з (сопілка),
з (пісні) і з (вітер) розмовляв,
як з (брат), по (зорі) вгадував,
що робиться у (світи),
і розсував (плечі) непорушні скелі.

Ярема Гоян

2 Над кожним зміненим іменником надпиши його число й відмінок.

Вправа 24. Спиши народні прикмети, розкриваючи дужки. При цьому змінюй іменники, які стоять в однині, на іменники в множині.

1. Багато (шишка) на (сосна) та (ялина) — на врожай жита і пшениці. 2. Купчасті (хмара) надвечір не зникають — погіршиться погода, задощить.

1 Розгляньте серію малюнків.

2 Складіть за малюнками невеличку розповідь, вживаючи іменники в множині.

Кличний відмінок іменника у звертанні

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте вірш.

Живи, Україно, живи для краси,
для сили, для правди, для волі!
Шуми, Україно, як рідні ліси,
як вітер в широкому полі!

2 Знайдіть слова, що вказують, до кого звертаємося.

Запам'ятай!

***Кличний відмінок* вживають у звертанні.**
Іменники — власні й загальні назви — можуть мати в кличному відмінку однини закінчення *-о, -е, -є, -у, -ю*.
Іменники чоловічого та жіночого роду із закінченнями *-а, -я* у кличному відмінку мають закінчення *-о, -е, -є, -ю*: *Тетян**о**, Іл**ле**, Марі**є**, Лес**ю**.*
Іменники чоловічого роду із закінченням *-о* та без закінчень, а також іменники середнього роду із закінченнями *-о, -е, -я* (крім іменників із суфіксами *-ат-, -ят-, -ен-* у непрямих відмінках) у кличному відмінку мають закінчення *-е, -у, -ю*: *Дніпр**е**, Михайлик**у**, Грицю**ю**.*

Вправа 2. Запиши подані слова у формі звертання за зразком.

Зразок: *друг — друже*; *Іван Петрович — Іване Петровичу.*

Тато, мама, сестра, брат, тітка, дядько, дідусь, бабуся, Тетяна Григорівна, Марія Дмитрівна, Василь Іванович, Борис Дмитрович.

Вправа 3. Спиши текст, вставляючи пропущені закінчення.

Шмигаючи носом, Микола відчинив двері шкільного медпункту.

— Добрий день! Ольг.. Іванівн.. , щось я захворів.

— Ану, візьми термометр. О, та в тебе, хлопч.. , висока температура! А ще якісь ознаки хвороби є? — запитала Ольга Іванівна.

— Біль у суглобах, нежить, пришвидшений пульс, різкий біль у правому вусі, — пробурмотів засмучений хлопець.

За *Лесею Мовчун*

Вправа 4. 1 Прочитай уривок із вірша.

Учися, дитино, бо вчитися треба!
Учися, голубко, хай розум не спить,
хай серце, і воля, і дух росте в силу,
хай книжка розкрита любові навчить.

Володимир Масляк

2 Спиши уривок із вірша.

3 Підкресли іменники в кличному відмінку.

Вправа 5. 1 Прочитай речення.

1. Дай завдання **Оксані** написати оголошення.
2. Привітай із днем народження класного керівника **Максима Валерійовича.**
3. Попроси **Вадима** допомогти Марії розв'язати задачу.
4. Запроси **Ганну Сергіївну** на святковий вечір.

2 Зміни речення так, щоб виділені слова були в кличному відмінку.

Вправа 6. Запиши подані імена й по батькові у кличному відмінку.

Володимир, Лілія, Вероніка, Петро, Ілля, Сергій, Михайло, Григорій, Дмитро Васильович, Ольга Іванівна, Геннадій Захарович, Антоніна Валеріївна.

Хвилинка спілкування

1 Прочитайте діалог на тему «Перед уроками».

— Софійко, коли ми підемо до бібліотеки?
— Навідаймося туди на перерві між уроками.
— Хіба ми встигнемо?
— Але ж у нас цілих двадцять хвилин!
— А якщо там черга? Крім того, я ще не записалася до бібліотеки. Там, мабуть, треба оформити якийсь документ. Адже так?
— Справді... Я про це не подумала. Тоді відразу після уроків підемо до бібліотеки. Згода?
— Гаразд, так і зробимо.

2 Подумайте і скажіть, як ви переконаєте свого однокласника, що треба ходити до бібліотеки.

ПРИКМЕТНИК

Загальне поняття про прикметник

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте вірш.

Прикметник

Земля — **ласкава**, **люба**, **рідна**,
а сонце — **щире**, **золоте**,
а небо — **лагідне** й **погідне**,
життя — **прекрасне**, **дороге**.
А очі в мами — **добрі, ніжні,**
а голос — **чистий** і **дзвінкий,**
а руки — **теплі** і **надійні**,
а погляд — **сонячний**, **ясний**.
Усі ознаки називає
прикметник як частина мови,
і жодної не обминають
слова ці, справді, **пречудові**.

Леся Лужецька

2 Поміркуйте, на які питання відповідають виділені слова. Назвіть ці питання.

3 Яка основна роль прикметника?

Запам'ятай!

Слова, які називають ознаки предметів, — це *прикметники*.
Прикметники відповідають на питання: *який? яка? яке? які?*
Наприклад: *зелений (сад), зелена (гілка), зелене (поле), зелені (луки).*

Вправа 2. До кожного іменника добери й запиши прикметник.

сніг (*який?*) …
ялинки (*які?*) …
осінь (*яка?*) …
сонце (*яке?*) …
ліс (*який?*) …
листя (*яке?*) …
небо (*яке?*) …
день (*який?*) …
струмок (*який?*) …
зима (*яка?*) …
дерева (*які?*) …
погода (*яка?*) …

Слова для довідки: білий, зелені, дощова, яскраве, хвойний, жовте, безхмарне, теплий, прозорий, холодна, стрункі, похмура.

Вправа 3. 1 Від поданих іменників утвори прикметники.

сонце — …
радість — …
зима — …
щастя — …
сум — …
школа — …
казка — …
вишня — …
море — …
учень — …

2 Запиши за зразком.

Зразок: *клен — кленовий.*

Вправа 4. 1 Заміни виділені слова відповідними прикметниками.

Компот **із персиків** — … … .
Каша **з гречки** — … … .
Сукня **з бавовни** — … … .
Ваза **з кришталю** — … … .
Меблі **з дерева** — … … .
Труби **з металу** — … … .
Варення **з вишні** — … … .

2 Запиши утворені словосполучення за зразком.

Зразок. *Шарф із вовни — вовняний шарф.*

Вправа 5. 1 Прочитай вірш.

Мова

На *білому* світі, на *чорній* землі
є мова у квітів, є мова в зорі.
Є мова у бджілки, в метелика й клена,
в *бузкової* гілки, в любистку *зеленого*.
Є мова в калини, в *дрімучого* лісу,
у річки й стежини, в *осіннього* листу.
Та тільки тому, хто цурається *рідної* мови,
не промовлять вони ані слова.

Анатолій Камінчук

2 Спиши вірш.

3 Знайди у вірші прикметники й підкресли їх хвилястою лінією.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте загадки та відгадайте їх.

1. Тваринка маленька,
   шубка сіренька,
   хвостик довгенький,
   оченята чорненькі,
   зубки гостренькі.

2. Кругленьке, червононеньке,
   всередині біленьке,
   соковите і смачне
   просить: «Покуштуй мене!»

3. Я вухатий ваш дружок,
   в мене сірий кожушок,
   куций хвостик, довгі вуха,
   я усіх-усіх боюся.

2 Які слова допомогли вам відгадати загадки? До якої частини мови належать ці слова?

3 Випишіть прикметники.

Вправа 7. 1 Прочитай ознаки й визнач, що це.

- Блакитне, ясне, безхмарне … .
- Чиста, прозора, холодна … .
- Жовтий, кислий, пахучий … .
- Рожеве, жовтобоке, солодке … .

Слова для довідки: яблуко, лимон, вода, небо.

2 Запиши речення за зразком.

Зразок. *Блакитне, ясне, безхмарне небо.*

Вправа 8. 1 Прочитай слова.

Доброта, добрий, батьківська, батько, велетень, великий, хоробрість, хоробрий, солов'їна, соловей, швидкість, швидкий, зима, зимове, письмо, письмовий.

2 Випиши слова у два стовпчики: у перший — іменники, а в другий — прикметники.

Вправа 9. 1 Прочитай словосполучення.

Радісний настрій; легка праця; похмурий день; біла шубка; високе дерево; свіжий хліб; нове пальто; глибокий ставок; вузький міст.

2 До поданих словосполучень добери протилежні за значенням за зразком.

Зразок: *теплий дощ — холодний дощ;*

3 Запиши утворені словосполучення.

Слова для довідки: сумний, важка, ясний, чорна, низьке, черствий, старе, мілкий, широкий.

Вправа 10. До поданих словосполучень добери протилежні за значенням і запиши.

теплий день — … …
зимовий ранок — … …
темна кімната — … …
високий берег — … …
нове взуття — … …
молоді дерева — … …

Вправа 11. 1 Спиши словосполучення.

Синє море; солодке яблуко; залізний цвях; шовкова хустка; веселий танок; велике місто; дисциплінований учень; дружний клас; смачний обід; довга дорога; круглий м'яч; високе дерево; яскраве сонце; теплий вітер.

2 Підкресли хвилястою лінією слова, що вказують на ознаки предметів.

1 Розгляньте малюнок.

2 Опишіть малюнок. У своєму мовленні намагайтеся використовувати прикметники.

Роль прикметників у мовленні

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте два тексти.

1. Діти побачили на сосонці п'ять сойок. Чого вони тільки не виробляли! То настовбурчували своє оперення, то наїжачували чубчики на голові, то розпускали крила. Птахи стрибали, повертаючись, щоб було видно надхвістя і пера зі смужками на крилах. *Співи не вгавали*.

За *Анатолієм Давидовим*

2. Діти побачили на *невисокій* сосонці п'ять сойок. Чого вони тільки не виробляли! То настовбурчували своє *пухнасте* оперення, то наїжачували *чорні* чубчики на голові, то розпускали *короткі чорні* крила. Птахи стрибали, повертаючись, щоб було видно *біле* надхвістя і *яскраво-голубі* пера з *чорними* смужками на крилах. Співи не вгавали.

За *Анатолієм Давидовим*

2 Який текст є виразнішим? Завдяки чому?

3 Зробіть висновок про роль прикметників у мовленні.

Спи́ви не вгава́ли — не затихали, не припинялися.

Запам'ятай!

Прикметники роблять нашу мову багатшою, точнішою й виразнішою.

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

На яблуневу гілку сіла весела синичка й зацвірінчала. *Вона мала пір'ячко синього кольору із зеленкуватим відтінком, маленьку голівку з білими щічками і блискучі, як намистинки, очі.*

Побачивши годівничку з дрібненькими шматочками сала, синичка підлетіла ближче. Спочатку вона кружляла навколо, потім урешті наважилась і, сівши на дощечку, почала дзьобати поживу.

Дмитрик спостерігав за синичкою у вікно. Він із радістю подумав, що тепер пташка не загине.

2 Про кого розповідається в тексті?

3 Знайди в тексті опис синички. За допомогою яких прикметників зображено пташку?

4 Спиши опис синички.

5 Підкресли прикметники.

Вправа 3. Спиши текст, вставляючи слова з довідки.

Надзвичайний … пейзаж! Чарівна природа! Зима хоче засліпити красу … весни, … літа, … осені. Зимова краса виткана не з буйного … листу, не з … квітів, не з … колосу, а зі звичайної води, що перетворилася на … сніжинки. Хіба це не диво?!

Слова для довідки: зимовий, зеленої, гарячого, золотої, зеленого, гарних, жовтогарячого, білі.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Море! Як воно може змінювати своє забарвлення! Біля берега *зеленувате*, подалі смугами *фіолетове*, а біля самого *обрію — блакитне*. Воно *ласкаве*, коли *спокійне*. Коли холодні вітри *скаламутять* його могутні водяні громади, воно стає *грізним*, *сірим*, *пінистим*.

За *Аполінарієм Мацевичем*

О́брій — горизонт, небокрай.
Скаламу́тити — зробити нечистим.

2 Спиши текст.

3 Підкресли прикметники, які допомогли тобі уявити море в хорошу та погану погоду.

Вправа 5. 1 Прочитай текст, добираючи пропущені слова з довідки.

Звечора … , … хмари потемніли і … брилами нависли над землею. Ось-ось повалить сніг. І справді, *присмерком* починають спускатися на землю перші … сніжинки. Спочатку їх небагато, а потім усе більше й більше літає їх у … повітрі. Сніжинки безшумно сідають на … мохи, почорніле листя, … гілки ялин. … ковдра стелиться по землі.

За *Валентиною Пархоменко*

При́смерк — напівтемрява після заходу сонця; сутінки.

Слова для довідки: густі, сірі, важкими, кудлаті, морозному, волохаті, зелені, Пухнаста.

2 Спиши текст.

Вправа 6. Запиши текст, поширюючи його прикметниками.

Настала … зима. Землю вкрив … сніг. Дерева одягнулися в … іній. Мар'яна з Оксаною ліплять … бабу. Діти катаються на лижах з … гірки. Всі одягнуті в … одяг.

Слова для довідки: холодна, білий, крижаний, снігову, високої, зимовий.

Хвилинка спілкування

— У мене вдома живе кіт. Ми всі любимо його. А в тебе є домашній улюбленець?

Продовжте розмову, використовуючи у своєму мовленні прикметники.

Зв'язок прикметників з іменниками

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст, вживаючи прикметники, що в дужках, у потрібній формі.

Зимова ніч

По стовбурах (товсті) дерев постукує мороз, падає (легкого сріблястого) іній. У (темне високе) небо висипала сила-силенна (яскраві зимові) зірок. Тихо, ані шелесне в (зимовий) лісі та на заметених снігом (лісові) галявинах.

За Іваном Соколовим-Микитовим

2 На що ви орієнтувалися, змінюючи форму прикметників? Чому?

Запам'ятай!

Прикметники в реченні зв'язані з іменниками, бо вказують на ознаки предметів.
Питання треба ставити від іменника до прикметника.
Наприклад: *огірок (який?) зелений, хустка (яка?) червона, скло (яке?) прозоре, ножиці (які?) гострі.*

Вправа 2. 1 Прочитай вірш.

Срібні дерева

Срібні **дерева**, срібне **гілля**,
сріблом пухнастим вкрита земля.
Срібні у синьому небі **хмарки**,
в срібних **заметах** срібні **стежки**.
Срібний-пресрібний **ліс** приберіг
білочці срібній срібний **горіх**.

Леонід Первомайський

2 Випиши виділені іменники та зв'язані з ними прикметники за зразком.

Зразок: *дерева (які?) срібні.*

Вправа 3. 1 Прочитай текст, ставлячи прикметники, що в дужках, у потрібній формі.

(Справжній) володар (листяний) лісу — дуб. Особливо (могутня, міцна і велична) він на галявинах, де йому не заважають інші дерева. На (величезний) стовбурі розкинулися віти із (зелене жорстке) листям. Дуб не кланяється вітру, як верба або береза, не тремтить, як осика, а лише глухо шумить.

2 Спиши текст, розкриваючи дужки.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Як змінюється колір снігу

Коли сходить сонце, снігові замети рожеві. Це сонце забарвлює їх своїм промінням. Сонце піднімається, а сніг стає сліпучо-білим. У степу на білому килимі пурхає пташка.

Сонечко схилилося до заходу. Сніг стає синюватим, ніби небо відбивається у блискучому дзеркалі. А в затінку — він аж фіолетовий.

За *Василем Сухомлинським*

2 Випиши прикметники разом з іменниками, з якими вони пов'язані.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

У тайзі тварини добре пристосувалися до *сувор.. умов* життя. У багатьох звірів узимку виростає *густ.. і довг.. хутро*, з'являється *захисн.. забарвлення*. *Глибок.. снігове покриття* слугує захистком для деяких тварин і птахів. Вони зариваються у сніг і там ночують, а в *сильн.. мороз* і днюють.

У зайця, рисі й росомахи взимку на лапах виростає *довг.. жорстк.. шерсть*. Вона допомагає їм ходити по *глибок.. снігу* і не провалюватись.

Із книги *«Тваринний світ»*

2 Випиши сполучення іменників із прикметниками, вставляючи пропущені закінчення.

Хвилинка спілкування

— Я дуже люблю ходити на прогулянку взимку. А ти?

Продовжте діалог, використовуючи у своєму мовленні прикметники.

Вправа 6. 1 Прочитай текст, розкриваючи дужки.

(Зелений) сосни стояли в білому (пухнастий) снігу. Вони наділи на себе (теплий) кожушки. (Білокорий) берези були наче з кришталю. Тільки (червоногрудий) снігурі літали над (сумний) горобиною, збиваючи (срібний) пил.

За *Ніною Антоновою*

2 Спиши текст, розкриваючи дужки.

3 Підкресли іменники та зв'язані з ними прикметники; питання став від іменників.

Змінювання прикметників за числами

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте сполучення іменників із прикметниками.

Однина	Множина
сонячн*ий* ранок	сонячн*і* ранки
син*ій* олівець	син*і* олівці
рідн*а* земля	рідн*і* землі
давн*я* зустріч	давн*і* зустрічі
хорош*ий* друг	хорош*і* друзі

2 Назвіть закінчення прикметників.

3 Зробіть висновок про змінювання прикметників в однині й множині.

Запам'ятай!

Прикметник завжди стоїть у тому числі, що й іменник, із яким він зв'язаний: *синій шарф — сині шарфи; синя стрічка — сині стрічки; синє море — сині моря.*
У множині всі прикметники мають закінчення *-і*.

Вправа 2. 1 Запиши подані словосполучення у множині.

струнк*а* береза — струнк*і* берези
тепл*а* ковдра
солодк*е* яблуко
пасажирськ*ий* поїзд
глибок*е* озеро
пташин*е* гніздо

2 Познач закінчення прикметників.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Перший сніг змінив усе навкруги. Одяглися у *білі обнови* дерева та дахи будинків. Висипала на подвір'я *радісна дітвора*. Адже з *першим снігом* прийшли до неї й *нові розваги*.

2 Спиши текст.

3 Познач закінчення прикметників.

4 Усно визнач число прикметників.

Вправа 4. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, в однині.

(Тонкі) гілка сосни міцно тримала шишку. Біля неї росли її сестрички — червоні малі шишки. Минуло (теплі) літо, (дощові) осінь і настала (холодні) зима. Одного разу (тонкі) гілка, на якій росла шишка, гойднулася. З неї впала (білі) (снігові) шапка. (Перелякані) шишка побачила білку. (Руді) шубка, (пишні) хвіст, чорні оченята.

— Славні шишки! — зраділа метка білка.

«Кінець! — подумала шишка. — Тепер вона мене заховає в глибоке темне дупло!»

Зі страху шишка впала в холодну снігову кучугуру...

За *Юрієм Ярмишем*

Вправа 5. 1 Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у множині.

Він любив (далека) дороги й (новий) краї. Він плавав у (синя) водах жарких країв. На (власний) очі бачив він (вічний) сніги й (полярне) сяйва суворої Арктики.

Любив мужніх людей і (розумна) книжки. Іще любив галасливу дітвору. Учив її допитливості й мужності. Для неї написав він і свої (найкраща) книжки. Тому так люблять діти свого письменника Миколу Трублаїні.

2 Усно визнач число іменників та зв'язаних із ними прикметників.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Зайшло сонце. Стемніло. Від *легенького вітру* захиталися гілки дерев. Незабаром *на синьому небі* з'явився *блискучий місяць*. Замерехтіли *яскраві зірки*. Настала *ясна ніч*.

2 Випиши сполучення іменників із прикметниками.

3 Познач число сполучень іменників із прикметниками.

Змінювання прикметників за родами

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте таблицю.

Рід	Однина	Множина
Чоловічий Жіночий Середній	червон*ий* кавун червон*а* троянда червон*е* яблуко	червон*і* — кавуни, троянди, яблука
Чоловічий Жіночий Середній	зимов*ий* ранок зимов*а* ніч зимов*е* пальто	зимов*і* — ранки, ночі, пальта

2 Поміркуйте, як змінюються прикметники за родами.

3 Чому в одних і тих самих прикметників різні закінчення?

Запам'ятай!

В однині прикметники змінюються за родами і вживаються у тому самому роді, що й іменники, з якими вони зв'язані.
Прикметники чоловічого роду мають закінчення *-ий, -ій* (*дерев'ян**ий** стіл, вечірн**ій** час*)**, жіночого роду — закінчення *-а, -я*** (*дерев'ян**а** шафа, вечірн**я** зоря*)**, середнього роду — закінчення *-е, -є*** (*дерев'ян**е** ліжко, вечірн**є** небо*).
У множині прикметники за родами не змінюються і мають закінчення *-і*.

Вправа 2. 1 Прочитай словосполучення.

Рідне місто; струнка тополя; дерев'яний паркан; рідна мова; пишне гілля; чудовий ранок; свіже повітря; синє море; зимова казка; мальовниче село; теплий шарф; рідний край; кленове листя; зимова пора; холодний дощ.

2 Запиши подані іменники з прикметниками за родами в три стовпчики за зразком.

Зразок: *чол. рід*	*жін. рід*	*середн. рід*
дерев'яний паркан	*струнка тополя*	*рідне місто*
…	…	…

Вправа 3. 1 До поданих прикметників добери потрібні іменники.

теплий …
тепла …
тепле …

червоний …
червона …
червоне …

Слова для довідки: день, ковдра, сонце, помідор, калина, яблуко.

2 Визнач рід іменників і прикметників.

Вправа 4. 1 Прочитай прикметники. Які предмети відповідають поданим ознакам?

- Дерев'яний, зелений, тонкий, м'який …
- Високе, могутнє, гіллясте, широке …
- Кругле, червоне, солодке, смачне …
- Цікава, навчальна, товста …
- Свіжий, запашний, теплий, пшеничний …
- Яскраве, жовте, гаряче …

2 Запиши ознаки з назвами предметів.

3 Познач рід іменників.

Вправа 5. Іменники чоловічого роду заміни іменниками жіночого роду, змінюючи закінчення прикметників.

стрункий явір — стрункa берізка
похмурий ранок — … дівчина
літній дощ — … спека
свіжий вітер — … булка
молодий місяць — … картопля
зимовий день — … погода

Вправа 6. 1 Прочитай словосполучення, розкриваючи дужки.

Житн.. (хліб, нива, поле); широк.. (лан, дорога, озеро); глибок.. (яр, річка, болото); нов.. (рюкзак, хустка, пальто).

2 Спиши словосполучення, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені закінчення за зразком.

Зразок: *житній хліб, житня нива, житнє поле;*

Вправа 7. 1 Утвори словосполучення, добираючи до кожного іменника прикметник із довідки.

Пісня, казка, книжка, літо, соловейко, дзвінок, бджола, мова, хата, море, ніж, поле.

Слова для довідки: материнська, повчальна, цікава, спекотне, співучий, голосний, працьовита, українська, рідна, синє, металевий, широке.

2 Запиши утворені словосполучення за зразком.

Зразок: *материнська пісня;*

3 Познач рід іменника й прикметника.

Вправа 8. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте, вставляючи пропущені закінчення прикметників.

Біл.. цвіт на калині,
біл.. стежка в долині,
біл.. хмари у небі,
біл.. личко у тебе.

Анатолій Луценко

2 Яке правило допомогло вам виконати завдання?

Вправа 9. 1 Прочитай текст, розкриваючи дужки.

Насунули (чорна) хмари від заходу сонця. Вдарив грім, (сліпучий) блискавка розкраяла небо. Зашумів (густа, холодна) дощ.

Надвечір розпогодилося. (Тепла) вітерець розігнав хмари. На сизому небі заграли (барвиста) веселки. Картина така дивна, наче уві сні.

За *Іваном Нечуєм-Левицьким*

2 Спиши текст, розкриваючи дужки.

Вправа 10. 1 Спиши речення.

1. Шумить *фруктовий* сад.
2. *Біленька* хатка стоїть край села.
3. За селом розкинувся *широкий* лан.
4. З гілки спурхнула *вертлява* синичка.

2 Підкресли прикметники.

3 Визнач рід прикметників.

Вправа 11. 1 Спиши текст, вставляючи пропущені закінчення прикметників.

Для нашої країни жовт.. і син.. кольори є і були найбільш *підхожі*. Ці барви давали народові любов до природи. Народ бачив у жовт.. і блактн.. окрасці золотист.. степ, син.. небо, син.. море і ріки з жовт.. очеретами і рудим.. скелями.

Поєднання цих кольорів знаходимо в одязі, кераміці, побутов.. речах.

Галина Лозко

Підхо́жі — які відповідають вимогам, умовам.

2 Визнач рід і число прикметників.

Вправа 12. 1 Прочитай текст і спробуй переказати його.

Ніч збирається на роботу. Робота в неї проста: перебути до ранку, поки люди висплятьсяся. Коли наставала ранішня година, Ніч була вільна аж до темного вечора. Утомлена Ніч вирушала на далекі острови. Там вона грілася на гарячому пісочку, слухала ніжний плюскіт морських хвиль. Ніч обожнювала відпочивати.

За *Олександром Дерманським*

2 Випиши з тексту сполучення прикметників з іменниками за зразком.

Зразок: *(що?) година — жін. рід, одн., (яка?) ранішня — жін. рід, одн.;*

Вправа 13. 1 Прочитай речення.

1. Кожна ягідка калини, як червон.. намистина.
2. Холодн.. вітер гойдав віти дерев.
3. Квітка блакитн.., як очі дитини.
4. У небі блищали яскрав.. зорі.
5. З неба на землю летіла сніжинка, ніжн.. , прозор.. , легк.. , мов пушинка.
6. Молод.. струнк.. яворина вкрилася листям, наче *оксамитом*.

Оксами́т — тканина з густим коротким ворсом із натурального шовку.

2 Спиши речення, дописуючи закінчення прикметників.

Відмінювання прикметників в однині

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Запишіть словосполучення, додаючи пропущені закінчення.

Смачн.. борщ, смачн.. тістечко, смачн.. суниця.
Вчорашн.. дощ, вчорашн.. повідомлення, вчорашн.. газета.

2 Позначте закінчення прикметників.

3 Чому закінчення різні, від чого вони залежать?

Вправа 2. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте таблицю відмінювання прикметників.

Відмінок	Чоловічий рід		Середній рід	Жіночий рід
Н. в.	*який?* гарн*ий* настрій		*яке?* гарне плаття	*яка?* гарн*а* дівчина
Р. в.	*якого?* гарн*ого* настрою		*якого?* гарн*ого* плаття	*якої?* гарн*ої* дівчини
Д. в.	*якому?* гарн*ому* настрою		*якому?* гарн*ому* платтю	*якій?* гарн*ій* дівчині
Зн. в.	*який?* гарн*ий* настрій	*якого?* гарн*ого* настрою	*яке?* гарне плаття	*яку?* гарн*у* дівчину
Ор. в.	*яким?* гарн*им* настроєм		*яким?* гарн*им* платтям	*якою?* гарн*ою* дівчиною
М. в.	*на якому?* на гарн*ому* настрої		*на якому?* на гарн*ому* платті	*на якій?* на гарн*ій* дівчині

2 Простежте, як змінюються закінчення прикметників у кожному відмінку в однині.

3 Порівняйте відмінювання прикметників чоловічого й середнього роду. Що в них спільного?

4 Користуючись таблицею, провідміняйте за зразком словосполучення: *великий дощ, велике свято, велика перерва.*

Зразок. *Н.в.*: *великий дощ, велике свято, велика перерва*
Р. в.: *великого дощу, великого свята, великої перерви*

Запам'ятай!

Прикметники змінюються за відмінками. Прикметник завжди стоїть у тому самому відмінку, що й іменник, із яким він зв'язаний. Наприклад: *зелений дуб, зеленого дуба.*

Вправа 3. 1 Прочитай, добираючи до поданих прикметників потрібні іменники з довідки.

Вузький, дрібна, тонкий, низьке, цінний, довга, чистий, мале, вигідна, лагідне.

Слова для довідки: прохід, крупа, лід, дерево, скарб, дорога, аркуш, курча, ціна, сонце.

2 Запиши словосполучення за зразком.

Зразок: *вузьк**ий** прохід;*

3 Познач закінчення прикметників.

4 Поміркуй, у якому відмінку вжито записані словосполучення.

Вправа 4. 1 Спиши текст, вставляючи замість крапок прикметники з довідки.

Ліс сяє кришталем. Ще вчора поля й вигони були одноманітними, а сьогодні кожна … травинка, кожна стеблина прибрана в … мереживо і … срібло.

За *Валентиною Пархоменко*

Слова для довідки: суха, сріблясте, сіре.

2 Познач відмінок прикметників.

Вправа 5. 1 Прочитай текст, вставляючи пропущені закінчення.

2 Спиши.

Батьківщина — це й наші пісні, жартівливі й журливі. Пісня єднає нас, бо її гарно співати разом.

Мама співала тобі колисков… пісню, коли ти був маленьк.. хлопчиком. Під веселі марші люблять крокувати спортсмени й туристи. З бадьор.. піснею і далек.. дорога здається коротш.. і цікавіш.. .

За *Георгієм Почепцовим*

Вправа 6. 1 Спиши словосполучення, розкриваючи дужки.

(Вірний) друг; (добре) ділу; (смачна) цукеркою; (рідний) краєм; на (круглий) столі; (зимовий) дня; на (густий) кущі.

2 Познач закінчення прикметників.

Хвилинка спілкування

1 Прочитайте діалог «У лікаря» разом з однокласником (однокласницею).

— Доброго дня, Миколо! Що з тобою трапилося? Ти хворий?

— Так. Я почуваюся кволим, знесиленим.

— Я тебе послухаю і призначу правильне лікування. Добре, що запалення легенів немає.

— Це чудово! Але що мені робити? Як лікуватися?

— Миколо, треба відпочивати, пити гарячий чай і виконувати поради лікаря.

2 Складіть невеличку розповідь на тему «Чому і як потрібно загартовувати свій організм?»

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте вірш.

Все — із *доброго* чи *злого* —
починається з *малого*.
Листя виросте з листочка,
з нитки витчеться сорочка.
Хліб — з *маленької* зернини,
дощ — із *чистої* краплини.
Проганяй мерщій дрімоту
і рукам давай роботу.

Микола Сингаївський

2 Знайдіть у вірші прикметники.

3 Поставте питання до прикметників і визначте відмінок.

Запам'ятай!

Щоб визначити відмінок прикметника в реченні, потрібно:

- **знайти іменник, від якого залежить прикметник;**
- **визначити відмінок іменника;**
- **за відмінком іменника визначити відмінок прикметника.**

Пахне теплим хлібом найсмачніше в світі (М. Сингаївський).
Пахне (*чим*?) *хлібом* — *Ор. в.*;
хлібом (*яким*?) *теплим* — *Ор. в.*

Вправа 8. 1 Спиши текст.

Це було *темного зимового* вечора. Сонце сховалось за обрій. Зарожевів *сніговий* килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в *глибокому* небі. Раптом з півночі насунула *чорна* хмара. Пливе над снігами. Потемнів *сніговий* килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле, на ліс, на дорогу. Я прислухаюсь до *тихого* снігопаду і чую *ніжний* дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить *велика кришталева* чаша, до якої доторкається *срібний* молоточок.

Василь Сухомлинський

2 Підкресли прикметники хвилястою лінією.

3 Познач відмінок прикметників.

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Зелений луг. Він здавався мені тоді таким великим, безмежним, немов увесь світ! У **блакитному небі** сяє **ласкаве сонце**. На **зеленому килимі** — жовті, рожеві квіти. Бринить бджола. Літають метелики — великі, барвисті.

Я стою на березі цього **великого зеленого океану**, мені хочеться обійняти поглядом усю красу, що хвилює мене. **День** у дитинстві здається **безкінечним**, **луг — безмежним**, **поле — безкрайнім**. Чому воно так? Мабуть тому, що саме в дитинстві перед нами відкриваються найтонші, найніжніші барви **рідної землі**.

Василь Сухомлинський

2 Випиши виділені іменники з прикметниками за зразком.

Зразок: *луг (який?) зелений (Н. в.).*

Вправа 10. 1 Прочитай текст, ставлячи прикметники, що в дужках, у потрібному відмінку.

У тихому небі ще блищали зорі, а на (південний) сході почало світлішати. Згодом зовсім розвиднилося. Дерева вбрались у (казковий білий) *шати*. А коли зійшло (блідий) сонце, іній почав виблискувати (дивний) самоцвітами. На (чистий) снігу добре було видно сліди зайців і лисиць.

Ша́ти — розкішне святкове вбрання.

2 Спиши текст.

Вправа 11. 1 Запиши подані сполучення прикметників з іменниками в місцевому відмінку з відповідними прийменниками.

Далекий шлях; волога земля; простора кімната; швидкий поїзд; велике місто; безмежний простір; вітальна листівка; всесвітня мережа; сучасний аеродром.

Зразок: *далекий шлях — на далекому шляху*;

2 Усно спробуй скласти речення з одним зі словосполучень.

Вправа 12. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте таблицю.

Відмінок	Чоловічий рід		Середній рід	Жіночий рід
Н. в.	*який?* літн*ій* день		*яке?* літн*є* взуття	*яка?* літн*я* пора
Р. в.	*якого?* літньо*го* дня		*якого?* літньо*го* взуття	*якої?* літньо*ї* пори
Д. в.	*якому?* літньо*му* дню		*якому?* літньо*му* взуттю	*якій?* літн*ій* порі
Зн.в.	*який?* літн*ій* день	*якого?* літньо*го* дня	*яке?* літн*є* взуття	*яку?* літн*ю* пору
Ор. в.	*яким?* літн*ім* днем		*яким?* літн*ім* взуттям	*якою?* літньо*ю* порою
М. в.	*на якому?* на літньо*му* дні		*на якому?* на літньо*му* взутті	*на якій?* на літн*ій* порі

2 Користуючись таблицею, провідміняйте письмово словосполучення: *синій олівець, синя ручка, синє чорнило.*

Зразок. *Н. в.: синій олівець, синя ручка, синє небо*
Р. в.: синього олівця, синьої ручки, синього неба
...

Вправа 13. 1 Прочитай, добираючи до іменників прикметники з довідки.

Допомога, фартух, однокласник, небо, сумка, відпустка, водій, попередження.

Слова для довідки: швидка, синій, колишній, вечірнє, порожня, літня, майбутній, останнє.

2 Запиши утворені словосполучення.

Зразок: *швидка допомога;*

Вправа 14. 1 Прочитайте прикметник з іменниками, розкриваючи дужки.

Учорашн.. (день, бесіда, слово).

2 Провідміняй прикметник з іменниками, розкриваючи дужки.

3 Познач закінчення прикметників.

Зразок. *Н. в.: учорашній день, учорашня бесіда, учорашнє слово*
Р. в.: учорашнього дня, учорашньої бесіди, учорашнього слова

...

Вправа 15. Спиши словосполучення, вставляючи закінчення.

У вечірн.. програмі; вранішн.. молоком; із сусідн.. будинку; в обідн.. пору; пізн.. вечором; на верхн.. поличці; давн.. приятелю; дружн.. розмові; торішн.. подорожжю; на обідн.. перерві; з житн.. хлібом; з останн.. уроку; незабутн.. зустріччю.

Вправа 16. 1 З поданих слів склади речення і запиши їх.

1. Схили, яру, поросли, кущами, глибокого.
2. Дідуся, діти, обступили, старого.
3. Морозу, лютого, такого, не було, ще.
4. Поверху, верхнього, видно, берег, річки, з, було, крутий.
5. Повіяло, берега, з, прохолодою, морського.
6. Земля, під, красується, промінням, золотим, сонця, ясного.
7. Озера, глибокого, зупинились, туристи, відпочинок, на, березі, на.

2 Підкресли прикметники. 3 Визнач відмінок прикметників.

Вправа 17. 1 Прочитай текст.

Ранньої зими, коли тільки випаде сніг, залягають у своє лігво ведмеді. Старанно й уміло в **лісовій** глушині влаштовують вони ці **зимові** барлоги. **М'якою запашною** хвоєю, корою **молодих** ялинок, **осіннім** мохом ведмеді вистилають своє житло. **Пізньої** зими народжуються у ведмедиць **маленькі сліпі** ведмежатка. Тільки у **велику** відлигу ведмідь прокидається. Вигляне з лігва, подивиться на **зимовий** ліс — і знову вкладається спати.

За *Іваном Соколовим-Микитовим*

2 Спиши текст.

3 Визнач відмінки виділених прикметників.

Хвилинка спілкування

1 Прочитайте з однокласником (однокласницею) телефонну розмову.

— Олесю, привіт!
— Привіт, Сергійку!
— Ти знаєш, що в кінотеатрі «Україна» демонструють новий фільм?
— Знаю. Кажуть, цікавий. А ти вже дивилася?
— Я з батьками переглянула цю кінострічку в неділю.
— І що тобі сподобалося?
— Мужній учинок головного героя...

2 Знайдіть у діалозі прикметники й назвіть їхні закінчення.

Відмінювання прикметників у множині

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте таблицю.

Чоловічий рід *які?*	Жіночий рід *які?*	Середній рід *які?*
зелен*і* дуби	зелен*і* сосни	зелен*і* дерева
весня*ні* дні	весня*ні* квітки	весня*ні* плаття

2 Зверніть увагу на родові закінчення прикметників у множині.

Запам'ятай!

Прикметники в множині за родами не змінюються.

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Прийшла зима. Дні стали *коротшими*, а ночі *довшими*. Ясне сонечко не світить так щедро. Іноді зимове проміння нагріває землю. По дорогах і стежках катаються *веселі* діти на лижах і ковзанах. Здалеку чути галас дітвори. На землю падають *ніжні пухкі* сніжинки. Берези, ялинки й усі дерева одягнули *святкові* вбрання. Усі раді чарівній зимі.

2 Спиши текст.

3 Підкресли прикметники, вжиті в множині.

Вправа 3. 1 Прочитай словосполучення.

Джерельна вода; близький родич; дрібненьке зернятко; художній образ; середній вік; пізня ніч; теплий струмок; синє небо.

2 Запиши словосполучення у множині за зразком.

Зразок: *джерельна вода — джерельні води*;

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Це дуже своєрідн.. тварина. У неї дивн.. статура — могутн.. задн.. ноги, масивн.. хвіст, вузьк.. плечі, маленьк.. , схожі на людськ.. руки, передн.. ноги.

Навіть у зоопарку можна побачити, як із сумки на животі матері раптом висовується допитлив.. мордочка дитинчати. А якщо воно сидить поряд із матір'ю, то при найменш.. небезпеці пірнає у сумку прямо донизу головою — перевернутися там завжди встигнеш.

Із дитячої енциклопедії про тварин

2 Про яку тварину йдеться у тексті?

3 Спиши текст, вставляючи пропущені букви.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Присмерком починають спускатися на землю перші мохнаті сніжинки. Спочатку небагато, а потім більше і більше пурхає їх у морозному повітрі, безшумно сідає на зелені мохи, почорніле листя, кудлаті гілки ялин. Ліс сяє кришталем. Ще вчора поля й вигони були сірими, одноманітними, а сьогодні кожна суха травичка, кожна стеблина прибрана в біле мереживо і сріблястий бісер.

За *Валентиною Пархоменко*

2 Випиши з тексту прикметники в множині разом з іменниками, з якими вони зв'язані.

Вправа 6. 1 Спиши текст.

В актовій залі школи все було готове до свята. На стінах висіли *яскраві паперові гірлянди*, попід стелею були *кучеряві смужки* серпантину, вікна були прикрашені *вирізаними сніжинками*. Сцена теж була прибрана по-святковому: виблискував *іскристими вогниками* новорічний дощик, сяяли *різнобарвні лампочки електричних гірлянд*.

За *Олександром Дерманським*

2 Підкресли прикметники в множині разом з іменниками, з якими вони зв'язані.

1 Розгляньте малюнок.

2 Складіть розповідь на тему «Праця людей узимку». У своєму мовленні намагайтеся вживати прикметники в множині.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Розгляньте таблиці.

Відмінок	Множина				
Н. в.	*які?*	гарні	малюнки	дівчата	озера
Р. в.	*яких?*	гарних	малюнків	дівчат	озер
Д. в.	*яким?*	гарним	малюнкам	дівчатам	озерам
Зн. в.	*які* або *яких?*	гарні гарних	малюнки малюнків	дівчат	озера озер
Ор. в.	*якими?*	гарними	малюнками	дівчатами	озерами
М. в.	*на яких?*	на гарних	малюнках	дівчатах	озерах

Відмінок	Множина				
Н. в.	*які?*	безкраї	простори	землі	поля
Р. в.	*яких?*	безкраїх	просторів	земель	полів
Д. в.	*яким?*	безкраїм	просторам	землям	полям
Зн. в.	*які* або *яких?*	безкраї безкраїх	простори просторів	землі земель	поля полів
Ор. в.	*якими?*	безкраїми	просторами	землями	полями
М. в.	*на яких?*	на безкраїх	просторах	землях	полях

2 Користуючись таблицею, провідміняйте письмово словосполучення *сонячні ранки.*

Зразок. *Н. в.: сонячні ранки*
Р. в.: сонячних ранків

Вправа 8. 1 Прочитай словосполучення.

Білі ромашки; цікавих розваг; приємним друзям; чудових вражень; корисними справами; на великих полях; тоненькими гілочками; на високих деревах; зелені листочки; білим снігам.

2 Спиши словосполучення і познач відмінок за зразком.

Зразок: *білі ромашки (Н. в.)*; *цікавих розваг (Р. в.)*;

Вправа 9. 1 Прочитай словосполучення.

Глибока річка; на учнівській парті; духмяною травою; сірого зайця; найкращій подрузі; тепла ковдра; багатому врожаю.

2 Запиши словосполучення у множині й познач відмінок за зразком.

Зразок: *глибока річка — глибокі річки (Н. в.)*; *холодним ранком — холодними ранками (Ор. в.)*;

Вправа 10. 1 Спиши текст.

Іноді в цьому світі уявляється мені все **синім**. Ростуть **сині** тополі над **синьою** дорогою. Їдуть **сині** вози, запряжені **синіми** кіньми. Ідуть **сині** дощі. І як було б цікаво, коли б посеред зими випав на наше село **синій** сніг, **синя** завірюха захурделила-зареготала!

За *Євгеном Гуцалом*

2 Познач відмінок виділених прикметників.

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

Прозоре повітря іскриться *крижаними скалками*. Місяць *срібним ріжком* зачепився за вершок *старої верби* й нерухомо пливе в *зоряному небі*.

Біліє проти місяця хата. *Довга тінь* від неї простяглася в яр і злилася з тінню *засніжених дерев* садка. *Жовтими вогнями* світяться вікна з мереживом на шибках.

2 Спиши текст.

3 Підкресли прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані.

4 Усно визнач рід, число й відмінок прикметників з іменниками.

Вправа 12. Спиши текст, вставляючи пропущені закінчення.

Щороку повертаються журавлі з вирію на рідн.. болото. Над морями й широк.. степом, над ясноводн.. ріками й син.. лісами летять на свою батьківщину весною журавлі.

Висок.. очеретом і сух.. , торішн.. осокою вкрилося непролазн.. болото. У найнеприступливіш.. місцях влаштовують гнізда обачн.. журавлі.

Водять весною журавлі весел.. таночки. По всьому лісу линуть їхні гучн.. голоси.

За *Іваном Соколовим-Микитовим*

Правопис прикметників із суфіксами *-ськ-, -зьк-, -цьк-*

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте.

Україна — українсь*к*ий	Китай — китайсь*к*ий
Німеччина — німець*к*ий	Туреччина — турець*к*ий
Франція — францу*зьк*ий	Кавказ — кавка*зьк*ий

2 Поміркуйте, за допомогою яких суфіксів від іменників утворилися прикметники.

Запам'ятай!

У суфіксах *-ськ-, -зьк-, -цьк-* завжди пишемо знак м'якшення.
Наприклад: *київський, бузький, вінницький.*

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Цирк — одне з найдавніших мистецтв. Ще в глибоку давнину в дні свят на площах єгипет*ськ*их, гре*цьк*их, францу*зьк*их, індій*ськ*их, китай*ськ*их міст виступали акробати, канатохідці, фокусники, наїзники, жонглери, дресирувальники. Це улюблене видовище всіх народів збереглося до наших днів.

2 Про що розповідається у тексті? Чи знаєш ти, що роблять на арені згадані артисти цирку?

3 Спиши текст.

4 Підкресли знак м'якшення у суфіксі прикметників.

Вправа 3. 1 За допомогою суфікса *-ськ-* утвори прикметники від назв українських міст і селищ.

Гайсин, Львів, Ірпінь, Ямпіль, Київ, Перевали, Умань, Роздол, Остер, Ворзель, Суми.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *Гайсин — гайсинський.*

Вправа 4. Спиши текст, вставляючи пропущені букви.

У француз..кій, казахс..кій мовах наголос завжди падає на останній склад. У польс..кій мові наголошують передостанній склад. У чес..кій, угорс..кій мовах наголос завжди на першому складі. В україис..кій, англійс..кій мовах наголошеним може бути будь-який склад.

Вправа 5. 1 Від поданих іменників за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-* утвори прикметники.

Українець, чех, грузин, румун, завод, море, студент, учень, француз, козак, гагауз, угорець.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *лікар — лікарський.*

Вправа 6. 1 Від поданих географічних назв утвори прикметники з суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*.

Полтава, Прага, Львів, Рига, Київ, Одеса, Івано-Франківськ, Житомир, Донецьк, Вінниця, Харків, Черкаси, Ужгород.

2 Запиши утворені прикметники.

3 Познач суфікс у прикметниках.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте. Від яких власних назв утворено подані прикметники?

Запорізький, прилуцький, кременчуцький, волзький, кавказький, чернівецький, полтавський, сумський, паризький, празький.

2 Запишіть слова парами за зразком.

Зразок: *запорізький — Запоріжжя.*

3 Позначте суфікс у прикметниках.

Вправа 8. 1 Прочитай текст.

Є на межі *Рівненської* і *Волинської* областей, на заході України, тихий куточок, де спочиває слава *запорозьких* козаків. Це музей-заповідник. Він розташований на острові Журавлиха у верхів'ї річки Стир, неподалік від міста Берестечко. Тут більш як триста років тому *козацькі* полки прийняли нерівний бій із *польськими* завойовниками. У *Берестецькій* битві було захоплено в полон *козацького* гетьмана Богдана Хмельницького. Та полки зуміли вирватися з ворожого оточення.

2 Випиши з тексту прикметники з суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*.

3 Познач суфікс у прикметниках.

Вправа 9. Спиши текст, вставляючи суфікси *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*.

Дунай — це найбільша й найдовша річка Європи. Вона бере свій початок у німе..их горах і впадає в Чорне море. Жителі Європи називають Дунай «рікою дружби», адже вона протікає територією десяти країн. Могутня річка прикрашає й напуває німе..і, австрій..і, слова..і, угор..і, болгар..і, румун..і й, звичайно ж, украї..і землі. Окрім цих земель, басейн Дунаю охоплює частини території сімнадцяти держав Європи. Це — Італія, Словенія, Боснія та Герцеговина, Албанія, Македонія, Польща, Швейцарія, Чехія. Для цих країн Дунай є рідною річкою, яку люблять і бережуть. Про неї складено багато легенд, віршів і пісень.

Вправа 10. 1 Спиши речення.

1. Мово моя україн*ськ*а — батьків*ськ*а, материн*ськ*а, я тебе знаю не вивчену — просту, домашню, звичну (*Валентин Бичко*).
2. Світова література створила Запоро*зьк*ій Січі, коза*цьк*ому війську неповторний духовний пам'ятник.
3. На мор*ськ*ому березі розкинулись риба*цьк*і селища.
4. Крим*ськ*і гори не дуже високі.
5. Кавка*зьк*і гори лежать між Чорним і Каспій*ськ*им морями.

2 Познач у прикметниках суфікси *-ськ-*, *-цьк*, *-зьк-*.

Вправа 11. 1 Від виділених іменників утвори прикметники з суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*.

Гори **Криму**; зустріч **товаришів**; праця **хлібороба**; мова **французів**; вісті з **села**; танець **узбеків**.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *гори Криму — Кримські гори*;

Вправа 12. 1 Спиши текст, вставляючи пропущені букви.

Слово *капітан* — **римс..кого** походження. Було в римлян слово *капітанус* — «начальник **війс..кового** загону». Сьогодні слово *капітан* є в багатьох **європейс..ких** мовах. Вимовляють його по-різному, але в кожному з цих слів є давній *капітанус.* Подивіться: **француз..ке** *капітен*, **англійс..ке** *кептін,* **іспанс..ке** *капітань*, **болгарс..ке** *капітан*.

2 Познач суфікс у виділених прикметниках.

Хвилинка спілкування

1 Прочитайте діалог.

У кафе

— Добрий день. Що ви будете замовляти?

— Я хотіла б замовити український борщ. А що ви порадите?

— На перше можу запропонувати український борщ із пампушками. А на друге?

— Я хотіла б замовити угорський бограч.

— А на десерт?

— На десерт — київський торт.

— Дуже смачний торт. Зачекайте, будь ласка. За кілька хвилин принесуть.

— Дякую.

2 Спробуйте продовжити діалог.

Правопис прикметників із суфіксами *-еньк-, -есеньк-*

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте слова.

Тонка — тон*енька*, тон*есенька*.
Добрий — добр*енький*, добр*есенький*.
Молодий — молод*енький*, молод*есенький*.

2 Поміркуйте, за допомогою яких суфіксів утворено слова.

Запам'ятай!

У суфіксах *-еньк-, -есеньк-* завжди пишемо знак м'якшення.
Наприклад: *біленький, зеленесенький.*
Прикметники, що творяться за допомогою суфіксів *-еньк-, -есеньк-*, набувають значення пестливості.

Вправа 2. 1 Спиши вірш.

Місяць яснесенький
промінь тихесенький
кинув до нас.

Спи ж ти малесенький,
пізній бо час.

Леся Українка

2 Познач у прикметниках суфікс *-есеньк-*.

Вправа 3. 1 За допомогою суфіксів *-еньк-*, *-есеньк-* утвори нові слова.

Білий, чистий, мала, гарна, молоде, тонке.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *білий — біленький, білесенький.*

Вправа 4. 1 Спиши речення, вставляючи пропущені букви.

1. Зелене*н..к*ий барвіночку, стелися низе*н..к*о (*Українська народна пісня*).

2. Весною Чижик молоде*н..к*ий, такий співучий, проворне*н..к*ий, в садочку все собі скакав (*Леонід Глібов*).

3. Поблискують черешеньки в листі зелене*н..к*ім, черешеньки ваблять очі діточкам мале*н..к*им (*Леся Українка*).

4. Тихесе*н..к*ий вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесе*н..к*ий гай (*Володимир Самійленко*).

2 Познач у прикметниках суфікси *-еньк-*, *-есеньк-*.

Вправа 5. 1 Від поданих словосполучень за допомогою суфікса *-есеньк-* утвори пестливі форми.

Сірий заєць; руда білка; зелена ялина; білий сніг; червона шапка.

2 Запиши за зразком.

Зразок: *сірий заєць — сіресенький заєць;*

1 Розглянь малюнки.

2 Склади розповідь на тему «Мій домашній улюбленець». У своєму мовленні використовуй прикметники, вжиті в пестливих формах.

РЕЧЕННЯ

Загальне поняття про речення

Вправа 1. Попрацюйте разом! Прочитайте. У яких рядках написано окремі слова, а в яких — речення? Чому ви так вважаєте?

З Карпатських гір повіває легенький вітерець
Що за веселі пісні
То вівчарі грають на своїх *трембітах*
Ще ранньої весни повели вони туди
А вівчарі вже
Сьогодні до них приїдуть гості з концертом

Трембі́та — народний музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби.

Запам'ятай!

Свої думки ми висловлюємо *реченнями*. Речення виражає закінчену думку. Слова в реченні зв'язані між собою.

Вправа 2. 1 Прочитай текст. Роби паузу після кожної закінченої думки.

Вечорі́є. Сідає сонце в степу. Усе замовкло на засніжених полях. Тиша.

2 Визнач, скільки речень у тексті. 3 Спиши речення.

4 Підкресли речення, у яких закінчену думку виражено одним словом.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Березень підкрався непомітно. Якось увечері дмухнув теплий вологий вітер. Цілу ніч він шумів голим гіллям у шкільному саду. Потім почався рясний дощ. Він безперестанку йшов цілий день, ущух тільки надвечір. І тоді із землі піднявся густий сивий туман. Він клубочився на вулицях молочними хвилями так, що за два кроки нічого не можна було бачити.

За *Олесем Донченком*

2 Спиши текст.

3 Підкресли перше слово в реченнях. З якої букви його пишемо?

Вправа 4. 1 Прочитай. Зверни увагу на слова, що в дужках. Скажи, чи зв'язані вони з іншими словами в реченні. 2 Зміни слова в дужках так, щоб утворилося речення.

Зазеленіли (поле). (Розмерзла) річки. Розтанув (сніги). Побігли веселі (струмок). Птахи (прилетів) з вирію.

3 Запиши утворені речення.

Вправа 5. Добери з довідки такі слова, щоб утворилося речення.

1. Хто більше читає, той … … .
2. Книжка мовчки все … .
3. Книжка вчить, як на … … .
4. Людина без книжки, як … … … .
5. Книга корисна, коли її … .
6. Книга не зрадить, а лише … .
7. Одна мудра книга краща від найбільшого … .
8. Золото добувають із землі, а знання — … … .

Слова для довідки: більше знає, розкаже, світі жити, криниця без води, читають, порадить, багатства, з книги.

Запам'ятай!

Кожне слово в реченні пишемо окремо. Перше слово пишемо з великої букви.

Вправа 6. Спиши текст, розкриваючи дужки.

(В, в)есна набирала сили. (Д, д)ерева зазеленіли, хоча й не в повний лист. (Н, н)а верболозі теж вигулькнули яснозелені листочки. (А, а) сріблясті котики стали довгастими сережками, жовтими, як курчата-пуховички.

Лариса Письменна

Вправа 7. 1 Склади речення зі слів кожного рядка.

1. Бір, смолою, пахне, духмяною.
2. Білочки, веселі, біля, сосни, граються.
3. Весні, і, теплому, радіють, вони, сонечку.
4. Сірі, шубки, перед, поміняли, весни, приходом, білочки.
5. Спинки, стали, їхні, і, рудими, хвости.

2 Запиши складені речення.

Вправа 8. Спиши текст, розкриваючи дужки. У кінці кожного речення не забувай ставити крапку.

(Ч, ч)асто дружніх людей порівнюють із голубами (Т, т)а й самі слова «голуб», «голубка» ніби промовляють самі за себе (Т, т)еплі, хороші слова, ласкаві (Н, н)е можна ніколи й нікого образити, назвавши таким лагідним словом (О, о) то й шанують люди в усьому світі голубів за їхню доброту і вірність.

За *Ларисою Письменною*

Поширення речень за допомогою питань

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення. Які вони?

Попливли кораблі. Дісталися кораблі краю. Зійшли люди. Вони поставили там житла, і виросло місто.

2 Спробуйте прочитати речення, вставляючи за змістом і питаннями потрібні слова з довідки. Що змінилося?

Попливли (*по чому?*) … … кораблі. Дісталися кораблі (*якого?*) … краю. Зійшли (*на що?*) … … люди. Вони поставили там свої житла, і виросло (*яке?*) … місто.

Слова для довідки: по річці, далекого, на берег, велике.

Вправа 2. 1 Прочитай, поширюючи речення за допомогою питань і слів із довідки.

(*Який?*) … вечір заходить (*куди?*) … … .
(*Що робить?*) … у вікнах (*які?*) … вогні.
Нас кличе (*куди?*) … … (*що робити?*) … мати,
і гріють (*чим?*) … її очі (*які?*) … .

Слова для довідки: тихесенький, до хати, засвічує, веселі, до столу, вечеряти, теплом, ясні.

2 Запиши утворений вірш.

Вправа 3. Пошир речення за допомогою питань і слів із довідки.

На небі з'явилися (*які?*) … хмари. Загримів (*як?*) … грім. (*Хто?*) … сховалися (*під чим?*) … … . Пішов (*який?*) … дощ. (*Як?*) … з'явилися калюжі. Дощ (*що робив?*) … як із відра.

Слова для довідки: темні, голосно, люди, під навісом, рясний, швидко, лив.

Вправа 4. Спиши текст, поширюючи речення за допомогою питань.

У нашій країні багато лісів. Ліс приносить (*кому?*) … велику користь. У лісі (*як?*) … дихається. Ліси й парки (*що роблять?*) … наші міста й села. Вони очищають (*що?*) … . Лісові смуги (*що роблять?*) … посіви від (*яких?*) … вітрів, що висушують поля. У лісі (*що роблять?*) … різні звірі. А скільки (*чого?*) … , … , … дарує нам ліс!

Вправа 5. 1 Прочитай, поширюючи речення за допомогою питань і слів із довідки.

Починався (*який?*) … день. Небо (*що робило?*) … (*чим?*) … … . Повівав (*який?*) … вітерець. Берізки (*як?*) … похитували (*чим?*) … . Люди поспішали (*куди?*) … … .

Слова для довідки: весняний, вабило, ясною блакиттю, ніжний, задумливо, вітами, на роботу.

2 Запиши утворений текст.

Види речень за метою висловлювання та інтонацією

Вправа 1. Попрацюйте разом! Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на види речень за метою висловлювання та інтонацією і розділові знаки в кінці кожного речення.

Види речень		
За метою висловлювання		
Розповідні	**Питальні**	**Спонукальні**
Про щось розповідають, повідомляють	Про щось запитують	Містять заклик, спонукання, прохання, наказ, вимогу, застереження
За інтонацією		
Неокличні (.)	**Неокличні (?)**	**Неокличні (.)**
З вирію повернулися птахи.	*Які птахи повертаються з вирію?*	*Не знищуйте пташиних гнізд.*
Окличні (!)	**Окличні (?!)**	**Окличні (!)**
Вже настає весна!	*Коли ж нарешті повернуться з вирію птахи?!*	*Погляньте, яка краса навкруги!*

Вправа 2. 1 Прочитай текст. Знайди в ньому розповідні речення з окличною інтонацією.

Мама вишиває на білому полотні зелений барвінок. Тут і чорнобривці, і сині волошки. Навіть у куточку маленьку качечку вишила. Це буде для мене святкова українська сорочка!

А чому українська? Бо вишито на ній квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною!

Я — українець. І мама моя — українка, і тато — українець, і дідусь та бабуся — українці. Ми українського роду і любимо нашу землю, наші квіти, нашу рідну мову.

За *Андрієм М'ястківським*

2 Випиши з тексту розповідні речення з окличною інтонацією.

Вправа 3. 1 Прочитай виразно текст. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень. 2 Випиши з тексту питальні речення.

Щодня на прилавках книгарень, на бібліотечних полицях з'являються нові книжки для дітей. Що ж узяти почитати? Зазирнути в давнє минуле чи в майбутнє? Поринути в казковий світ? Спуститися на дно океану чи піднятися за хмари? Вирушити в мандри? Читайте, друзі, збагачуйте свої знання!

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Весняний дощ усю ніч цілував вишеньку теплими краплями в пуп'янки цвіту. І на ранок вона розцвіла! Здивований вітерець увесь день крутився біля неї. Він розправляв їй білі пелюстки й зелені листочки! Про це звичайне диво радісно загули бджоли. Молодий спориш задивився на юну красу. Він і сам перетворився на зелений оксамит.

За *Василем Думанським*

2 Спиши текст. 3 Підкресли окличні речення.

Вправа 5. 1 Прочитай виразно речення. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень. Які це речення за метою висловлювання?

1. Рідна мова в рідній школі! Що бринить нам чарівніш? *(Олександр Олесь)*.

2. Можна все на світі вибирати, сину. Вибрати не можна тільки Батьківщину *(Василь Симоненко)*.

3. Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну... *(Володимир Сосюра)*.

4. Червона калино, чого в лузі гнешся? *(Іван Франко)*.

2 Випиши спонукальне речення.

1 Розгляньте малюнок.

2 За малюнком складіть різні за метою висловлювання речення.

Вправа 6. Попрацюйте разом! Прочитайте вірш напівголосно, виразно. З якою інтонацією потрібно читати питальні та окличні речення?

Вітрисько

— Чом, вітрисько, розходився, хазяйнуєш у саду?
— Це я в листі заблудився і дороги не знайду.
— А навіщо трусиш сливи у некошену траву?
— Бо удався не лінивим, без роботи не живу!
— Ой, вітрисько, робиш шкоду! Угамуйся хоч на мить!
— Краще геть піду з городу, в чистім полі буду жить!
Звісив з тину босі ноги. Свиснув — листя полягло.
І за мить вподовж дороги покурівся за село.

Тамара Коломієць

Ві́тер покурі́вся — подув із великою силою, піднімаючи на своєму шляху пісок і сміття.

Вправа 7. 1 Прочитай уривок із вірша «Жива природа».

Ну, що тут удієш?
І як тут не сердься?
В моєму пеналі
Петрова пасеться!
Он гумку взяла,
олівець он червоний —
сусідці по парті
хіба забороиш?
Мені ж і не шкода, —
якби повертала!
Та скоро залишуся
я без пенала.
І ось в понеділок —
не втерпілось далі —
я живності трохи
приніс у пеналі.
Там три черв'яки
і жучок в нагороду…
А бачте:
Петрова не любить природу!

Михайло Яснов

2 Чому хлопець зробив висновок, що Петрова не любить природу?

3 Прочитай текст іще раз виразно, намагаючись передавати почуття героя. Звертай увагу на розділові знаки в кінці речень.

Вправа 8. 1 Прочитай, вимовляючи кожне речення відповідно до розділового знака в кінці. Вимовляй виділені слова з більшою силою голосу.

Запитання	Відповідь
Хто поїде на екскурсію?	На екскурсію поїдуть *школярі*.
Куди поїдуть школярі?	Школярі поїдуть *на екскурсію*.
Школярі *поїдуть* на екскурсію?	Так, школярі *поїдуть* на екскурсію.

2 Запиши відповіді на запитання.

3 У кожному реченні підкресли слово — відповідь на запитання.

Хвилинка спілкування

З однокласником або однокласницею спробуйте скласти діалог, у якому б один запитував, а другий відповідав.

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Чи можна уявити сучасну українську мову без чудового слова *мрія*? Сьогодні кожному добре відоме це слово. Дехто скаже, що воно знане з давніх-давен, бо створене народом.

Але не поспішайте з таким висновком! Візьміть «Кобзар» Тараса Шевченка і спробуйте знайти в його творах слово *мрія*. Не знайдете. А чому? Як це могло статися?

Виявляється, слово *мрія* з'явилося в українській мові вже після Шевченка. А творцями його були два українських поети — Михайло Старицький і Олена Пчілка — мати Лесі Українки. У їхніх поетичних творах слово *мрія* зійшло на ниві української мови, заквітло, зачарувало всіх своєю красою.

За *Іваном Вихованцем*

2 Визнач, які речення за метою висловлювання і за інтонацією є в тексті.

3 Поясни написання слів із великої букви.

4 Спиши третій абзац тексту.

Вправа 10. 1 Прочитай речення з різною інтонацією. 2 Які розділові знаки потрібно поставити в кінці речень?

1. Небо знову затягнуло хмарами 2. Вітаю тебе з днем народження 3. Якою була погода вчора 4. Чи знаєте ви, що таке Батьківщина

3 Спиши, ставлячи розділові знаки в кінці речень.

1 Розгляньте малюнок. 2 Складіть усну розповідь за малюнком і запитаннями.

1. У кого день народження?
2. Хто прийшов привітати дівчинку?
3. Які подарунки принесли гості?
4. Чим пригощала гостей іменинниця?
5. Як пройшло свято?

Головні й другорядні члени речення

Вправа 1. Попрацюйте разом! Прочитайте, доповнюючи речення словами за змістом і питаннями.

1. У школі вчаться (*хто?*) … . 2. Учні (*що роблять?*) … у школі. 3. Учні вчаться (*де?*) … … . 4. Учні вчаться в школі (*як?*) … .

Запам'ятай!

Слова в реченні пов'язані між собою за змістом. Слова в реченні, до яких можна поставити питання, називають *членами речення*.

Вправа 2. Попрацюйте разом! 1 Доповніть речення. Про кого (про що) в них розповідається?

1. *Позривала* жвава *білка* з ліщини горішки.
2. На луг через річку *лелеки летіли*.
3. *Цвітуть* у полях червоні *маки*.

Запам'ятай!

Член речення, який указує, про кого або про що говориться у реченні, називають *підметом*. Підмет відповідає на питання *хто?* або *що?*

2 Відшукайте члени речення, які вказують, що саме говориться про підмет. Ставте питання від підмета: *білка (що зробила?) позривала; лелеки (що робили?) летіли; маки (що роблять?) цвітуть.*

Запам'ятай!

Член речення, який указує, що говориться про підмет, називають *присудком*. Присудок відповідає на питання: *що робить? що зробить? що робив? що зробили?*

3 Чи є в поданих реченнях, крім підмета і присудка, ще якісь слова, що відповідають на певні питання? Назвіть ці слова.

Запам'ятай!

Підмет і присудок — це *головні члени речення*.
Усі інші члени речення є *другорядними*.
Позначаємо так: підмет — _____ , присудок — ═══ , другорядні члени речення — ~~~~~ .

Вправа 3. 1 Прочитай речення.

1. На квітці *бджілка* пила росу.
2. Крізь прозоре скло заглядало *сонечко*.
3. *Килими* квітів розстелилися навкруги.
4. *Пташки* радіють весні.

2 Спиши речення.

3 Підкресли підмет у кожному реченні.

Вправа 4. 1 Прочитай речення, вставляючи підмет із довідки.

1. У небі курличуть (*хто?*) … .
2. Через поле в'ється вузька (*що?*) … .
3. Весняне (*що?*) … затягнулося хмарами.
4. Повіяв легкий степовий (*що?*) … .
5. (*Хто?*) … читає цікаву книжку.
6. Зелене (*що?*) … розпустилося на деревах.

Слова для довідки: журавлі, стежка, небо, вітер, дівчинка, листя.

2 Запиши утворені речення.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Маленьке сіреньке (… *?*) кошенятко загубилося на вулиці. Настав (… *?*) вечір. Злякалося (… *?*) кошенятко. (… *?*) Маля притулилося до куща й тремтить. Зі школи верталася маленька (… *?*) Наталочка. (… *?*) Вона взяла кошеня й понесла додому. Пригорнулося (… *?*) кошенятко до дівчинки й замуркотіло.

За *Василем Сухомлинським*

2 Спиши текст, ставлячи питання до підметів.

Вправа 6. 1 Спиши текст, ставлячи питання до виділених слів. Якими членами речення є в тексті виділені слова?

(… *?*) **Клен** цілу зиму спав. Крізь сон (… *?*) **він** чув завивання хуртовини. Холодний (… *?*) **вітер** гойдав його віти. Та ось одного сонячного ранку (… *?*) **Клен** відчув тепле й лагідне повітря. Прокинувся (… *?*) **Клен**. До нього прилинув теплий весняний (… *?*) **Вітер**. (… *?*) **Клен** зітхнув, розправив плечі. Зазеленіли (… *?*) **бруньки**. Уже йде (… *?*) **весна-красуня**!

За *Василем Сухомлинським*

2 Підкресли підмет у кожному реченні.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення.

1. *Лелеки* летіли на луг через річку.
2. Повівав легкий *вітерець*.
3. *Микола* часто пише листи бабусі.
4. *Настя* уважно слухала пояснення вчителя.
5. *Дятел* у лісі працює весь день.
6. Над бузком в'ються *бджоли*.

2 Поставте питання від підмета до присудка.

3 Запишіть за зразком.

Зразок. *Лелеки (що робили?) летіли.*

Вправа 8. 1 Прочитай речення, добираючи потрібні за змістом присудки з довідки.

1. У лісі (*що зробили?*) … квіти. 2. Сонечко (*що зробило?*) … із-за темних густих хмар. 3. (*Що зробили?*) … бруньки на березі. 4. Полохливий заєць (*що зробив?*) … свою шубку з білої на сіру.

Слова для довідки: розпустилися, виглянуло, набубнявіли, змінив.

2 Запиши утворені речення.

Вправа 9. 1 Прочитай речення.

1. Минула холодна зима. 2. Несподівано подув свіжий вітерець. 3. У лісі голосно співали птахи. 4. Книжка нам дає знання. 5. На уроці інформатики ми працювали на комп'ютері. 6. На концерті звучали сучасні пісні.

2 Випиши підмет разом із присудком за зразком.

Зразок: *минула зима;*

3 Підмет підкресли однією лінією, а присудок — двома.

Вправа 10. 1 Спиши речення.

1. Легкий *туман підвівся*. *Погасла далина* (*Леонід Первомайський*).
2. *Пішов шелест* по діброві. *Шепчуть* густі *лози* (*Тарас Шевченко*).
3. *Лягло сонце* за горою. *Зірки засяяли*… (*Тарас Шевченко*).
4. Вже *вечір* із повної жмені зірки *розсипає* зелені (*Валентин Бичко*).

2 Підкресли підмет і присудок у кожному реченні.

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

Тривала тиха *погода*. *Дерева стояли* в непорушній тиші. Здавалося, що й *вітер відпочивав* від праці. Височезні *сосни* ніби *заснули* на мить. І над усім цим *розкинулось* чисте *небо* без жодної хмаринки.

2 Спиши текст.

3 Підкресли підмет і присудок у реченнях.

Вправа 12. 1 Спиши текст.

Настає вечір. Надворі стоїть тиша. Спить на подвір'ї жито в снопах. Сплять чорнобривці. Сплять горобці у стрісі. Спить і лелека на одній нозі.

За *Миколою Вінграновським*

2 Підкресли головні члени речень.

Вправа 13. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення, вставляючи з довідки відповідні присудки.

... весна. Тепло ... яскраве сонечко. На деревах ... листочки. ... трава. ... струмок. ... з далеких країв пташки. ... від зимового сну джмелі.

Слова для довідки: настала, гріє, з'явилися, зеленіє, дзюрчить, повернулися, прокинулися.

2 Запишіть утворені речення.

Вправа 14. 1 Спиши вірш.

Верба

Тане сніг, *течуть струмки*,
ожива травичка,
і до сонця гілочки
простяга вербичка.
І м'якенькі, як пушок,
ніжні, як шовкові,
ясно *дивляться* з гілок
котики вербові.

Катерина Перелісна

2 Підкресли підмет і присудок у реченнях.

Вправа 15. 1 Прочитай текст, ставлячи присудки в потрібній формі.

Степ

Ніч (підкрадався) несподівано. Легка прохолода (огорнути) землю. Денні мешканці степу (піти) спочивати, але життя не (завмерти). Степ (жити) і після заходу сонця.

(Вийти) з лігва руда лисиця. Уночі вона сміливіша, ніж удень. Саме вночі лисиця (полювати) на гризунів.

Метушливо (пробігти) серед кущів їжачок. Він (обнюхати) кожну нору. (Хотіти) відшукати полівку, вужа чи жука.

За Надією Свіриденко

2 Запиши утворений текст.

3 Підкресли підмет і присудок у реченнях.

Вправа 16. У вірші «переплуталися» підмети. Прочитай і запиши вірш правильно.

Кішка вивела курчат,
квочка миє кошенят.
Песик їсть пахуче сіно,
гавка коник на людину.
Щука під кущем живе,
заєць річкою пливе.
Дощик грає на сопілці,
хлопчик миє шубку білці.

Ігор Січовик

Вправа 17. 1 Прочитай текст.

Вербу вважають священним деревом. Її оспівують у народних піснях. Також вербу згадано в легендах, переказах. Букети з вербових котиків будуть приємним подарунком для рідних і знайомих. Освячену вербу завжди тримали вдома.

2 Спиши текст.

3 Підкресли підмет і присудок у реченнях.

Хвилинка спілкування

Як би ти переконав свого однокласника (однокласницю), що сказане слово має велике значення?

Використай такі слова: *бути уважним, не ображати, думати, перш ніж щось сказати.*

Вправа 18. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Флейта і вітер

У саду на лавці сидів Музикант. Він грав на *флейті*. До його чудової пісні **прислухалися птахи**, **дерева**, **квіти**. Навіть **Вітер приліг** під кущем і з подивом **слухав** гру на флейті…

Пісня замовкла. **Музикант поклав** флейту на лавку й **пішов** до хати. **Вітер підвівся** з-під куща, **прилетів** до флейти та й **подув** з усієї сили.

А флейта не грає…

За *Василем Сухомлинським*

Фле́йта — духовий музичний інструмент.

2 Поставте питання до виділених слів.

3 Якими членами речення є виділені слова?

Запам'ятай!

У реченні може бути кілька підметів і присудків.
Наприклад: *Уже прилетіли до нас ластівки, лелеки, шпаки. Микола встав, поснідав, зробив зарядку і пішов до школи.*

Вправа 19. 1 Прочитай речення.

1. Вулицями їздять *машини*, *тролейбуси*, *автобуси*, *трамваї*.
2. Розквітають в Україні гарні *села* і *міста*.
3. Навесні цвітуть *проліски*, *тюльпани*, *нарциси*.
4. На узліссі росли *берези*, *осики*, *липи*, *клени* й *дуби*.
5. *Мишко*, *Тетяна, Оксана* і *Олена* посадили в саду яблуні.

2 Спиши речення.

3 Підкресли підмети в реченнях.

Вправа 20. 1 Прочитай речення.

1. Джерела *б'ють*, *співають і кричать*, а потім *виливаються* у ріки.
2. Вітер *віє*, *повіває*, по полю *гуляє*.
3. З даху *злетів* горобець, *стрибнув*, *озирнувся* і *шмигнув* у гніздо.

2 Спиши речення.

3 Підкресли присудки в реченнях.

Вправа 21. 1 Прочитай текст.

Пройшов дощ і *напоїв* землю водою. *Повіяв вітерець, розігнав* хмари. *Прокинулось сонечко* і *зігріває* все навкруги теплим промінням, лагідно *пестить* поглядом дерева, будинки та пониклі трави. Невдовзі *вони обсохнуть* і *підійматься*, *зазеленіють*. *Щебечуть* весело *птахи* і *радіють* сонцю.

2 Спиши текст.

3 Підкресли головні члени речень.

Вправа 22. 1 Прочитай вірш.

Дві хмароньки пливли кудись
в убранні золотім
і мовчки зупинилися
над краєм чарівним.
Річки ясні жемчужились,
шуміли і пливли.
Лани зливались з луками,
пахтіли і цвіли.

Олександр Олесь

2 Спиши вірш. Підкресли головні члени речень.

Вправа 23. 1 Прочитай речення.

1. По діброві вітер виє, гуляє по полю,
   край дороги гне тополю до самого долу.
2. Крізь верби сонечко сяє і тихо гасне.
3. Зеленіють по садочку черешні та вишні.

З творів *Тараса Шевченка*

2 Спиши речення й підкресли їхні головні члени.

Хвилинка спілкування

1 Прочитайте скоромовку.

Весна з зимою згодились,
порадились, погодились
і розмокропогодились.

2 Спробуйте вивчити скоромовку напам'ять.

Вправа 24. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте.

1. Пройшов весняний дощ.

(*що?*) дощ (*що зробив?*) пройшов;
дощ (*який?*) весняний.

2. На луці розцвіли жовті, блакитні, рожеві квіти.

(*що?*) квіти (*що зробили?*) розцвіли;
квіти (*які?*) жовті, блакитні, рожеві;
розцвіли (*де?*) на луці.

2 Назвіть головні члени речень.

3 Скажіть, що пояснюють інші слова в реченнях. На які питання вони відповідають?

Вправа 25. Встанови зв'язок слів у поданих реченнях за допомогою питань.

1. Зазеленіла молода травичка.

травичка (*що зробила?*) … ;
травичка (*яка?*) … .

2. Синьоокий вітер над ланами віє.

вітер (*що робить?*) … ;
вітер (*який?*) … ;
віє (*над чим?*) … .

3. На деревах проклюнулися молоді листочки.

листочки (*що зробили?*) … ;
листочки (*які?*) … ;
проклюнулися (*де?*) … … .

4. Тремтять холодними вогниками листки осики.

листки (*що роблять?*) … ;
листки (*чого?*) … ;
тремтять (*чим?*) … ;
вогниками (*якими?*) … .

Вправа 26. Спиши, вставляючи з довідки другорядні члени речення, які відповідають на подані питання.

1. Виорав чоловік (*що?*) … .
2. Посіяв на полі (*що?*) … .
3. Виріс славний льон і покрився (*чим?*) … .
4. Сонечко світило (*на що?*) … …тепленько, хмарка кропила (*чим?*) … .

Слова для довідки: дощиком, льон, поле, цвітом, на льон.

Вправа 27. 1 Спиши, вставляючи з довідки другорядні члени речення.

1. Прийшла (*яка?*) … весна.
2. Дерева стоять (*які?*) … .
3. Шумить (*який?*) … гай.
4. (*Де?*) … … зацвіли черешні й абрикоси.
5. (*Чим?*) … пахне ліс.
6. Олена взула (*які?*) … (*що?*) … .

Слова для довідки: довгоочікувана, зелені, березовий, у садах, хвоєю, нові, черевики.

Вправа 28. 1 Прочитай, вставляючи слова з довідки.

Першу ручку винайшли (*де?*) … … … . Вона була (*якою?*) … . У мідному стержні містилася (*яка?*) … тростина. Її наповнювали (*якою?*) … рідиною. Рідина капала (*з чого?*) … … . Така ручка бруднила (*що?*) … , … , … .

Слова для довідки: в Стародавньому Єгипті, мідною, тоненька, темною, зі стержня, руки, одяг, папір.

2 Запиши утворений текст.

Вправа 29. Запиши речення, поширюючи їх другорядними членами.

1. Весело задзюркотіли … струмочки.
2. Учні слухали … … .
3. Білий туман огорнув … .
4. Тато збирається у … … .
5. Ангеліна вдягла … … .

Слова для довідки: весняні, зауваження вчителя, село, далеку поїздку, мамину сукню.

Вправа 30. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Ми з дідусем ідемо квітучим узліссям, і він розповідає мені про трави.

— Це, як бачиш, звичайна кропива. Лікуються нею, коли болить поперек, і ще вона зупиняє кровотечу. І цю рослину ти знаєш. Понюхай. Як зветься?

— М'ята, — кажу нюхнувши.

— М'ята лікує, коли болить у животі. Ось це зілля на вигляд мирне, а зветься звіробій. Лікує воно печінку.

Володимир Перепелюк

2 Що ви дізналися з тексту?

3 За допомогою чого зв'язані слова в реченнях?

4 Спишіть останнє речення й підкресліть у ньому головні та другорядні члени.

Вправа 31. 1 Прочитай речення.

1. Ми доїхали *до школи автобусом.*
2. Юлія написала *на дошці оголошення.*
3. Дідусь накосив *на лузі сіна.*
4. Хлопці відштовхнули *човен від берега.*
5. Сонце зайшло *за хмару.*

2 Спиши речення.

3 Підкресли другорядні члени кожного речення.

Вправа 32. 1 Спиши текст.

Леся любить своє подвір'я. Гарно тут! Червонобокі яблука висять над огорожею. Попід вікнами плететься красоля. А над її квітами кружляють бджоли.

2 Підкресли головні та другорядні члени речень.

Вправа 33. 1 Спиши текст.

День був *сонячним* та *гарячим*. Сонце заливало *золотим маревом леваду*, *садок*, *верби* та *городи*. *Десь далеко* кувала зозуля. *Її м'яке*, *гучне* й *дзвінке* кування було *чути між свистом, щебетанням* і *криком птахів*. *Гаряче, спекотне* повітря вливало *в тіло силу*, *здоров'я* і *радість*. *Веселі* голоси *птахів* веселили *серце* й *душу.*

За *Іваном Нечуєм-Левицьким*

2 Підкресли другорядні члени речень.

Вправа 34. Спиши, вставляючи другорядні члени речень.

1. Дівчина розповіла (*про що?*) … … .
2. (*Де?*) … … квітнуть (*які?*) … дерева.
3. Дятел (*чим?*) … стукотить (*по чому?*) … … .
4. (*Яке?*) … проміння зігріває (*що?*) … .

Слова для довідки: про весну, у саду, фруктові, дзьобом, по дереву, сонячне, землю.

Вправа 35. Спиши, вставляючи в дужках питання до другорядних членів речень.

1. (… *?*) На клумбі розпустилася (… *?*) червона шапочка (… *?*) тюльпана.
2. (… *?*) Ніжно ворушить (… *?*) листячком осика.
3. Я слухаю (… *?*) шум (… *?*) дерев.

Вправа 36. 1 Прочитай текст, поширюючи його словами за питаннями й за змістом.

(*Як?*) … вранці (*де?*) … … … . Повітря сповнене (*якого?*) … співу (*кого?*)… . Листя (*на чому?*) … … аж виблискує (*від чого?*) … … .

Чи бував хтось із вас у (*якому?*) … лісі? Підіть, подивіться (*на що?*) … … … !

Слова для довідки: гарно, у весняному лісі, радісного, пташок, на деревах, від сонця, весняному, на цю красу.

2 Запиши утворений текст.

3 Підкресли другорядні члени речень.

Хвилинка спілкування

1 З однокласником або однокласницею прочитайте діалог.

— Що з тобою трапилося, Вадиме? Ти ніколи не запізнювався.

— Вибачте, Олено Іванівно, але сьогодні я проспав. Мій будильник не дзвонив, бо зламався.

— Може, ти міцно спав і не чув, коли він дзвонив?

— Можливо… Пробачте.

2 Продовжте діалог.

Однорідні члени речення

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення ліворуч і праворуч.

Над подвір'ям кружляли **горобці**.	Над подвір'ям кружляли **горобці**, **ластівки**, **сороки**.
Хлопець **прокинувся** вранці.	Хлопець **прокинувся** вранці й **підійшов** до вікна.

2 На які питання відповідають виділені слова? З яким словом вони зв'язані? 3 Якими членами речення є виділені слова?

4 Спишіть речення правого стовпчика й підкресліть головні члени речень.

Запам'ятай!

Члени речення, які зв'язані з одним і тим самим словом і відповідають на одне й те саме питання, називають *однорідними членами речення*.

Однорідними можуть бути:

- **головні члени речення (підмети й присудки):** *Весною прилітають лелеки, граки, ластівки. Ми доглядаємо і любимо наших свійських тварин;*
- **другорядні члени речення:** *Ми часто користуємося телефоном та інтернетом.*

Вправа 2. Спиши речення, доповнюючи їх однорідними членами.

У садах уже розквітли фруктові дерева: яблуні, … , … .
До віночка вплітають: волошку, … , … .
У місті їздять: автобуси, … , … .

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Марія Примаченко — майстер українського декоративного мистецтва. *Художниця у своєму малярстві використовувала акварель і гуаш. Вони надавали соковитості зображенням казкових квітів, птахів, звірів, рослинних орнаментів.*

Нині твори Марії Примаченко відомі не тільки в різних містах України, а й за кордоном: у Мюнхені, Парижі, Варшаві, Празі, Софії. Майстриню удостоєно високої нагороди — Державної премії України імені Тараса Шевченка.

За *Марією Шинкарук*

2 Випиши з тексту речення з однорідними членами.

Вправа 4. 1 Прочитай речення.

1. **Четверо дітей** прочитали цікаву книжку. 2. У наших краях зимують **різні пташки**. 3. Український народ шанує **національні рослини-символи**.

2 Виділені слова заміни однорідними членами речення за зразком.

3 Запиши утворені речення.

Зразок. *Настя, Оксана, Ярослав і Тарас прочитали цікаву книжку.*

Вправа 5. 1 Прочитай речення.

1. Вітер віє, повіває, по полю гуляє. 2. Уся країна повита красою, зеленіє, вмивається срібною росою. 3. І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю... . 4. Із-за лісу, з-за туману місяць випливає. 5. Ой гляну я, подивлюся на той степ, на поле. 6. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине.

З творів *Тараса Шевченка*

2 Спиши речення.

3 Підкресли однорідні члени речень.

Вправа 6. 1 Спиши текст.

Шостий клас вирушив на екскурсію до лісу. Сьогодні був теплий і сонячний день! Яскраво світило сонце. Учні зупинилися на галявині. На ній цвіли лісові квіти. Над ними кружляли у веселому танку метелики, бджоли і джмелі. Оля й Мирослава замилувалися квітковим килимом із кульбабок. А Бориса та Миколу зацікавив басовитий джміль. Він гудів і залазив у квіти.

2 Підкресли речення з однорідними членами.

Кома між однорідними членами речення

Вправа 1. Попрацюйте разом! Прочитайте текст, дотримуючись перелічувальної інтонації. Зверніть увагу на розділові знаки між однорідними членами речень.

На місці колишнього панського городу нині овочеве поле і сад. *Тут вирощують огірки, капусту, моркву, помідори, кавуни, гарбузи. Уздовж вимощених доріжок зріють вишні, черешні, абрикоси, сливи. Усе росте, буяє, на очах наливається соками землі.* А все, мабуть, від того, що нахилений цей город до сонця. *Шумлять над ними високі дуби, явори, клени й липи.*

За *Платоном Воронько*

Запам'ятай!

Однорідні члени речення вимовляємо з перелічувальною інтонацією.
На письмі між однорідними членами речення ставимо кому.

Вправа 2. Спиши, вставляючи розділові знаки між однорідними членами речень.

1. Рівними рядами в садах ростуть *абрикоси груші яблуні сливи.*
2. У наших лісах ростуть *опеньки маслюки підберезники лисички.*
3. По Дніпру плавають *теплоходи баржі яхти човни.*
4. На клумбі ростуть *мальви ромашки чорнобривці.*
5. У магазині бабуся купила *сир масло сметану.*

Вправа 3. Запиши речення, поширюючи їх однорідними членами.

Зразок. *У шкільній бібліотеці є багато різних книжок, журналів, газет.*

1. Учнівський хор співав (*як?*) … , … , … .
2. Розкинулося поле (*яке?*) … , … .
3. Перший весняний день був (*яким?*) … , … .
4. На пришкільній ділянці учні (*що роблять?*) … , … землю.

Слова для довідки: ніжно, тихо, красиво; широке, безмежне; сонячним, теплим; скопують, розпушують.

Вправа 4. Спиши, вставляючи розділові знаки між однорідними членами.

Велика й прекрасна наша Батьківщина. В Україні є: *безмежні поля фруктові сади повноводні ріки синьоокі озера затишні гаї мальовничі села великі міста.* Багато в нашій країні історико-культурних пам'яток.

Вправа 5. Спиши текст, вставляючи розділові знаки між однорідними членами.

Тарас Григорович Шевченко — славетний поет і художник. Він писав щиро правдиво чесно. Мав гарний голос знав багато народних пісень чудово співав. Він любив слухати кобзарів бандуристів. І сам грав на кобзі скрипці. Він був справжнім співцем свого народу.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Палахкотять коло хати *мальви жоржини айстри маки, буяють біля них нагідки ромашки любисток*. Поруч із ними розкошує м'ята.

А є ще такі квіти — чорнобривці. Їх називають по-різному: *«жовтяки» «оксамитки»* тощо. Яскраві суцвіття виграють на сонці всіма відтінками *жовтих оранжевих червонасто-коричневих барв.*

Назву «чорнобривці» люди пов'язують із легендою про майстрів-чоботарів, які виготовляли до свят жіночі чобітки з яскраво червоними халявами й чорними головками.

Ці квіти вважаються незрадливими оберегами українського села.

2 Спиши перші два абзаци тексту, вставляючи розділові знаки між однорідними членами.

Хвилинка спілкування

Прочитайте. Продовжте розповідь.

— Я люблю допомагати мамі на кухні. У мої обов'язки входять: перебирання гречки, квасолі, гороху, чищення картоплі, моркви, миття тарілок, чашок, ложок, виделок. Мої найулюбленіші страви — це борщ, вареники, сирники. А чи допомагаєш ти?

Поєднання однорідних членів речення за допомогою сполучника *і* (*й*)

Вправа 1. Попрацюйте разом! Прочитайте вірш. Зверніть увагу, як поєднані між собою однорідні члени речення.

Дощ рясний,
густий, сріблястий,
теплий, теплий
припустив
на лани,
дуби гіллясті,
на посадки груш і слив.

Григорій Донець

Запам'ятай!

Однорідні члени речення можемо поєднувати сполучником *і* (*й*).
Якщо сполучник поєднує два однорідні члени речення, то кому не ставимо. Якщо ж цей сполучник повторюється, то ставимо кому.
Наприклад: *Густі й пахучі трави шелестять під ногами.*
У піснях народу явір і журиться, і думає, і розмовляє.

Вправа 2. Спиши речення, вставляючи, де потрібно, розділові знаки, які поєднують однорідні члени речення.

1. У людині має бути все прекрасним: і обличчя і одяг і душа і думки.
2. По діброві гуляє і виє і рве вітер.
3. І ручки і зошити і підручники і олівці — все це шкільне приладдя.
4. Над передачею працюють: продюсер оператор диктор.
5. На уроках фізкультури ми бігаємо і стрибаємо і граємо в різні рухливі ігри.

Вправа 3. 1 З групи речень утвори одне речення з однорідними членами за зразком. Використовуй сполучник *і* (*й*).

Зразок. *Марійка гуляла в саду. Оленка гуляла в саду. — Марійка й Оленка гуляли в саду.*

1. На луці росли жовті квіти. На луці росли блакитні квіти.
2. Батьки йшли тихо. Батьки йшли мовчки.
3. Шпаки раптом сполохались. Шпаки закричали. Шпаки здійнялися з дерева. Шпаки полетіли до річки.

2 Запиши утворені речення.

Вправа 4. Спиши речення, вставляючи, де потрібно, розділові знаки.

1. Ця весела рухлива голосиста пташка живиться насінням ялини.
2. Тягнуться до сонця і квіти і трави і віти кучеряві і гори голубі.
3. Мій друг Сашко завжди бадьорий стриманий і привітний.

Вправа 5. Спиши текст, вставляючи потрібні за змістом слова з довідки. Правильно розставляй розділові знаки між однорідними членами речення.

Сонечко пробилося крізь кучеряві й ... ... хмари. Його теплі й ... промінчики заграли на клумбі. А на ній аж засміялися ромашки лілії троянди й мальви. Маленькі і ... нагідки золотом укрили клумбу.

Слова для довідки: густі, чорні, ласкаві, яскраві.

Вправа 6. 1 Прочитай текст. До чого він закликає?

Любіть усе, що *красиве й прекрасне*, — *природу працю поезію живопис спорт і музику*. Прекрасне допомагає людині *жити й працювати цінувати дружбу любити своїх товаришів свою Батьківщину будувати життя і допомагає стати справжньою людиною*.

2 Спиши текст.

3 Правильно постав розділові знаки в реченнях.

1 Розгляньте малюнки.

2 За малюнками складіть невелику розповідь, використовуючи однорідні члени речення.

ТЕКСТ

Загальне поняття про текст

Вправа 1. Попрацюйте разом! Прочитайте два записи і спробуйте визначити, чим вони відрізняються.

1. Як чудово в лісі! Дятел бадьоро стукотить по дереву. Він не вміє співати. Замість пісні птах вистукує дзьобом.

2. Лисиця — відомий усім хижак. Курчатка народжуються жовтенькі, круглі, як кульбабки. У саду вже весна.

Запам'ятай!

Пов'язані за змістом речення утворюють *текст*.
У тексті кожне наступне речення продовжує і доповнює те, що було сказано в попередньому. Казка, оповідання, повідомлення, вірш — це тексти.
У тексті завжди про щось або про когось розповідається. Це його *тема*.
У кожного тексту є *основна думка* — це розкриття теми, те головне, що ми стверджуємо.

Вправа 2. 1 Прочитай.

У маленькому місті дуже любили театр. Афіші сповіщали про нову *прем'єру*. Люди чекали нової вистави. Наставав омріяний день. Мешканці міста одягали найкраще вбрання і йшли до театру.

Юрко взяв із кошика солодку ягоду малини й проковтнув. Ягода була дуже соковита.

Дорогою чоловіки купували квіти. Люди зустрічали знайомих і разом ішли на виставу. Театр виблискував урочистою красою. Усі чекали початку спектаклю.

За *Гурамом Петріашвілі*

Прем'є́ра — перший показ вистави в театрі.

2 Чи можна назвати прочитане текстом?

3 Спиши, вилучивши речення, які не стосуються теми тексту.

Вправа 3. Запиши текст, вставляючи в кінці речень розділові знаки.

На листочок примостилася маленька комашка Це — сонечко Не поспішай її знищувати По-перше, це дуже гарна комашка, а по-друге — корисна На мою думку, це одна з тих комах, яка бореться зі шкідниками садів і городів Протягом свого життя сонечко поїдає тисячі попелиць Щоб урятувати врожай від ненажерливої попелиці, сонечка часто летять на кілька кілометрів.

Пам'ятайте, що ці кольорові комашки допоможуть нам позбутися шкідників. Піклуйтеся про сонечок, і вони не залишаться в боргу.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Слон уміє розмовляти жестами. У цьому йому допомагають вуха й хобот. Якщо хобот у слона опущений, значить, тварина спокійна. Але ось слона щось занепокоїло — хобот і вуха неодмінно піднімаються. Розправлені вуха й загнутий кінчик піднятого хобота говорять про те, що слон розсердився. Узагалі мова хобота й вух у слона дуже виразна.

За Юрієм Дмитрієвим

2 Яка тема й основна думка тексту? 3 Спиши текст.

Вправа 5. 1 Прочитай текст. 2 Поміркуй, чому його складно читати.

Одного разу хлопець купався у морі й заплив далеко від берега із часом він втомився і почав тонути раптом поряд опинився дельфін він підхопив хлопця і почав носом підштовхувати його до берега.

3 Запиши текст, ставлячи в кінці речень крапки. Не забувай писати перше слово в реченні з великої букви.

Вправа 6. 1 Прочитай вірш. Чи є вірш текстом? Чому?

Не важливо де живеш ти, чи у місті, чи в селі,
є у кожному будинку мудра книга на столі.
Книга — вірний друг-порадник — розповість тобі про все
і незнаними шляхами в світ історій понесе.
Нам без книг ніяк не можна, в них є відповідь на все,
знає це людина кожна, що до рук її бере.
Книга — справжній наш учитель і в навчанні, і в житті,
допоможе при нагоді у великім відкритті.

Віталій Войтко

2 Спиши вірш.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте.

Історія паперу сягає сивої давнини. Багато років тому жив у Китаї працьовитий і винахідливий ремісник Цей Лунь. Він здогадався розтовкти деревину бамбука й шовковиці на борошно. Висипав його в казан, додав до нього вапна, залив водою і кип'ятив доти, доки вариво перетворилося на білу густу масу. Додав до неї трохи клею. А тоді вилив у ситечко і якийсь час струшував. Вода стекла, а кашка лягла рівним шаром, утворивши тоненьку плівку. Так було винайдено папір.

За *Паолою Утевською*

2 Доведіть, що це текст.

3 Прочитайте словосполучення.

1. Винахідливий ремісник. 2. Деревина бамбука. 3. Історія виникнення паперу.

4 Виберіть ті словосполучення, що розкривають тему тексту. Чи можуть вони бути заголовком до тексту?

Запам'ятай!

***Заголовок* — це назва тексту або його частини. Заголовок має бути чітким і коротким. Він розкриває тему або основну думку тексту.**

Вправа 8. 1 Прочитай текст.

Казка живе на світі стільки, скільки й людство. Спочатку люди складали казки й розповідали їх в усній формі. Подорожніх, які мандрували від одного поселення до іншого, господарі запрошували переночувати й завжди просили розповісти щось цікаве. Мандрівників тих звали баянами. З тих старовинних розповідей і народилися казки.

2 Добери до тексту заголовок. 3 Спиши текст.

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Книжка з давніх-давен була у великій пошані. Київський князь Володимир Святославович, який жив більш як тисячу років тому, відкривав школи, спеціальні майстерні, де переписували, розмножували книги. А в часи князювання Ярослава Мудрого в Києві при Софійському соборі було засновано першу в Київській Русі бібліотеку.

2 Про що розповідається в тексті? Яка його тема?

3 Добери заголовок і спиши текст.

Вправа 10. 1 Розглянь малюнки. 2 Прочитай текст.

Повітряний змій для нас нині — це просто іграшка. Але мало хто знає, що це найдавніший літальний апарат. Він з'явився більш як дві тисячі років тому в Китаї. Робили його у вигляді яскравих риб, птахів, крилатих драконів.

Повітряні змії часто слугували листоношами, помічниками в різних справах. І в наш час вони працюють — піднімають у небо термометри, щоб виміряти температуру повітря, та інші прилади, за допомогою яких передбачають погоду.

З *журналу «Барвінок»*

3 Яка основна думка цього тексту? Що нового ти з нього дізнався?

4 Добери заголовок до тексту.

5 Спиши текст.

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

Люди сіють хліб. Щедро оспівана ця праця людська. Зерно для людини й досі залишається земним дивом. Воно безсмертне. Кинуте в землю, стає колоском. Наливається соками землі й сонця.

Нелегко дається хліб. Справжню ціну йому складають хлібороби, ті, хто до землі найближче, хто від засіву до жнив живе сподіваннями й турботами хлібної ниви, у кого в душі вміщується весь колосковий лан.

За *Миколою Сингаївським*

2 Про що розповідається в тексті? Яка його основна думка?

3 Добери до тексту заголовок.

4 Спиши текст.

Вправа 12. 1 Прочитай текст.

Виручив Василько з біди бджілку. Бджілка хотіла напитися — і впала в бочку з водою. «Тону-у! — дзижчить. — Тону!» Василько кинув на воду листочок. Вилізла на нього бджілка, обсушила крильця та й полетіла...

Покликала мама Василька вечеряти. Поставила на стіл молоко, мед, хліба нарізала. Їсть Василько, а мама й каже:

— Це меду тобі назбирала бджілка, що ти її врятував.

— Одна бджілка — й стільки меду?! — здивувався Василько.

— А вона всім-всім бджілкам розповіла, от вони й постаралися. **Добра звістка швидко по світу лине.**

Василь Дуб

2 Добери до тексту заголовок.

3 Спробуй пояснити зміст виділеного речення.

Вправа 13. 1 Прочитай.

У дворі нового будинку не росло жодного дерева. Дорослі привезли машиною саджанці. Старшокласники посадили їх. Молодші школярі допомогли старшим зробити клумби й посадити на них квіти. Улітку новий двір став зеленим і затишним. Сюди приходять відпочивати дорослі й діти.

2 Визнач тему тексту.

3 Чого навчає цей текст? Яка його основна думка?

4 Добери заголовок до тексту.

5 Спиши текст.

За малюнком складіть розповідь на тему «Прийшла весна».

Зв'язок між реченнями в тексті

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте тексти.

1. *Іволга* має чудовий голос — *її* голос схожий на звучання флейти. Вміє *іволга* й неприємно верещати. За це *іволгу* називають і лісовою флейтою, і лісовою кішкою.

Іволга — дуже корисний птах. *Іволга* поїдає шкідливих для лісу отруйних волохатих гусениць, яких не поїдає більшість інших лісових птахів.

2. *Іволга* має чудовий голос, схожий на звучання флейти. Вміє *вона* й неприємно верещати. За це *пташку* називають і лісовою флейтою, і лісовою кішкою.

Іволга дуже корисний птах. *Вона* поїдає шкідливих для лісу отруйних волохатих гусениць, яких не чіпає більшість інших пернатих мешканців лісу.

2 Порівняйте тексти. Який із них «бідніший»? Чому?

3 Поміркуйте, яким способом було вдосконалено текст? (Заміною повторюваних слів, вилученням повторюваних слів.)

4 Запишіть слово *іволга.* Знайдіть у другому тексті всі замінники цього слова. Запишіть їх.

Запам'ятай!

Речення в тексті поєднуються за допомогою слів. Для зв'язку використовуються синоніми й слова *він, вона, воно, вони; цей, ця, це; там, спочатку, потім, після цього* тощо. Вони допомагають уникнути повторювання слів, а отже, урізноманітнюють мовлення.

Вправа 2. 1 Прочитай текст. Чому він має такий заголовок?

Соняшники

На полі багато великих яскравих *голівок.* То *соняшники*. Особливо гарні *вони* на світанку. Стоять *соняшники*, омиті чистою світанковою росою. Ідеш стежиною і милуєшся *їхньою* красою.

2 Які слова використано в тексті, щоб пов'язати речення одне з одним і уникнути повторення слова *соняшники*?

3 Про чию красу говориться в останньому реченні? Яке слово на це вказує?

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Ми з вами у спадок одержали сучасну українську мову — багату, мелодійну, красиву. **Нею** можна висловити будь-яку думку, як у віршах та оповіданнях, так і у дуже серйозних наукових працях. Але **вона** легко, без зусиль, сама в руки не дається. Щоб володіти мовою на належному рівні, треба вчитися довго й наполегливо.

2 Як ти думаєш, замість якого слова вжито виділені слова? Для чого зроблено таку заміну?

3 Придумай заголовок до тексту.

4 Спиши текст.

5 Підкресли однорідні члени в першому реченні.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Ми живемо в **Україні**, розташованій у центрі Європи. **Україна** — спільний дім для всіх народів, які її населяють. Ми любимо свою **Україну** й пишаємося нею. Любов до **України** називають патріотизмом.

2 Зверни увагу на слово, що повторюється у реченнях тексту. Подумай, як уникнути повторень.

3 Спробуй пояснити роль виділених слів у цьому тексті.

4 Спиши текст, замінюючи слово *Україна* словами *вона*, *Батьківщина, держава.*

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Сьогодні Славка́ запросили на день народження. Сусідській дівчинці Маринці виповнилося дванадцять років. *Маринка* запросила друзів і однокласників. *Славко* купив букет квітів і вивчив вітальний вірш напам'ять. *Славко* також узяв величезну книжку «Енциклопедія для дівчаток» у подарунок *Маринці*. *Маринка* радо зустріла *Славка*.

За *Оксаною Радушинською*

2 Спиши текст, замінюючи слова, які повторюються, словами з довідки.

Слова для довідки: іменинниця, він, хлопчик, дівчинці, вона, товариша.

3 Як змінився текст?

Вправа 6. 1 Прочитай текст, добираючи з дужок потрібні за змістом слова.

Людям мальва відома здавна. Ще древні греки та римляни цінували та розводили (мальву, цю квітку). Тільки для них мальва була не квіткою, а лікарською рослиною і… салатом. З її молодих листочків (вони, греки, люди) готували смачні, корисні для здоров'я салати. Вони й назвали (її, квітку, рослину) мальвою.

За *Аллою Коваль*

2 Запиши утворений текст.

Вправа 7. 1 Прочитай текст і добери до нього заголовок.

Одного разу ми стояли на вулиці біля газетного кіоску. Каштан, що ріс поряд, покривав *його* зеленим гіллям із розпростертими листками, боронив від палючого сонця. А *він*, мов добрий супутник, підтримував своїм дашком два кетяги зелених їжакуватих плодів. І обом, певно, від того сусідства було зручніше, затишніше в житті.

За *Анатолієм Дрофанем*

2 Спиши текст.

3 Підкресли слова, які допомогли уникнути повторення слів.

1 Розгляньте малюнки.

2 Спробуйте за малюнками скласти розповідь, уникаючи повторення слів.

3 Поміркуйте, як могла б змінитися розповідь, якби її починати з останнього малюнка, не знаючи змісту попередніх.

Абзац

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте два тексти.

1. Над вікном будинку було ластів'яче гніздо. Одного разу з гнізда випало пташеня. Вадим підняв його і поклав у гніздо. Ластівки кружляли навколо й щебетали.

2. Над вікном будинку ластівки виліпили гніздо. Незабаром у ньому з'явилися пташенята.

Одного разу з гнізда випало пташеня. Воно безпорадно лежало на землі й жалібно пищало.

Вадим пожалів пташеня. Він підняв його, поставив драбину і обережно поклав пташеня у гніздо.

Навколо кружляли ластівки й радісно щебетали. Хлопцю здалося, що пташки дякують йому за допомогу.

2 Порівняйте тексти. Чим вони відрізняються один від одного?

3 Поміркуйте, чому в другому тексті кожна нова думка починається з нового рядка.

Запам'ятай!

***Абзац* — це частина тексту, яка містить одне або кілька речень. Абзаци пов'язані між собою за змістом. Кожний абзац починається з нового рядка.**

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Червона книга

Щоб зберегти природу, люди створили Червону книгу — книгу, що постійно нагадує людству про небезпеку, яка нависла над тваринним і рослинним світом. Ця книга велика, червоного кольору. Вона попереджає кожного з нас: «Зробіть що-небудь! Врятуйте!» До неї заносять ті види тварин і рослин, що зникають або рідко трапляються.

Ідея створення книги належить відомому англійському зоологові, професору Пітерові Скотту.

Нині на земній кулі близько 20—25 тисяч видів рослин і 500 видів тварин перебувають на межі зникнення.

2 Зверни увагу на частини тексту, що починаються з абзацу. Про що йдеться у кожній частині?

3 Спиши перший абзац тексту.

Хвилинка спілкування

— Я можу годинами грати на мобільному телефоні.

— А я використовую мобільний телефон за призначенням, тому що …

Продовжте діалог.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Сонце в полудень стоїть високо. Його ласкаве, тепле проміння проникає всюди. Літній день довгий, сонячний. Ніч коротка. Тільки згасне вечірня зоря, як починає світати.

Повітря наповнене пахощами трав, квіток. Луки вкрились яскравим килимом квітів. Дозріли суниці. Легким рум'янцем укрились ягоди горобини.

З гаїв, лісів лине спів соловейка, зозулене «ку-ку». У полі чути веселу пісню жайворонка.

У червні багато турбот у птахів і звірів. Вони дбають про малят, добувають їм їжу. Скоро настане літо!

2 Поміркуй, як пов'язані між собою речення в останньому абзаці.

3 Знайди в тексті речення, яке може бути заголовком до нього.

4 Спиши текст.

Вправа 4. 1 Прочитай казку.

Жив на світі чоловік. Звали його Рік. Було в нього чотири доньки: Зима, Весна, Літо й Осінь. Характери вони мали різні.

Весна була весела, гомінка й грайлива. Коли вона приходила, співали пісні струмочки, річечки та джерельця. Цвіли перші квіточки.

Літо вирувало, співало й купалося з гомінкими дітками в ставках, у річках. Пахла липа та акація. Дозрівали овочі, фрукти, ягоди.

Осінь позолотила і обірвала листочки. Вигнала пташок до вирію. Загнала комашок у щілинки. Принесла ранкові приморозки й тумани.

Прийшла Зима і накрила все своєю сніговою ковдрою. Замело, засніжило, заморозило. Тепер усе спатиме й чекатиме Весну.

За *Петром Керанчуком*

2 Спробуй переказати казку.

3 Визнач, скільки абзаців у тексті.

4 Спиши перший абзац.

5 Підкресли назви пір року.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Сашко на уроці позичив у Артема олівець і забув повернути. Через два дні Артем хотів забрати свій олівець. Він довго думав над тим, як краще сказати про це товаришеві. І ось наважився. …

2 Допоможи Артему дібрати найкращі слова.

— Сашко, тобі вже не потрібен мій олівець?
— Сашко, поверни, будь ласка, мені олівець.
— Сашко, прошу повернути мені олівець.
— Сашко, поверни мій олівець!

3 Запиши утворений текст.

1 Розгляньте малюнки.

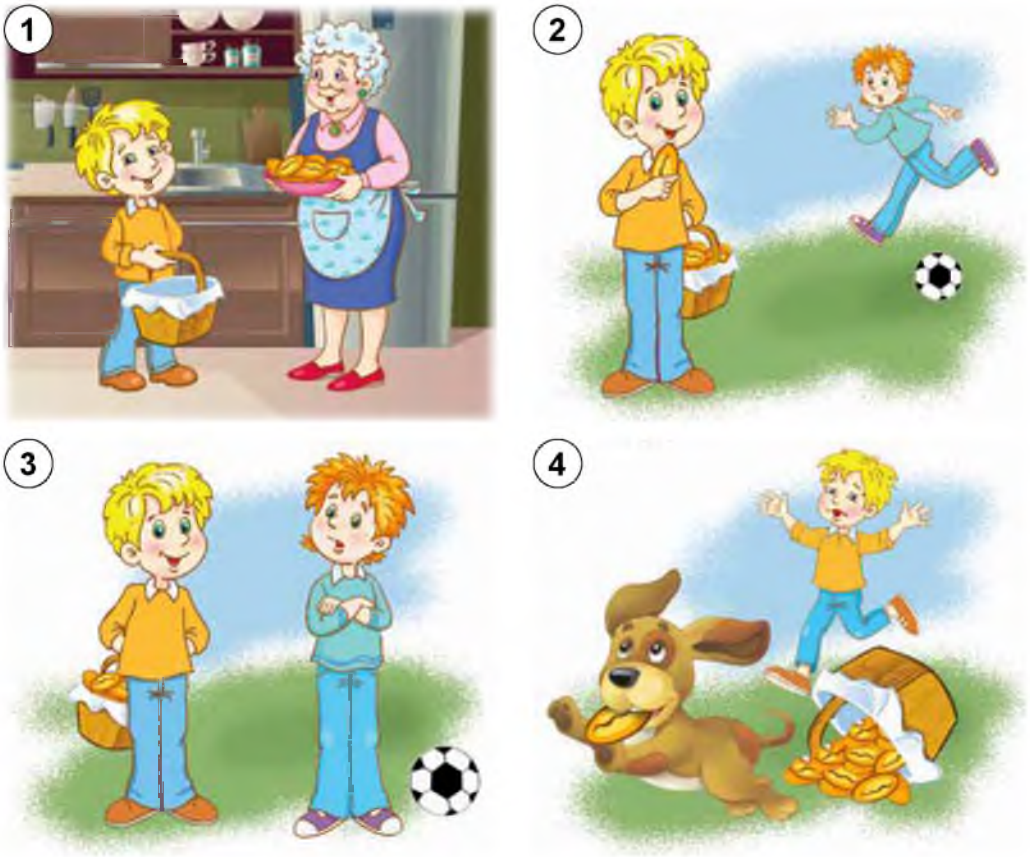

2 Спробуйте скласти розповідь за малюнками.

3 Доберіть до розповіді заголовок.

4 Поміркуйте, чого навчає розповідь.

Поділ тексту на частини. План тексту

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте легенду.

Дністер

1. Зачин

Знаєте, чому річка Дністер має таку назву?

2. Основна частина

Колись у давнину тут, де Дністер зараз плине, протікав собі маленький безіменний струмок, а вздовж нього люди жили. Були серед них мисливці, хлібороби. І мали вони свій календар. Чи то сіяти треба було, чи свята якогось чекали, то, щоб не збитися з ліку, вони кожен день позначали на піску, що був на березі струмка, позначками. Що не день, то нова позначка. По тих позначках вони знали, скільки днів залишилося, наприклад, до весни...

Але одного разу струмок розлився на довколишні поля і затопив береги. Коли вранці вода спала, вийшли люди на берег, а їхніх позначок на піску нема.

— Хтось дні стер, — бідкалися люди й самі собі відповідали: — Та хто?! Струмок дні стер.

З того часу і стали називати струмок, який дні стер, — Дністер.

3. Кінцівка

Тепер це вже не струмок, а велика річка. А бере вона початок аж у самих Карпатах з-під могутнього дуба.

2 Поміркуйте, про що розповідається в основній частині тексту. Зі скількох абзаців вона складається?

3 Спишіть кінцівку легенди.

4 Поясніть правопис власних назв у тексті.

Запам'ятай!

У тексті є *зачин* (*початок*), *основна частина* й *кінцівка*. Кожна частина тексту починається з нового рядка — абзацу.

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Кожне дерево в лісі живе своїм життям, по-своєму розвивається.

Дуб — дерево міцне. Навесні, коли ліс уже одягнувся у весняне вбрання, на дубі довго не розкриваються бруньки. Повільно росте його листя, зате воно не боїться ні бур, ні приморозків.

Настане осінь, оголиться ліс. А дуб побуріє. І довго-довго серед білого снігу темнітиме його шкіряне листя.

За *Юрієм Збанацьким*

2 Спробуй переказати текст.

3 Доведи, що це текст.

4 Добери до тексту заголовок.

5 Відшукай зачин, основну частину, кінцівку тексту.

6 Спиши основну частину тексту.

Вправа 3. 1 Прочитай текст. Зверни увагу на виділені слова. Кого вони називають?

Лелеки

Весною на даху нашої хати оселилися **лелеки. Вони** наносили сухого гілля, м'якої трави й вимостили собі розкішне гніздо.

Незабаром у **птахів** вивелося **п'ятеро малят**. **Вони** жадібно розкривали дзьобики й просили їсти. **Батьки** по черзі літали на болото й годували своїх **дітей**. **Вони** майже ніколи не відпочивали.

Молоді лелеки швидко навчилися літати. А восени **лелеча сім'я** полетіла у вирій.

2 Дай відповіді на запитання.

1. Про що йдеться на початку тексту?
2. Про що повідомляється далі?
3. Чим закінчується текст?

1 Розгляньте малюнки. 2 Складіть за малюнками розповідь. Доберіть до неї заголовок. У розповіді вживайте слова: *Микола, Андрій, друзі, вони.* Не забувайте про складові частини тексту.

Вправа 4. 1 Прочитай оповідання.

Край лісу стояла самотня хатина. Жив у ній старий лісник з онукою Лесею.

Не мала з ким дружити лісникова онука. Єдиними друзями в неї були квіти. Прибіжить дівчинка до них на галявину, сяде на травицю, віночок звиває, пісеньку співає. І квіти полюбили її за веселу вдачу.

Минув якийсь час — засумувала Леся.

— Що мені робити, квітоньки? Дідусь мій занедужав, на хворе серце скаржиться.

І дівчинка заридала так гірко, що одна з квіток конвалія заплакала теж. Її прозорі духмяні сльози закрапали просто на простягнуті Лесині долоні. Обережно зібрала їх дівчинка й понесла додому.

Подивився лісник на прозорі краплі, вдихнув їхні чудові пахощі, і його хворе серце перестало боліти.

2 Якій цілющій рослині присвячено оповідання? Що тобі відомо про цю лісову квітку?

3 Знайди в оповіданні зачин, основну частину й кінцівку.

4 Спиши кінцівку оповідання.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Який вигляд має клен навесні, коли цвітуть дерева? Він серед них нічим не виділяється. Квіти в нього непоказні. Але бджоли прилітають до них за нектаром.

А восени клен перевтілюється. Він палахкотить яскравим полум'ям. Ніби вогняні шапки, летять за вітром його листки.

Осінь зриває з кленів строкате листя, щедро кидає його на лісовий килим, тче з нього неповторний казковий візерунок.

Із книги *«Цікаве довкілля»*

2 Розкажи, про що йдеться у тексті.

3 Скільки частин у тексті?

4 Спиши абзац, у якому йдеться про клен навесні.

Хвилинка спілкування

Ти телефонуєш своєму другу (подрузі). Слухавку бере його (її) мама. Поміркуй, як ти привітаєшся. Про що запитаєш? З'ясувавши, що друга (подруги) немає вдома, як закінчиш розмову?

Склади діалог, використовуючи такі слова: *добрий день, будь ласка, запросіть, перекажіть*.

Вправа 6. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

У березовому гаю тихо й мирно лежав ставок між берегами. Вода була чиста й прозора.

На протилежному березі виднівся горбуватий насип у зріст людини. Це хатка бобрів. Важкі колоди підпирали стіни хатки. Вона була наче міцна фортеця.

Усередині хатки, заховані від цілого світу, жили четверо пухнастих клубочків. Маленькі, пухкенькі, з блискучими чорними оченятами. Задні лапки в них були чорненькі, а передні — малесенькі. Пласкі хвостики бобренят здавалися гумовими. Вони почували себе щасливими й захищеними у своїй міцній домівці.

2 Перекажіть текст за планом.

План

1. Ставок у березовому гаю.
2. Хатка бобрів.
3. Пухнасті клубочки.

Запам'ятай!

План тексту **коротко визначає послідовність найважливіших подій, описаних у тексті.**

Вправа 7. 1 Прочитай текст.

Був ясний сонячний день. Мені не захотілося сидіти вдома, і я пішов до парку. Там було цікаво.

Раптом я побачив квітку. Стебельце в неї високе, схоже на соломину. На верхівці квіточка, мов маленьке сонечко. І в цього сонечка безліч золотих пелюсток, ніби промінчиків. А листочки цієї квітки великі, зубчасті, казкові. Вони ніби оберігають рослину від небезпеки.

Чудова квітка! З гарним настроєм я повернувся додому.

2 Склади план тексту.

3 Запиши складений план.

Вправа 8. 1 Прочитай текст.

Подарували мені якось маленького пухнастого зайчика. Хутро в нього було сіре, задні лапки довгі-предовгі. Вуха теж довгі.

Став я помічати, що зайчик сумує. Дедалі частіше на вікні сидить. А іноді до дверей підбіжить і починає стукати. Шкода мені його стало. Виніс я зайчика у двір, опустив на землю. А він глянув на мене, немов подякував, і швидко-швидко пострибав у ліс.

Дикі тварини мають жити на волі.

2 Про кого розповідається в тексті? Що саме розповідається?

3 Знайди речення, у якому виражено основну думку тексту. Чи може це речення бути заголовком?

4 Знайди й прочитай зачин, основну частину та кінцівку тексту.

5 Спробуй переказати текст за поданим планом.

План

1. Подарували маленького зайчика.
2. Зайчик засумував.
3. Де мають жити дикі тварини.

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Сашко прокинувся дуже рано, адже сьогодні його чергування у класі. Смачно поснідавши, вдягнувся і пішов до школи. По дорозі на навчання він зустрів однокласників Вітю і Миколку.

Прийшовши в клас, Сашко полив квіти, витер дошку, позамітав підлогу, роздав зошити. Все приготував до уроку.

Цілий день він стежив за порядком у класі. Наприкінці дня вчителька похвалила його.

2 Визнач основну думку тексту. 3 Добери заголовок до тексту.

4 Склади й запиши план тексту.

Хвилинка спілкування

1 Прочитайте незакінчені речення. 2 Придумайте, як закінчити кожне з речень, щоб вийшли поради читачеві.

1. Читай книжку …
2. Якщо в тексті трапляються незнайомі слова, то треба …
3. Не встиг дочитати книжку до кінця — …
4. Коли гортаєш сторінки, …
5. Не бери книжку …

Вправа 10. 1 Прочитай текст.

Книжка має давню історію. Коли книжок у сучасному вигляді ще не було, сторінками слугували камені, стіни печер, посуд. Такі книжки були важкими та незручними. Перші книжки, сторінки яких було зроблено з паперу чи зі шкіри, були дуже дорогі. Тому їх було мало. Нині ж у світі налічується близько 130 мільйонів найменувань книжок.

Є книжки-гіганти. Висота однієї з них сягає 2 метрів, і написано її більш як тисячу років тому. Ще одна така книжка називається «Пантеон англійських героїв» і має розмір однокімнатної квартири. Розмір однієї літери — 15 сантиметрів.

Найменшу книжку — «Мураші» — було надруковано наприкінці минулого сторіччя в Японії, її розміри трохи більші за сантиметр. Але є набагато менші за розмірами книжки. Так, є збірник віршів, у 15 разів менший від макового зернятка. Цю книжку можна побачити тільки за допомогою *мікроскопа*.

Мікроско́п — прилад для розглядання дрібних предметів.

2 Прочитай речення у правій і лівій колонках. Чим вони відрізняються? Чи можуть ці речення бути планом прочитаного тексту?

1. Що використовували замість сторінок у давнину?
2. У скільки разів найменша книжка менша від макового зернятка?
3. Чи багато книжок у тебе вдома? Чи великі вони?

1. Історія книжки.
2. Книжки-гіганти.
3. Найменші книжки.

3 Дай відповіді на запитання.

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

Київ

Київ — столиця України. Це старовинне місто, якому вже понад півтори тисячі років. Воно розкинулося на берегах річки Дніпро.

Красивий Київ у будні й у свята, у всі пори року. А особливо навесні, коли розцвітають каштани.

Це місто-пам'ятник, місто-сад.

2 Склади план тексту.

3 Перекажи текст за планом.

4 Спиши текст.

1 Прочитайте зачин і кінцівку розповіді. Основну частину придумайте за малюнками. 2 Складіть план розповіді. 3 Складіть розповідь за планом.

Зачин. Настав травень. Дні стали теплими й сонячними. Тато вирішив, що вже час садити город.

Основна частина. .....

Кінцівка. У серпні ми зібрали багатий урожай городини.

1 Розгляньте малюнки.

2 За малюнками складіть план розповіді.

3 Складіть розповідь за планом.

Текст-розповідь

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Вийшов кіт на поріг. Мружиться від ясного сонечка. Аж чує — горобці зацвірінькали. Принишк, насторожився. Тихенько пробирається до тину. А там горобці сидять.

Підкрався до самого тину та як плигне. Хотів горобця схопити. А горобчик — пурх та й утік. Кіт перелетів через тин та в калюжу.

Чалапає додому. Соромно йому. А горобці позліталися з усього подвір'я, над невдахою цвірінчать. Сміються над котом.

За *Василем Сухомлинським*

2 Доберіть заголовок, який виражав би основну думку тексту.

Запам'ятай!

Текст, у якому про когось або щось розповідається, повідомляється, — це *текст-розповідь.* Розповідь дає відповіді на питання: *що сталося? що відбулося?*

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Ліс — найкращий санітар повітря. Людям, які мають хвороби органів дихання, дуже корисно дихати повітрям хвойних лісів. Хвоя виділяє особливі речовини, які вбивають хвороботворних бактерій. Саме тому санаторії для людей із захворюваннями органів дихання зводять у місцях, де росте багато хвойних дерев.

Чисте повітря хвойних лісів додає бадьорості й здоров'я.

2 Добери до тексту заголовок.

3 Про що йдеться у тексті? Чи є він текстом-розповіддю?

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Біля річки в мене є улюблене місце. Там є вербичка, яку ми посадили разом із дідусем.

Одного весняного ранку дідусь приніс маленький саджанець. Ми вирішили посадити його на березі річки. Дідусь викопав ямку і опустив у неї вербичку, а я закидав коріння землею. Потім ми щедро полили деревце.

Наша вербичка привітно шелестить листям і дарує всім гарний настрій.

2 Про що розповідається в тексті? Визнач його основну думку.

3 Добери до тексту заголовок. 4 Спиши основну частину тексту.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Після смачного обіду крокодил розлігся на прибережному піску, відкрив рот і задрімав. Пташка тут як тут: сміливо вскочила у відкриту пащу крокодила. Вона почала викльовувати залишки їжі, що застрягли в нього між зубами. Але ось пташка помітила мисливців, які обережно наближалися до крокодила. І одразу ж почувся її неголосний, але різкий сигнал. Блискавично крокодил розплющує очі, і за секунду він уже у воді. Пташка подала сигнал небезпеки, і крокодил зрозумів його. Пташка ця навіть друге ім'я має — крокодилячий сторож.

Юрій Дмитрієв

2 Який це текст? Визнач його основну думку.

3 Добери заголовок до тексту.

4 Спиши текст.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Двічі поливав

— Дерево — це краса! Це — чисте повітря! Це — життя! — пояснює вчителька. — І якщо кожен із вас посадить і виростить хоча би по деревцю, то незабаром наше місто стане квітучим садом... Завтра, діти, ми будемо садити дерева.

Минула зима, настала весна. На уроці природознавства вчителька сказала:

— Діти, сьогодні ми з вами знову підемо садити дерева. І мені дуже хотілося б довідатись, як ростуть ваші деревця, які садили ми восени. Ну от ти, Василько, розкажи. Росте твоє деревце?

— Росте! Я його двічі поливав.

— Коли?

— Уранці та ввечері щодня, — відповів Василько.

Вчителька похвалила його і запитала Михайлика:

— А як твоє деревце?

— Засохло, — опустивши додолу очі, відповів Михайлик.

— Ти що, не поливав його?

— Поливав!

— Скільки?

— Теж двічі... Один раз у квітні, коли посадив, а другий раз, коли ішов на канікули.

За *Миколою Колесниковим*

2 Чи є цей текст текстом-розповіддю?

3 Спробуй переказати текст за поданим планом.

План

1. Як пояснила вчителька, що таке дерево?
2. Як місто може стати квітучим садом?
3. Що зробили діти навесні?
4. Як поливав Василько своє деревце?
5. Чому дерево, яке посадив Михайлик, засохло?

4 Зроби свій висновок про значення дерев.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Ніхто з вас, певне, і не підозрював, що тварини можуть спілкуватися. Вони контактують між собою за допомогою запахів, рухів тіла, голосу. Звуки можуть відтворювати не тільки звірі, птахи, комахи, а й мешканці морських глибин.

З народження кожна тварина володіє певною кількістю звуків. За допомогою їх вони вітаються, повідомляють про знайдену поживу, сигналізують про тривогу, задоволення.

Звуки тварин дуже різні. Підраховано, наприклад, що голоси й пісні лише птахів мають майже чотириста відтінків.

За *Володимиром Бондаренком*

2 Чи є текст текстом-розповіддю?

3 Спиши зачин тексту.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається?

Як скласти текст-розповідь?

Якось Славко сказав Оленці:

— Мені найважче під час складання тексту розпочати його, бо я не знаю, як почати.

— Це дуже просто, — відповіла Оленка. — Спочатку подумай, на яку тему ти хочеш скласти текст. Потім **добери зачин**. **Пам'ятай при цьому, що зачин у тексті-розповіді — це речення, у якому називають дійових осіб, про які далі буде розповідь.**

Наприклад: «Жили собі дід і баба...» (у казках). Або: «Петрусь дружив із Галинкою...» Крім того, у зачині може називатися час, коли відбувалася дія: «Це було влітку», — або місце дії: «Одного разу ми пішли в ліс».

Далі, **в основній частині, треба розповідати про те, що відбулося чи відбувалося. А в кінці — речення, яке ніби підсумовує сказане або виражає основну думку.**

2 Прочитайте ще раз розмову Славка й Оленки. Про що запитував Славко? Що йому розповіла Оленка?

Вправа 8. Склади текст-розповідь про свій відпочинок у місті під час канікул, вставляючи пропущені слова.

Весняні канікули я провів (провела) у місті. Це — місто … . Воно подобається мені, тому що … . Ми ходили в цирк з … . Там побачили … . Особливо мене вразило … . Я відвідав (відвідала) з … музей. А потім … повів (повела) мене в зоопарк. Там було багато … . Але найбільше мені сподобалися … .

Вправа 9. 1 Прочитай уривок з оповідання.

Конвалія під вікном

Уже півроку нездужає Наталочка. Тяжка в неї недуга: ноги не рухаються, мов чужі. Лежить Наталя вдома в постелі день і ніч.

Ми не забуваємо однокласницю, ходимо до неї щодня.

Весною Наталине ліжко поставили біля вікна. Вона дивиться на траву, листя і каже:

— Як мені хочеться походити по траві!

А то раз Наталя побачила зелені листочки, немов долоньки.

— Дивіться, — шепоче вона, — конвалія!

Наталя була так рада, аж щічки зарум'янилися.

Та сталося лихо. Вночі була велика злива. Рано-вранці, до сходу сонця, коли Наталя ще спала, ми прийшли в садок і побачили: конвалія лежить зламана.

— Що ж робити? …

За *Василем Сухомлинським*

2 Продовж оповідання, користуючись словами з довідки.

Слова для довідки: Наталя засмутиться; сходили до лісу; викопали кущик; посадили під вікном; дивись, як біліють дзвіночки; а я боялася; гроза; вітер; снилося, що буря зламала конвалію.

Вправа 10. 1 Прочитай текст.

Прийшла Надійка зі школи й сказала:

— Бабусю, приший мені ґудзика, будь ласка. Від пальто відірвався.

— Неси, внучко, голку з ниткою.

……

— Дякую тобі, бабусю, — сказала Надійка.

— За що? Ти ж сама все зробила.

— А за науку.

2 Чи є текст повним? Що в ньому відсутнє? Спробуй скласти повну розповідь. 3 Запиши повний текст.

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Одного разу до дуба прийшов хлопчик. Він любив пустувати. Тож і подумав: «А що це воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю? Ото, мабуть, булькне!» Підняв камінь, кинув його у криницю. Булькнуло дуже. Камінь упав на дно й закрив джерело.

Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Якось він прийшов на те місце, де колись була криниця, зеленів луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко.

— Де ж це воно все поділося? — здивувався дідусь.

За *Василем Сухомлинським*

2 Чи завершений цей текст? Чому?

3 Придумай кінцівку тексту, користуючись словами з довідки.

4 Запиши кінцівку тексту.

Слова для довідки: пригадав, що зробив; пошкодував; витяг камінь із криниці; криниця ожила.

1 Розгляньте малюнок. 2 Прочитайте слова з довідки. 3 За малюнком і словами з довідки спробуйте скласти текст-розповідь.

Слова для довідки: одного разу, зоопарк, дуже цікаво, бачили мавпочок, левів і тигрів, вольєр зі слоном, величезний, у нього великі вуха, маленькі очі, каталися на поні, повертались задоволені.

Текст-опис

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Ви, мабуть, знаєте, що художник малює фарбами, а письменник творить словами. Щоб писати тексти, необхідно знати секрети слів.

Сьогодні ми ознайомимося з описом. Описи бувають різні: зображати можна людей, тварин, будинки, вулиці, природу, події та явища. Описуючи, ми словесно малюємо. Якщо це добре зроблено, тоді легше уявити, про що йдеться у тексті.

За *Дзвінкою Матіяш*

2 Спишіть другий абзац тексту.

3 Підкресліть слова, які вказують: що й кого можна описувати.

Запам'ятай!

Текст, у якому описується предмет, тварина, людина, різні процеси та явища, — це *текст-опис*. Опис дає відповіді на питання *який? яка? яке?*

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

У зеленому затишному храмі, вся переплетена золотими нитями сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця — ромашка. *Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, із сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, у білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикроплена дрібною, як вістря стальної голки, росичкою.*

Григорій Тютюнник

2 Спиши опис ромашки.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

У Наталочки очі, як черешні, що вистигають у рясних полтавських садах. Великі, круглі, темні. І личко кругленьке, смаглявеньке. Дідусь так і називає її: «Моя черешенька!»

Оксана Іваненко

2 Спиши опис дівчинки.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Високо на дереві сиділа ворона. Чи можна назвати її гарною? *Одноманітний чорний колір із синюватим металевим відтінком. Блискуче, як антрацит, пір'я, чорні очі, могутні пазурі на лапах. Величезний, міцний, як долото, дзьоб. Рухлива голова. Зір у ворони гострий, слух відмінний.* Ворона добре переносить як холод, так і спеку.

За *Веллом Клінгером*

2 Спиши опис ворони.

Вправа 5. 1 Прочитай два тексти. Поміркуй, що в них спільного і що — відмінного.

1. Заєць — дика тварина. Шуба в нього влітку сіра, а взимку — біла. Звір має довгі вуха і трохи розкосі очі. Передні лапи в нього коротші, а задні — довші. Ця тварина дуже полохлива.

2. Хто там стрибає між кущами? Та то ж заєць шукає собі куточок для відпочинку!

Стрибнув він до молодої дикої груші, погриз трохи кори і прямо до пенька. Вирив собі ямку під пеньком, ліг і задрімав.

За *Олександром Копиленком*

2 Спиши текст-опис.

Вправа 6. 1 Прочитай текст-опис.

Лиско — звичайний собі собака-дворняга. Шерсть у нього сірого кольору. Капловухий, з білою зіркою на лобі і дуже кудлатий — як вівця. На ньому завжди сила-силенна реп'яхів, якірців, стрілок. Без цього навіть неможливо уявити Лиска. По тому, що на нього начіплялося, можна відгадати, де він бігав.

Натура в Лиска непосидюча. Все шастає, до всього принюхується. А що вже любить кататися за автомобілями і мотоциклами!

Борис Комар

2 Чи сподобався тобі опис собаки? Чим саме?

3 Опиши (усно) кількома реченнями тварину, яка живе в тебе вдома або у твоїх знайомих.

Вправа 7. 1 Прочитай текст.

Вася Глечик мріяв стати героєм. Але про це не знала жодна жива душа. Не те що в їхньому шостому «Б», а взагалі у світі.

Бо, якби хто дізнався, сміху було б на всю школу. Ви ж погляньте тільки на Васю. Щуплявий, маленький. Шийка маленька, вуха великі, відстовбурчені, ще й окуляри на носі. Ні, на героя Вася не схожий. Аж ніяк!

За *Всеволодом Нестайком*

2 Чи справді Вася Глечик не може стати героєм? Чому?

3 Спиши абзац, який містить опис хлопця.

Вправа 8. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

— Скажи, будь ласка, Оленко, — знову звернувся до дівчинки Славко. — А тексти-описи складають так само, як і тексти-розповіді?

— Майже так. Тільки в зачині тексту-розповіді вказують на час чи місце дії або дійових осіб. А **в зачині тексту-опису називають той предмет, істоту або явище природи, що будуть описувати**. Наприклад: «Це — синичка». А в кінцівці висловлюють оцінку (найчастіше схвальну) того, що описували: «Ця пташка — справжня красуня!» Крім того, до тексту-розповіді ставимо питання *що робить? що зробить?*, а до тексту-опису — *який? яка? яке?*

2 Про що розповідається у тексті?

3 Прочитайте ще раз розмову Славка й Оленки.

4 Про що запитував Славко? Що йому розповіла Оленка?

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Наша класна кімната велика, світла, простора. У ній три великі вікна. Праворуч від дверей стоять книжкові шафи. Їх п'ять, і кожна заповнена книжками, журналами, газетами. У класі в три ряди стоять дерев'яні столи з двома стільцями біля кожного. Біля вікна — учительський стіл. На одній стіні висить дошка, а зверху — портрет Тараса Шевченка, прикрашений вишиваним рушником. На іншій стіні розміщені планшети з основними правилами української мови. А ще квіти. Їх багато, вони скрізь: на підвіконнях, шафах, учительському столі.

Я завжди з хвилюванням і радістю переступаю поріг нашої класної кімнати.

2 Який це текст? 3 Спробуй усно описати свій клас.

Вправа 10. Склади текст-опис за малюнком і запитаннями.

1. Хто це?
2. Яка в білки шубка?
3. Яка голівка, які очі, вушка?
4. Який хвостик?
5. Якою є ця тваринка?

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

Тюльпан — чудова весняна квітка. У неї гнучке стебло та видовжені листки. Квітка цієї рослини складається з п'яти ніжних великих пелюсток, які бувають багатьох кольорів. Тюльпан — не лише красива рослина, а й пахуча. Її аромат приваблює своєю свіжістю та приємністю. Тому цю квітку цінують люди в усьому світі.

2 Який це текст?

3 Прочитай і відгадай загадку.

Із малої цибулини
виріс весняної днини.
Весь червоний — гордий пан.
Не козак це, а ... .

4 Склади текст-опис за запитаннями.

1. Яке стебло тюльпана?
2. Якої форми листки тюльпана?
3. Які пелюстки квітки?
4. Яких кольорів бувають тюльпани?
5. Чому цю квітку цінують в усьому світі?

Вправа 12. 1 Прочитай текст.

Назва цього птаха — лелека. Це незвичайний птах. Він увесь білий, тільки кінці крил — чорні. Коли крила згорнуті, то чорне залишається ззаду. Тому його називають чорногузом. Лелека — символ багатьох країн. Його зображено на печатках, гербах, прапорах, монетах. Про нього складають пісні, вірші, оповідання, казки. І він на це заслуговує. Лелека дуже вірний птах. Він завжди повертається до свого гнізда.

2 Розглянь малюнки.

3 Склади текст-опис за поданим планом. Використовуй слова з довідки.

План

1. Кого зображено на малюнках?
2. Де лелеки будують свої гнізда?
3. Яке в лелек оперення?
4. Які в лелек крила?
5. Яка в лелек шия?
6. Які в птаха ноги?
7. Як українці турбуються про цього птаха?

Слова для довідки: довга, довгі, довгий, білий, білосніжний, червоний, червоні, чорні, гордий, вірний, турботливий, довірливий, відданий.

Вправа 13. 1 Прочитай текст.

На дереві зручно прилаштувався дятел. Який він гарний! Голівка й спина чорні. На потилиці яскрава червона пляма. На чорних крилах — білі плямочки і смужечки. Увесь строкатий, тому його й прозвали строкатим дятлом.

2 Склади за запитаннями опис дятла, використовуючи речення з тексту.

1. Який дятел?
2. Які в дятла голівка й спина?
3. Що в дятла на потилиці?
4. Що в дятла на крилах?

За малюнком складіть текст-опис.

Текст-міркування

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте текст.

Дід Василь розповідає: «Прилетіли лелеки цієї весни. Не застали гнізда на хаті. Я переніс його на стовп. Сіли, роздивилися і піднялися в небо.

Ну, *думаю*, покинули нас лелеки. *По-перше*, їхнього гнізда немає. *По-друге*, нового не побачили. Я був *переконаний*, що лелеки нас покинули. Аж раптом дивлюся, спускаються й сідають на нове гніздо. І клекочуть весело.

І я зрадів, ніби сини з далекої дороги повернулись».

За Яремою Гаяном

2 Прочитайте речення, у яких дід Василь розмірковував над тим, чому лелеки можуть покинути його хату. Які слова для цього він використовує?

3 Спишіть другий абзац тексту.

Запам'ятай!

Текст, у якому щось обговорюється, пояснюється, стверджується, — це *текст-міркування.* Міркування дає відповідь на питання: *чому?*

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Люди не можуть жити без чистого повітря, свіжої зелені, без спілкування зі звірами і птахами. Саме тому вони облаштовують зоопарки, ботанічні сади, тримають птахів, звіряток, риб, ящірок у себе вдома. Люди годинами із задоволенням і користю спостерігають за своїми улюбленцями.

Це наші земляки, ми разом живемо на Землі. Як же їх не берегти, не охороняти?

За Миколою Сладковим

2 Який це текст? Поясни свою думку.

Вправа 3. 1 Прочитай три тексти. Визнач які вони (розповідь, опис, міркування).

1. На клумбі розтулилась рано
червона чашечка тюльпана.
З цієї чашечки бджола
росу-студеницю пила.

Дощик веселий приблудив,
налив у чашечку води.
Купались там аж до зірок
мураха, коник і жучок.

Людмила Кудрявська

2. Шия жовта, хвіст зелений,
борода — як маків цвіт.
Ходить він по садку
і співа: «Ку-ку-рі-ку!»

3. *Народна мудрість справедливо стверджує: «Знати і вміти — за плечима не носити». Якщо людина має знання або вміє щось робити власноруч, то ці знання й уміння завжди залишаються з нею. У будь-якій життєвій ситуації вона зможе їх застосувати й не чекати допомоги від інших.*

2 Спиши текст-міркування.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Треба вміти поводити себе в лісі. На жаль, є діти, які, збираючи ягоди, з корінням виривають кущики чорниці, можуть розкидати мурашники, пташине гніздо. Чому вони так чинять? Тому що не полюбили ще ліс, не знають, що кущик чорниці живе триста років, що в тому лісі, де є мурашники, дерева менше хворіють, що без пташиної пісні ми не почуємо голосу весни.

Ліс відкриває свої таємниці лише тому, хто приходить до нього як друг. Чим більше ти знатимеш про ліс, тим більше любитимеш його. А того, кого любиш, і сам ніколи не скривдиш і іншим не дозволиш.

Надія Надєждіна

2 Визнач основну думку тексту. 3 Спиши останній абзац тексту.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

Головне в житті

Що найголовніше в житті? Один говорить: найголовніше — вугілля. Якби не вугілля, зупинилися б машини, не було б вугілля, люди замерзли б... Інший твердить: найголовніше — метал. Без металу не було б ні машин, ні вугілля, ні хліба, ні одягу. А третій каже: найголовніше — хліб. Без хліба не працювали б ні шахтарі, ні металурги, ні льотчики.

Хто з них правий? Що найголовніше в житті?

Найголовніша — праця, бо без праці не було б ні вугілля, ні металу, ні хліба.

Василь Сухомлинський

2 Які міркування висловлено в цьому тексті? Який зроблено висновок?

3 Випиши речення, у яких ужито слова *твердить*, *каже*.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Більше знати, більше вміти

Дехто думає так: тепер машини працюватимуть, а люди тільки на кнопки натискатимуть.

Неправильно думає.

Головною робочою силою була і буде людина. Людина з її розумом, з її вмілими руками. Людина робить машини. Вона ними керує. Треба багато знати, щоб побудувати навіть найпростішу машину. І керувати машиною можна тільки тоді, коли знаєш її будову.

2 Визнач основну думку тексту.

3 Спиши останній абзац.

Вправа 7. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте речення. Чи можна назвати їх текстом-міркуванням? Чому?

Слово *Київ* пишемо з великої букви, тому що це — назва міста. А ми знаємо, що назви міст і сіл пишуть із великої букви.

Розмірковуйте так: *Ці два речення пов'язані між собою за змістом. У першому реченні висловлено твердження, а в другому — доведення його правильності.*

2 Складіть (усно) текст-міркування «Що потрібно робити, аби бути здоровим» за поданим зачином. Використовуйте слова з довідки.

Для того щоб бути здоровим, потрібно: ...

Слова для довідки: виконувати правила особистої гігієни; гуляти на свіжому повітрі; займатися спортом; правильно харчуватися; це допоможе бути.

Вправа 8. 1 Прочитай текст. Чи є він повним?

— Дідусю, навіщо ти саджаєш цю маленьку яблуньку? — питає Василько дідуся. — У нас такий великий сад!

— Сад — то наше багатство. Ти подивись ... Ти послухай ... Ти посмакуй ... Ти вдихни повітря, — стиха сказав дідусь.

За *Ніною Ковпак*

2 Доповни текст-міркування, використовуючи слова з довідки.

Слова для довідки: навкруги; спів пташок; шелестіння листя; дари природи.

Вправа 9. 1 Прочитай неповний текст. Доповни його, скориставшись довідкою.

Комп'ютер — … … . Уся наша сім'я користується комп'ютером. Тато блискавично створює свої схеми, плани. Мама швидко складає тексти. Брати вміють відшукати цікавий матеріал для позакласної роботи. Тільки мені всі допомагають.

Нині сучасна людина, яка не вміє користуватися новими технологіями, втрачає багато можливостей. Водночас лікарі зауважують, що дітям … … перебувати багато часу … … . Це негативно впливає на зір і на фізичний стан.

Тому діти мають … … … … і якнайменше часу проводити біля монітора комп'ютера.

Слова для довідки: корисна річ; дуже шкідливо; біля монітора; дослухатися до батьківських порад.

2 Запиши утворений текст.

Вправа 10. 1 Прочитай текст-міркування, доповнюючи його словами з довідки.

Хто винайшов папір? Люди? Ні, … . Оси відщеплювали тонкі волокнинки з дерева, з'єднували їх клейкою речовиною і пересували доти, доки не одержували паперові пластинки. Комахи використовували їх для … … … . Отже, … … паперу були … .

За *Олександром Ємченком*

Слова для довідки: комахи; утеплення своїх гнізд; першими творцями; оси.

2 Запиши утворений текст.

Хвилинка спілкування

Прочитайте й продовжте речення.

Текст складається з …
Усі речення в тексті …
У тексті є зачин, …
До тексту можна дібрати …
До тексту можна поставити …

Відновлення текстів із деформованою будовою

Вправа 1. Попрацюйте разом! 1 Прочитайте.

Рибалка довіз її до берега. Білка одразу вискочила з човна й пострибала в ліс.

Рибалка ставив сітки на лящів у залитих паводком луках. Він повільно пробирався човном крізь кущі, що стирчали з води.

На одному з кущів він побачив один рудий гриб. Раптом гриб стрибнув — і прямо до рибалки в човен. У човні він зараз же перетворився на мокру перелякану білочку.

2 Чи можна назвати прочитане текстом? Чому?

3 Розмістіть прочитане за розвитком подій.

4 Доберіть заголовок до утвореного тексту.

Вправа 2. 1 Прочитай жартівливий вірш. Що в ньому неправильно?

Виглядає бджілка з хатки:
— У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок, як намет,
тільки дощ, як кулемет.

Піднімає джміль фіранку,
каже: — Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось,
чи дощу не почувалось?

Ліна Костенко

2 Спиши вірш правильно.

Вправа 3. 1 Прочитай текст. Чи правильно розміщено його частини? Який текст за метою висловлювання?

Але над усе Юля любила малювати. Це вона робила блискуче. У дівчинки була заповітна мрія — стати художником.

В одному великому місті жила дівчинка Юля. Звичайна дівчинка: ніс у *ластовинні*, оченята карі, кіски стирчать. Дівчинка любила кататися на роликах, ласувати морозивом, дивитися мультики.

За *Валерієм Герланцем*

Ластови́ння — руді цяточки на шкірі.

2 Спиши текст у правильній послідовності.

Вправа 4. 1 Прочитай текст. Чи правильно розміщено його частини? Який текст за метою висловлювання?

Отже, без людини не було б техніки. Потрібно вчитися, здобувати знання, щоб створювати цікаве й корисне.

Техніка полегшує життя людини.

Звичайно, вона допомагає кожному. Твоїй матусі — поратися по господарству. Що було б, якби не було пральних машин, холодильників, електричних і газових плит? На мою думку, техніка виконує багато важкої роботи. Адже, якби не було трактора, комбайна, автомобіля, підйомного крана, — усе потрібно було б робити вручну. Усю техніку створила сама людина. Це витвір її розуму.

За *Лідією Андрієць*

2 Запиши текст у правильній послідовності.

Вправа 5. 1 Прочитай текст. Чи правильно розміщено його частини? Який текст за метою висловлювання?

Війнув вітерець. Розлетілися кульбабові діти на пухнастих парашутиках урізнобіч.

Росла в парку кульбабка. Старенька, зовсім сіра. Діти її вже виросли й зібралися в путь.

Насіннячко впало в маленьку тріщинку на асфальті.

Прогрілася земля, задзвеніли струмочки. З насінинки пробився паросток. Дуже скоро кульбабка спалахнула жовтим вогником.

Присипало його снігом, а під снігом так солодко спати.

— Перша кульбабка! Жовта, пухнаста! Хай росте! — сказав водій і об'їхав квіточку.

За *Галиною Лебедєвою*

2 Запиши текст за розвитком подій.

Вправа 6. 1 Прочитай текст. Чи правильно розміщено його частини? Який текст за метою висловлювання?

І от настає час, коли дядько Роман виходить із двору з великим тугим вузлом. Дядько на хвилинку зупиняється і занурює руку в свій загадковий вузол. З вузла з'являється яблуко. Та яке! Червонобоке, свіже, велике, просто мов сонце вранішнє.

Дядько Роман виростив садок. І в садку в нього справжні дива! На одній гілці яблуко біле. А на сусідній — золотаве або й зовсім червонощоке.

За *Олесем Гончарем*

2 Запиши текст за розвитком подій.

1 Розгляньте малюнки. 2 Спробуйте скласти зв'язну розповідь за малюнками.

ПОВТОРЕННЯ ЗА РІК

Слово

Вправа 1. 1 Прочитай словосполучення.

М'який хліб, *м'який характер*; важка валіза, *важкий характер*; *золоте серце*, золота обручка; *сонячна усмішка*, сонячний день; *кам'яне обличчя*, кам'яний будинок.

2 Випиши словосполучення, які вжито в переносному значенні.

Вправа 2. 1 Спиши речення.

1. Бабуся прожила *довге життя*. У Оксани дуже довге волосся.
2. Дуб шелестів *кучерявим чубом*. У Сергійка кучерявий чуб.
3. Цукор на смак солодкий. *Солодка усмішка* не завжди щира.
4. Леся носить золоті сережки. Панує *золота осінь*.
5. Сьогодні був *важкий день*. Тато приніс додому важку сумку.

2 Поміркуй, у яких реченнях слова вжито в прямому значенні, а в яких — у переносному.

Вправа 3. 1 Прочитай загадку та відгадай її.

Весною перша *прокидається*,
а *злюща*! *Жалиться* й *кусається*.
Як добре кип'ятком ошпариш —
зелений борщ із неї звариш.

2 Які слова в загадці вжито в переносному значенні?

Вправа 4. 1 Прочитай речення.

1. Дитина вдарила ніжку.
2. Петро обчистив шапку гриба і його ніжку.
3. У кутку стояв стілець зі зламаною ніжкою.

2 Спиши речення.

3 Подумай і скажи, як ти розумієш значення слова *ніжка* в кожному реченні.

Вправа 5. 1 Спиши текст. 2 Підкресли слово, що має кілька значень.

Для чого півневі гребінь?

У нашого півня червоний *гребінь*. Уночі, як тільки кури посідають на сідало, він бере свій *гребінь* і розчісує яскравого хвоста. Через те й хвіст у нього такий. Розчесавши хвоста, півень кладе *гребінь* на голову, а вдень ходить, розпустивши хвоста.

За *Василем Сухомлинським*

Вправа 6. Із поданих слів випиши близькі за значенням (синоніми) до слова *іти*.

Нести, *рухатися*, розповідати, *ступати*, писати, *крокувати*, *човгати*, малювати, бігти, мовчати, летіти, повзти, *прямувати*, тупцяти.

Вправа 7. 1 Прочитай слова.

Будинок, дорога, вихований, сердитий, говорити.

2 Добери до слів синоніми, використовуючи слова з довідки.

3 Запиши слова разом із синонімами.

Слова для довідки: шлях, дім, чемний, хата, розмовляти, злий, розгніваний, шосе, домівка, ввічливий, траса, казати.

Вправа 8. 1 Прочитай прислів'я.

1. Говори *мало*, слухай *багато*, а думай іще більше.
2. Слухай *перший*, а говори *останній*.
3. Знай *більше*, а говори *менше*.
4. Удар *забувається*, а слово *пам'ятається*.

2 Випиши протилежні за значенням слова (антоніми) парами.

Зразок: *радість — смуток;*

Вправа 9. До поданих слів добери антоніми з довідки.

сонячний день — … день
гарячий чай — … чай
новий горщик — … горщик
біле курчатко — … курчатко
радісний настрій — … настрій

Слова для довідки: похмурий, холодний, старий, чорне, сумний.

Вправа 10. 1 Прочитай вірш, вибираючи з поданих синонімів ті, що найкраще відповідають змісту.

Мрія

Як виросту — збудую (будинок, хату),
на хаті колесо (приладнаю, приб'ю),
а там я поселю (літаючу, крилату)
лелечу, клекітну (сім'ю, пару).
Нехай розводиться, гніздиться,
по всіх деревах і (хатах, будинках),
нехай мені щоночі сниться,
що я літаю, наче (птиця, птах).

Дмитро Павличко

2 Запиши вірш.

Будова слова

Вправа 1. 1 Прочитай групи слів.

- Вода, *водій*, водичка, водяний, у воді.
- Квітка, квітник, у квітнику, заквітчати, квітень, квітковий.
- Лікар, лікувати, до лікаря, *лікоть*, лікарня, у лікарні.
- Вулиця, вуличка, на вулиці, вуличний, *вулик*, вуличкою.

2 Знайди «зайве» слово в кожній групі.

3 Спиши спільнокореневі слова й познач у них корінь.

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Розповідь про море

Я знову на *морі*. Воно ніколи не буває однаковим і завжди кличе *моряків*. Сьогодні *морська* вода ласкава, з легкими хвилями. А завтра — великі *морські* хвилі вже заливають *приморський* пляж. А скільки незвіданого в *морських* глибинах! Піщане дно *моря* вкрите піщаними мушлями. *Морською* хвилею їх виносить на берег. Я люблю збирати мушлі і уявляти, що це загублені скарби затонулих кораблів.

Море, ти ласкаве і таємниче. Ти з минулого, сучасного й майбутнього життя!

За *Мар'яною Братко*

2 Спиши текст.

3 Знайди в тексті спільнокореневі слова й познач у них корінь.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Професія гончара в Україні завжди була шанованою. Є села: Гончари, Гончарівка, Гончарівське. Гончар — це майстер-чарівник, який на гончарному крузі перетворює грудочку м'якої глини на справжній витвір мистецтва. Багато прекрасних речей створили українські гончарі зі звичайної глини.

2 Випиши з тексту спільнокореневі слова.

3 Познач у виписаних словах корінь.

Вправа 4. 1 Прочитай словосполучення.

Завітала **бабус*я***, їдемо до **бабус*і,*** вітаємо **бабус*ю***, співаємо з **бабус*ею***.

2 Спиши словосполучення.

3 Познач корінь і закінчення у виділених словах.

Вправа 5. 1 Спиши прислів'я. 2 У слові *робота* познач закінчення.

1. Багато рук — легка робот*а*.
2. По робот*і* пізнають людину.
3. Млин сильний водою, а людина — робот*ою*.
4. Зробивши робот*у*, добре відпочивати.
5. Без охоти нема робот*и*.

Вправа 6. Спиши, вставляючи пропущені закінчення.

1. Пам'ятайте всюди вірну мамин.. науку. У ясне життя і всюди мам.. вас веде за руку. А як вивчитесь з літами, вдячні мам.. за турботу, ви поїдете від мам.. в інший край десь на роботу.

2. Чи є в світі що світліше, як мамин.. очі? Чи є в світі що щиріше, як серденько мам..? Чи є в світі що дорожче, як мам.. кохана?

Вправа 7. 1 Спиши, вставляючи пропущені закінчення.

Я дуже люблю ліс. У ліс.. є багато цікавого й корисного. Я знаходив у ліс.. багато пташиних гнізд. Пташки корисні для ліс.. . Часто зустрічав у ліс... білок. Ліс — окраса землі. Я захопився ліс... на все життя. Бережіть ліс!

2 Познач корінь у спільнокореневих словах.

Вправа 8. 1 Спиши слова.

*З*різати, *с*ховати, *пере*лізти, *при*бігти, *роз*возити, *до*вчити, *за*сіяти, *на*водити, *від*пливти, *по*думати.

2 Познач у словах префікс.

Вправа 9. 1 Прочитай, утворюючи за допомогою префікса *на-* нові слова.

Садити, писати, лагодити, годувати, мити, мазати, кинути, нести.

2 Запиши утворені слова й познач у них префікс.

Вправа 10. 1 Прочитай текст.

Сходіть до лісу. Сядьте там або **походіть** тихенько, **притамувавши** подих. **Послухайте**, і ви почуєте справжні лісові звуки.

Он **заспівала** іволга, наче скрипка. Соловейко **розливається**, як сопілка. Сорока полохливо **застрекотала**. Грак і той **посвистує**. Скрипить ясен могутніми гілками.

2 Спиши текст.

3 У виділених словах познач префікс.

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

Виросла берізка стрункa й кучерява. На лісовій галявині **розкинула** вона своє гілля. А в гущавині гілок **поселилися** птахи. З кожним роком берізка **набиралася** сил.

Але **прийшли** на галявину діти. **Підійшли** до берізки, **розмахнулися** сокирою. Стрепенулася берізка, і **впали** на землю прозорі капельки. **Прилаштували** до ранки жолобинку, і **полився** прозорий пахучий сік.

Пройшла весна. **Настало** літо. Але берізка стояла смутна. До осені було далеко, а на ній уже **пожовкло** листя.

2 Випиши виділені слова.

3 Познач у виписаних словах префікс.

Вправа 12. Спиши, розкриваючи дужки.

(Від)штовхнув, (від) берега, (під)казав, (під) деревом, (по)садка, (по) саду, (до)писав, (до) письма, (над)ломив, (над) полем, (за)говорив, (за) лісом, (з)носити, (з) татом.

Вправа 13. 1 Спиши слова у стовпчик.

Роз'їзд, під'їзд, під'їздити, об'єднати, роз'єднати, в'їзд, роз'їхались, з'їзд, об'їзд.

2 Познач у словах префікс.

3 Через тире запиши слова, поділяючи їх для переносу.

Зразок: *роз'їзд — роз'- їзд.*

Вправа 14. Від поданих слів утвори нові за допомогою суфіксів *-к-*, *-ик-*, *-ок-*.

Хмара, дощ, брат, лист, молот, зуб.

Вправа 15. 1 Спиши вірш.

Ворон каже воронятку:
— Мій **біленький**.
Слон говорить слоненятку:
— Мій **маленький**.
Заєць каже зайченяті:
— Мій **хвостатий**.
Гуска шепче гусеняті:
— Мій **крилатий**.
Лев говорить левенятку:
— Мій **ласкавий**.
Лис говорить лисенятку:
— Мій **лукавий**.

Микола Сингаївський

2 У виділених словах познач суфікс.

Вправа 16. 1 Спиши текст.

Посадив **дідусь** у садку дику **яблуньку**. Зрізав зелену верхівку. Розколов **стовбурець** і увіткнув молодий **пагінець** від хорошої яблуні.

Захворіла **яблунька**. Але скоро одужала й зрослася з чужою гілкою. П'є **гілочка** соки дикої **яблуньки** і росте швидко. Через три роки зацвіло дерево білими запашними квітами. Потім пелюстки опали. На їхньому місці з'явилась зелена зав'язь. До осені виросли великі, рум'яні, солодкі яблука.

За *Костянтином Ушинським*

2 У виділених словах познач суфікс.

Іменник

Вправа 1. 1 Прочитай слова.

Блакитне, їде, *море*, *дитинство*, прекрасне, металевий, *олівець*, говорити, співати, *дошка*, *пташка*, весела, *дівчина*, *клас*, *хлопець*, читає, біжить, зелена, *день*, світлий, *школа*, *учень*.

2 Випиши іменники.

Вправа 2. 1 Прочитай словосполучення.

Радісна звістка; рідне місто; сіра миша; зелене дерево; усміхнена дівчинка; чорний кіт; гарячий суп; біле яйце.

2 Спиши словосполучення.

3 Підкресли іменники.

Вправа 3. 1 Прочитай слова.

Людина, ніч, блискавка, яблуня, весна, лікар, небо, продавець, калина, сорока, поле, ручка, кіт, пенал, кінь.

2 Запиши іменники за зразком.

Зразок. *Назви істот (хто?): …*
Назви неістот (що?): …

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Жодне *господарство* не може існувати без *перевезень*. *Вантажі* перевозять повітряним, морським, залізничним, автомобільним *транспортом*.

Без *транспорту* в наш час не може працювати жоден *завод*, *фабрика*, *шахта*, *друкарня.*

Уяви, що *транспорт* зупинився б лише на *тиждень*. І завмерло б усе. *Котельні* не одержали б *газу*, *друкарні — паперу*, *хлібозаводи — борошна*, *магазини — товарів*. На *полях* залишився б *урожай*.

От і виходить, що *транспорт — помічник* усьому.

2 Спиши текст.

3 Підкресли іменники.

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

У *дівчинки Наталочки* почався веселий *ранок*. Це відчувало навіть *кошеня Коржик*. *Пташки* радісно співали. *Сонце* розігнало темні *хмари*. *Небо* було чисте і прозоре.

Дзеленькнув мобільний *телефон*. *Тато* підібрав *Наталочці* кумедний *сигнал телефону* — *монетка* за *монеткою* сипалися в *скарбничку*. Коли *дівчинці* телефонували, дзеленчали *монетки*. Тепер телефонував *однокласник Тарас.*

За *Анатолієм Птіциним*

2 Про що розповідається у тексті?

3 Випиши з тексту іменники.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Український письменник *Іван Якович Франко* народився у селі *Нагуєвичах*, що біля міста *Дрогобича* в *Західній Україні.*

Івась учився добре, тому вступив до гімназії. Закінчивши її, став студентом університету в місті *Львові*, а потім навчався у *Відні* — столиці *Австрії*.

За *Володимиром Балагурою*

2 Випиши з тексту власні назви.

Вправа 7. Спиши текст, розкриваючи дужки.

Київ

(К, к)иїв — столиця (У, у)країни. Він розташований на берегах (Д, д)ніпра. Скрізь зеленіють сади, парки, сквери. На площах стоять пам'ятники (Т, т)арасу Шевченку, (І, і)вану Франку, (Л, л)есі (У, у)країнці, (Б, б)огдану (Х, х)мельницькому.

Головна вулиця (К, к)иєва — (Х, х)рещатик.

(К, к)иїв — одне з найкрасивіших міст у світі.

Вправа 8. 1 Прочитай слова.

Пісня, дорога, герой, народ, вишня, яйце, вікно, вітер, країна, річка, урок, сестра, брат, сонце, молоток, жито, мир, небо, зоря, край, село, дорога, вода, вулиця, ніж, кінь, будинок.

2 Спиши іменники.

3 Визнач і надпиши рід іменників.

4 Познач закінчення іменників.

5 У яких іменників немає закінчення? До якого роду вони належать?

Вправа 9. 1 Спиши вірш.

Іменник любить називати
завжди на ймення кожну річ:
земля, країна, сонце, мати,
печаль і радість, день і ніч.

Володимир Верховень

2 Визнач і надпиши рід іменників.

Вправа 10. 1 Спиши текст. Визнач і надпиши рід виділених іменників.

Удосвіта вийшов **хлопчик** Петрусь із татом надвір. **Тато** їхав у **поле** на роботу й пообіцяв взяти його з собою.

Небо вже посвітлішало. На сході зайнялася рожева **смуга**.

— Тато, нехай наш **кінь** Буланко ступає тихо-тихо. Я хочу побачити **мить**, коли **зірка** погасне.

Петрусь боявся кліпнути очима, опустив повіки, але не втримався. То була мить, менша від макового **зернятка**. Однак коли відкрив повіки, зірки вже не було.

За *Василем Сухомлинським*

2 Визнач і надпиши рід виділених іменників.

Вправа 11. 1 Запиши подані іменники в множині.

Рука, плече, літак, пісня, дерево, хвиля, сад, клен, зірка, книжка, стіл, ручка, тарілка, птах, ставок, звір, кущ, квітка, лопата.

2 Познач закінчення.

Вправа 12. 1 Прочитай текст.

Був *кінець червня*. Довкола зеленими теплими *хвилями* шуміли *поля*. Уже звелися на *зріст* вусаті *ячмінь* і *жито*, мало не під *рукою дітей* вибуяли *трави*. І весь *світ* був квітучим, запашним. Він ніс тільки *добро*, і двоє *хлопчиків*, бігаючи навипередки, сміялися легко, безжурно, щиро.

Віктор Терен

2 Спиши текст.

3 Іменники, вжиті в однині, підкресли однією лінією, а вжиті в множині — двома.

Вправа 13. 1 Спиши текст.

У народній **пісні** — душа народу. З колисковою **піснею** мати прищеплює дитині все найкраще, найсвітліше, найблагородніше, що є в її серці. Через **пісню** вона передає немовляті свою любов до рідної мови.

Наша **пісня** — наше багатство.

2 Визнач відмінок виділених слів.

Вправа 14. Спиши, вставляючи потрібні закінчення.

У саду росла ожин.. . На кожному кущі було багато ожин.. . Цій ожин.. вже два роки. Ми любимо їсти ожин.. . За ожин.. треба доглядати. На ожин.. вже достигли ягоди.

Вправа 15. Спиши речення, вставляючи потрібні закінчення в іменах *Марія* і *Микола*.

1. У мене є друзі (*хто?*) Микол.. і Марі.. .
2. Я прийшов у гості (*до кого?*) до Микол.. і Марі.. .
3. Приніс подарунки (*кому?*) Микол.. і Марі.. .
4. У кінотеатрі побачив (*кого?*) Микол.. і Марі.. .
5. Мені весело (*з ким?*) з Микол.. і Марі.. .
6. Нові пальто (*на кому?*) на Микол.. і на Марі.. .
7. Микол.. , Марі.. , приходьте до мене в гості.

Вправа 16. 1 Спиши текст, ставлячи іменники у відповідному відмінку.

Гарно й затишно в (скверик) на Львівській (площа) нашої (столиця). Ліворуч і праворуч (алея) ростуть старі липи. Вони гостинно запрошують до (відпочинок). У кінці (скверик) вирізняється нещодавно споруджений пам'ятник видатному українцеві Борисові Грінченку. Він дуже любив (діти) і написав для них багато (твори). Цікаво розповідав письменник про (історія) України, її розкішну (природа). Чимало (твори) він присвятив (донька) Насті.

2 Підкресли власні назви.

Вправа 17. 1 Спиши текст.

Ми живемо в **Україні**, розташованій у центрі Європи. **Україна** — спільний дім для всіх народів, які її населяють. Ми любимо свою **Україну** і пишаємося нею. Любов до **України** називають патріотизмом.

2 Визнач відмінок виділених слів.

Прикметник

Вправа 1. 1 Спиши вірш.

Дзвіночки в лісі *ніжні-ніжні*,
немов сніжинки *білосніжні*.
В *зеленім* листі спочивають,
п'янкий весняний запах мають.

Ніна Ковпак

2 Підкресли прикметники хвилястою лінією.

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Уздовж тротуару хизувалися своїм *темно-зеленим лапатим* листям *розлогі* каштани. Усю весну любувалися ними люди. Бо ж як тільки сонечко обігріє *пишні* бруньки, пустунка-хмара вмиє їх *теплим* дощем. *Весняний* вітер висушить лагідно. Каштани витягають із *довгих клейких* рукавів укриті *ніжним білим* пухом листочки.

Каштани нагадують *казкові новорічні* ялинки. І ніхто не звертає уваги на *тоненького* клена. Чиясь *добра* рука посадила його в одному ряду з красенями каштанами.

За *Миколою Магерою*

2 Випиши з тексту прикметники.

Вправа 3. Запиши текст, поширюючи його прикметниками.

На нашому подвір'ї росте … кущ калини. Весною він зацвітає … цвітом. Восени на ньому з'являються … ягоди. … ягоди дуже … для здоров'я людини. Обов'язково вживай ці … дари природи. Ти завжди будеш … .

Слова для довідки: великий, білим, червоні, калинові, корисні, чудові, здоровим.

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Пролетіла травнева **гроза**. Вона вже відшуміла, а подих її ще відчутний. Десь удалині знову щось блисне і загримить. Виглянуло яскраве **сонечко**. Воно огорнуло землю своїм теплом. Задзвеніли струмки. А в небі з'явилася загадкова **дуга**. Які чудові **барви**! Як майстерно дібрані кольори! Це — райдуга!

2 Випиши виділені іменники та зв'язані з ними прикметники за зразком.

Зразок: *гроза (яка?) травнева.*

Вправа 5. Подані словосполучення запиши у множині.

солодка цукерка — солодкі цукерки
кислий лимон — …
світлий день — …
зелена трава — …
дерев'яний стілець — …
гострий ніж — …
темна ніч — …
добра людина — …
гарна квітка — …

Вправа 6. Спиши вірш, уживаючи слова, що в дужках, у множині.

Покосили жито, жито і пшеницю,
і шепочуть квіти про (нічна) зірниці,
про (ранкова) роси, про вітри (ласкавий),
що під ними гнуться верби (кучерява).
Щедрий дар Вітчизні віддають баштани
і сади, де сяйво поміж листям тане.
І синіє небо над зеленим гаєм,
рідний край вітає з добрим урожаєм.

Володимир Сосюра

Вправа 7. Спиши текст, уживаючи слова, що в дужках, в однині.

Кінчилася тепла (літні) ніч. Займається над лісом (ранкові) зоря. Над лісовими галявинами ще стелиться (білі) туман. Уже прокинулись співучі птахи. Закувала зозуля. Скоро зійде (теплі) сонечко. Ось повертається з нічного полювання (зморені) зайчик. Ганялася за ним (хитрі) лисиця.

Вправа 8. 1 Добери до іменників потрібні за змістом прикметники з довідки.

… дівчинка
… поле
… хліб
… серце
… борошно
… літо
… береза
… зошит
… справа
… ромашка

Слова для довідки: весела, житнє, свіжий, добре, пшеничне, спекотне, струнка, учнівський, добра, біла.

2 Запиши утворені словосполучення.

2 Познач рід прикметників.

Вправа 9. 1 Спиши речення.

1. У нас є повноводні річки, глибокі озера, родючі землі, широкі степи.
2. У наших лісах живуть різні тварини.
3. Ліса приносять щедрі дари природи.
4. Навесні на вулицях міст і сіл квітують білі нарциси й червоні тюльпани.
5. Діти нашої школи з любов'ю доглядають молоде деревце в шкільному саду.
6. У саду літали барвисті метелики і працьовиті бджоли.
7. Білий цвіт фруктових дерев опадав на землю.
8. День був ясний, сонячний, але холодний.

2 Підкресли прикметники.

3 Визнач відмінок прикметників.

Вправа 10. 1 Спиши текст, вставляючи пропущені закінчення прикметників.

Широк.. долиною між двома рядками розложист.. гір тихо тече по Васильківщині невеличк.. річка Раставиця. Серед долини зеленіють густ.., розкішн.. та висок.. верби. Там ніби потонуло у верб.. село Вербівка. Подекуди з-поміж верб та садків виринають біл.. хати.

За *Іваном Нечуєм-Левицьким*

2 Підкресли власні назви.

Речення

Вправа 1. Прочитай речення, поширюючи їх словами з довідки.

1. Розквітла … троянда. 2. Василько пішов … … . 3. Стоять … тополі при дорозі. 4. Піднімається … туман … … . 5. Дмитро читає … … .

Слова для довідки: червона, до школи, високі, ранковий, над річкою, цікавий журнал.

Вправа 2. 1 З поданих слів склади речення.

1. Прийде, літо, скоро, тепле.
2. На, канікули, літні, підуть, діти.
3. Цікаво, кожен, провести, хоче, учень, їх.

2 Запиши утворені речення.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Крапка — це найбільш уживаний розділовий знак. Без неї ми як без рук. Спробуйте прочитати ось це: «Звечоріло усе спить місяць не спить дивиться літак летить». Без помічниці крапки нічого не зрозуміло: спить місяць чи не спить, дивиться на літак чи сам летить додому? Інша справа, коли крапка на місці: «Звечоріло. Усе спить. Місяць не спить. Дивиться: літак летить».

За Антоніною Мовчун

2 Якими знаками можна позначати кінець речення? Наведи приклади речень на кожен знак. Як називають такі речення?

Вправа 4. Спиши текст, поставивши, де треба, крапки.

Жовтогарячий килим із квіточок кульбаби вкрив лісову галявину Так щороку сонечко вистеляє золотом довколишні простори Роботящі бджоли цілими днями збирають солодкий нектар Коли дивишся на це золотисте коло, то здається, що бачиш портрет великого сонця на тлі ніжної зелені.

Вправа 5. 1 Спиши текст.

Зірка, що світить удень

Спадають сутінки. Заходить ніч. І на небі спалахує багато зірок. Не злічити їх! Мов живі, дрібними світлячками мерехтять вони в недосяжній висоті. А як приходить світанок, вони бліднуть і зникають, мов роса. І цілий день самотньо сяє в небі сонце — яскраве, сліпуче. То зірка, яку ми бачимо тільки вдень.

Багато залежить від нашої денної зірки: і вітри, і погода, і поява морських течій.

2 Підкресли окличне речення.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

— Як тебе звуть, ноче? — спитав день.
— Як звуть? Ніяк не звуть. Ніч та й годі.
— А як зватимуть тебе завтра?
— Що означає зватимуть завтра? Завтра теж зватимуть ніч.
— А як звали тебе вчора?
— Теж ніч.
— А мене сьогодні звуть вівторок, завтра середою, а вчора звали понеділком.

Микола Малишевський

2 Спиши питальні речення.

Вправа 7. 1 Спиши текст.

У ліс *прийшла весна*. У зелене вбрання *одяглися дерева* й *кущі*. *Пахнуть* лісові *квіти* і *трави*. *Гудуть джмелі* та інші *комахи*.

У густому гіллі *тьохкають солов'ї*. *Б'є* своїм міцним дзьобом у суху гілку *дятел*.

2 Підкресли підмет однією лінією, а присудок — двома.

Вправа 8. Спиши речення, вставляючи пропущені підмети.

1. Пішов рясний … .
2. Прокотився перший весняний … .
3. Спалахнула … .
4. На небі з'явилася велика темна … .
5. Важкі … залопотіли по дахах.
6. … гарно промочив суху землю.

Слова для довідки: дощ, грім, блискавка, хмара, краплини, дощ.

Вправа 9. 1 Склади речення зі слів кожного рядка.

1. Наш, стояв, недалеко, будинок, від, моря.
2. Діти, в, морі, купалися, часто.
3. Над, морем, літали, чайки.
4. Морю, пропливали, часто, великі, кораблі, по.
5. Всім, дуже, весело, було.

2 Запиши утворені речення.

3 Підкресли в реченнях підмет і присудок.

Вправа 10. 1 Спиши текст.

Закінчився урок *математики*. Почалася *велика* перерва. *Усі* учні вийшли *на шкільне подвір'я*. *Тільки* чергові залишились *у класі*. Діти провітрили *класну кімнату*. Оленка полила *квіти*. Олег витер *дошку*. Чергові підготували *клас до наступного уроку*.

2 Підкресли другорядні члени речення.

Вправа 11. Спиши текст, вставляючи потрібні за змістом другорядні члени речення.

Клен

Проснувся клен. Відчув, що весна наближається. Вона йде …. . А ластівки … … несуть … …. … . Зітхнув клен, розправив … . Зазеленіли … … бруньки.

Слова для довідки: полями, на крилах, її барвисті стрічки, плечі, на ньому.

Вправа 12. 1 Спиши речення.

1. У саду росли троянди, мальви, жоржини і хризантеми.
2. У бібліотеці є книжки про природу, про подорожі, про життя і добрі справи людей.

2 Підкресли однорідні члени речення.

Вправа 13. 1 Спиши текст.

Наш парк

Яка красива наша місцевість. Біля школи росте великий парк. Тут багато *дубів*, *кленів*, *тополь*. Є також *веселі берізки, зелені туї* і *ялинки*. Щороку восени й навесні діти нашої школи прибирають парк. Улітку там ростуть *троянди, айстри*, *тюльпани*, *півонії.* Швидко перелітають з квітки на квітку бджоли. Вони п'ють солодкий сік.

2 Підкресли однорідні члени речення.

Вправа 14. 1 Прочитай текст.

Зелені свята

Коли на *луги* і *гаї гори* і *доли* матінка-природа щедро розстеляє зелені шовкові килими, за давньою народною традицією в Україні надходять Зелені свята, або Трійця.

У час Зелених свят квітує жито. А за народними віруваннями, з води виходять русалки.

Люди квітчають свої оселі зеленню і пахучими травами — *любистком м'ятою аїром*. Дівчата *плетуть вінки* і *водять хороводи співають пісні.*

За *Василем Скуратівським*

2 Спиши, розставляючи розділові знаки між однорідними членами речення.

Вправа 15. Спиши текст, розставляючи розділові знаки між однорідними членами речення.

Під час поїздки до міста ми відвідали зоопарк. Із звірів найбільше враження на нас справили слон лев лама й жирафа, а з птахів — кондори й орли. Сподобалося нам також спостерігати за розвагами мавп. Не вдалося, на жаль, побачити солов'я сову вовка й лисицю. Жодна з подорожей не запам'яталася нам так, як ця.

Текст

Вправа 1. 1 Прочитай текст.

Сонечко зібралося на відпочинок. Тільки тоді *прокинувся Дарик. Він* солодко *потягнувся, допив* молоко і *оббіг* свої володіння. Аж тут *господиня повернулася* з роботи. *Дарик кинувся* їй назустріч.

Підбіг, обома лапками обійняв її за ногу. Як би вона знала, як він скучив за нею! Та вона знає. Лагідно гладить голівку, чухає за вушком. Дарик тупцяє лапками, а маленький хвостик так крутиться, що здається, ось-ось відірветься.

За *Валентиною Михайленко*

2 Про кого розповідається в тексті?

3 Спиши перший абзац тексту.

4 Підкресли підмет і присудок у реченнях.

Вправа 2. 1 Прочитай текст.

Було літо! *Жито жовтіло, овес зеленів*. *Люди складали* сіно в копиці. На зеленому лузі *ходив чорногуз*. У сонячному сяйві *лежав* старий *хутір*. Навколо хутора *протікав* глибокий *канал*. Над каналом *росли* високі *лопухи*. Там, у своєму гнізді, *сиділа* дика *качка*. *Вона висиджувала* каченят.

Нарешті каченята незграбно повилазили. Найменше каченя затріпотіло крильцями і пропищало:

— Який світ великий! Який красивий!

За *Гансом Крістіаном Андерсеном*

2 Добери до тексту заголовок.

3 Спиши текст.

4 У реченнях першого абзацу підкресли підмет і присудок.

Вправа 3. 1 Прочитай текст.

Другим хлібом називають рис. Щоправда, хліб із нього не печуть, але саме рис є основною і найулюбленішою стравою багатьох народів.

Рис спершу сіяли в Індії, а трохи згодом стали вирощувати в Китаї.

Грецькі та римські лікарі вважали рисовий відвар за дуже цінні ліки.

2 Добери до тексту заголовок.

3 Склади за запитаннями переказ, використовуючи речення з тексту.

1. Що називають другим хлібом?
2. Чи печуть хліб з рису?
3. Чи є рис основною і найулюбленішою стравою багатьох народів?
4. Де спершу сіяли рис?
5. Де згодом стали вирощувати рис?
6. Що вважали лікарі?

Вправа 4. 1 Прочитай текст.

Виявляється, в Африці живе дикий кіт, який полює на зайців і ягнят. Удень **кіт** спить у непролазних хащах, а темної ночі виходить на свій розбійницький промисел. Якщо людям пощастить спіймати кота ще молодим, вони легко його приручать. І тоді **кіт** стає як звичайний домашній кіт. Навіть муркотить задоволено, граючись із дітьми в футбол. Мабуть, із нього був би хороший воротар, бо він дуже спритний. Такого б воротаря у їхню класну команду!

За *Михайлом Слабошпицьким*

2 Спиши текст, замінюючи виділене слово *кіт* на слово *він.*

Вправа 5. 1 Прочитай текст.

На високому стеблі — квітка з золотими пелюстками. Вона схожа на сонце. Тому й називають квітку соняшником.

Спить уночі соняшник, схиливши золоті пелюстки. Та вранці, тільки сходить зірниця, пелюстки починають тремтіти. То соняшник жде сходу сонця, радіє йому.

Удень сонце піднімається все вище і вище, пливе по небу. І соняшник повертає за ним свою золоту голівку. Увечері сонце заходить за обрій, і квітка востаннє усміхається його золотому промінню.

За *Василем Сухомлинським*

2 Спиши основну частину тексту.

Вправа 6. 1 Прочитай текст.

Це було в кінці травня. Ішов мисливець лісом. Дув холодний вітер, починався дощ.

Мисливець зайшов у малинник. Раптом до нього донісся дивний писк. Мисливець подивився навколо. Він побачив велику голову й довгі ноги. Та це ж лосеня! Видно, воно відстало від матері. Мокре все, тремтить. Обхопив його мисливець і витягнув на дорогу. Іде, а лосеня від нього не відстає.

Так і привів його додому. Поклав у куток, накрив його шубою. Потім знайшов соску й напоїв із пляшки молоком. Лосеня залишилося жити в мисливця до осені. А восени побігло в ліс до своїх.

2 Добери до тексту заголовок.

3 Спиши основну частину та кінцівку тексту.

Вправа 7. 1 Прочитай текст.

Чи доводилося вам спостерігати за пташками навесні? О цій порі року в наших пернатих друзів найбільше клопотів.

Отож не лякайте їх. Не здіймайте галасу поблизу пташиних гнізд. Хай кожна пташка спокійно мостить собі гніздечко й виводить пташенят.

Якщо птахів часто турбувати, то вони будуть змушені змінити місце гніздування. Любіть природу!

2 До якого типу мовлення (розповідь, опис, міркування) належить цей текст?

3 Спиши текст.

Вправа 8. 1 Прочитай текст.

Є на світі велика чудесна книга. Її не можна придбати в магазині й поставити на полиці в своїй бібліотеці. Але кожен, хто має спостережливе око й чутливе вухо, може навчитися читати її. Перед кожним вона охоче розгортає свої надзвичайно цікаві сторінки. Це Велика Книга природи. Чим більше вчитуєтесь у неї, тим глибше розкриваються перед вами все нові й нові таємниці, небувалі відкриття.

Ця книга вчить вас бачити й розуміти прекрасне.

Погляньте навколо, що відбувається протягом року — взимку і влітку, ранньої весни і пізно восени. Повсякчас змінюється природа.

За *Ларисою Залеською*

2 Визнач основну думку тексту.

3 Спиши перший абзац.

Вправа 9. 1 Прочитай текст.

Соловей

Соловей — одна з найпоширеніших у нас співучих птахів. *Усе пір'ячко в нього одноманітного бурого кольору, а на животику — світліше й переходить у білий колір.*

Соловей живиться тільки комахами. Тому на зиму він відлітає у теплі краї. Навесні солов'ї повертаються на батьківщину саме тоді, коли дерева й кущі одягають своє зелене вбрання. Солов'ї відшукують свої старі гнізда й починають співати.

У глухих лісах солов'ї не тримаються. Вони живуть на узліссях, по берегах річок, у садових кущах і квітниках, де ростуть троянди.

У всьому світі немає іншої пташки, яка співала б краще за солов'я.

2 До якого типу мовлення (розповідь, опис, міркування) належить текст?

3 Спиши опис солов'я.

Вправа 10. 1 Прочитай текст.

Квіти прикрашають поля та луки, ліси й навіть озера. *Буяють вони* різнобарв'ям на наших подвір'ях з ранньої весни аж до пізньої осені. Кожна *рослина таїть* у собі неповторну красу.

Друзі, милуйтеся квітами, фотографуйте та змальовуйте їх на згадку! Вирощуйте їх у себе вдома! Адже вони навчають нас доброти й ніжності.

2 Чого навчає цей текст?

3 Спиши перший абзац тексту.

4 Підкресли головні члени речень.

Вправа 11. 1 Прочитай текст.

Тарас Григорович Шевченко — славетний *поет* і *художник*. Він писав щиро, правдиво, чесно. Мав гарний *голос*, знав багато народних *пісень* і чудово співав. Він любив слухати *кобзарів*, *бандуристів*. І сам грав на *кобзі* й *скрипці*. Він був справжнім *співцем* свого *народу*, знедоленої *України*.

2 Про кого розповідається в тексті?

3 Спиши текст. 4 Підкресли іменники.

Вправа 12. 1 Прочитай текст.

Рослини

У країні росте липа, береза, сосна, ялина, дуб та інші дерева. У дерев один стовбур. На стовбурі — гілля. На гіллі — листя або хвоя.

Ростуть також шипшина, бузок, ліщина, жасмин та інші кущі. У кущів багато тоненьких стовбурів. На стовбурах росте листя.

Ростуть конюшина, люцерна, подорожник та інші трави.

Ростуть сироїжки, опеньки, рижики, маслюки та інші гриби.

І все це рослини. У рослин є коріння. Коріння добуває їжу, воду з землі. Листя добуває їжу рослинам із повітря.

2 До якого типу мовлення належить цей текст?

3 Спиши текст.

4 Підкресли однорідні члени речень.

Вправа 13. 1 Прочитай текст.

Білка спритно підкралася до дупла. Зазирнула туди, витягнула великий жолудь й ну гризти. З'їла — дістала ще один. Дарма, що поблизу росте дуб, і вся галявина жолудями всіяна! Мабуть, сойчині і солодші, і смачніші!

Сонце вже сідало за край лісу, і я хотів іти собі додому, коли побачив на старій ялині, біля дупла, куди сойка поклала жолуді, руду білку.

Володимир Титаренко

2 Чи правильна послідовність подій у тексті?

3 Спиши текст у правильній послідовності.

Вправа 14. 1 Прочитай речення.

1. Потім звик і жив у нас довго.
2. Він не вмів літати.
3. Біля дерева ми знайшли маленького горобчика.
4. Ми принесли його додому.
5. Спочатку горобчик не хотів їсти, боявся нас.
6. Якось я з друзями пішов до лісу.

2 Розташуй речення так, щоб вийшов зв'язний текст.

3 Запиши утворений текст.

4 Визнач тип утвореного тексту (розповідь, міркування, опис).

Зміст

ПОВТОРЕННЯ

Будова слова 4
Речення. Види речень за метою висловлювання 9

МОВА Й МОВЛЕННЯ

Мова як засіб спілкування 11
Культура мовлення і спілкування 14

СЛОВО

Слова з прямим і переносним значенням 17
Слова, що мають кілька значень 19
Слова, близькі за значенням (синоніми) 21
Слова, протилежні за значенням (антоніми) 23

БУДОВА СЛОВА

Корінь слова. Спільнокореневі слова 26
Закінчення 29
Префікс 32
Розрізнення префіксів і прийменників 34
Правопис префіксів *роз-*, *без-* 37
Правопис префіксів *з-*, *с-* 39
Апостроф після префіксів 41
Перенос слів з апострофом після префікса 43
Суфікс 44

ІМЕННИК

Загальне поняття про іменник 47
Власні й загальні іменники. Велика буква у власних іменниках 52
Рід іменників (чоловічий, жіночий, середній) 57
Змінювання іменників за числами (однина й множина) 62
Іменники, що вживаємо тільки в множині 67
Іменники, що вживаємо тільки в однині 68
Змінювання іменників за відмінками 69
Кличний відмінок іменника у звертанні 78

ПРИКМЕТНИК

Загальне поняття про прикметник 80
Роль прикметників у мовленні 84
Зв'язок прикметників з іменниками 86
Змінювання прикметників за числами 88
Змінювання прикметників за родами 90
Відмінювання прикметників в однині 94
Відмінювання прикметників у множині 100
Правопис прикметників із суфіксами *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-* 104
Правопис прикметників із суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-* 107

РЕЧЕННЯ

Загальне поняття про речення 109
Поширення речень за допомогою питань 111
Види речень за метою висловлювання та інтонацією 112
Головні й другорядні члени речення 117
Однорідні члени речення 128
Кома між однорідними членами речення 129
Поєднання однорідних членів речення за допомогою сполучника *і* (*й*) 131

ТЕКСТ

Загальне поняття про текст 134
Зв'язок між реченнями в тексті 139
Абзац 142
Поділ тексту на частини. План тексту 145
Текст-розповідь 152
Текст-опис 157
Текст-міркування 162
Відновлення текстів із деформованою будовою 166

ПОВТОРЕННЯ ЗА РІК

Слово 169
Будова слова 171
Іменник 175
Прикметник 179
Речення 181
Текст 185

Навчальне видання

Гнатенко Вікторія Сергіївна

Українська МОВА

Підручник
для осіб з особливими
освітніми потребами (F 70)

6 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Головний редактор *А. С. Мнишенко*
Головний художник *М. Б. Гутман*
Редактор *К. Д. Протасова*
Коректори *А. В. Дрожжина, Л. Ф. Іванова*

Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 15,60. Обл.-вид. арк. 11,00.
Тираж 5401 пр. Зам. №

Державне підприємство «Спеціалізоване видавництво “Либідь”»,
вул. Пушкінська, 32, м. Київ, 01004

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 3055 від 12.12.2007

Віддруковано в ПП «Видавництво “Фенікс”»,
вул. Шутова, 13б, м. Київ, 03067

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000